

ԲԱԳԻՆ

Pakine

ԵՂ. տարի, թիւ 1

Յունուար / Փետրուար / Մարտ 2015

Գրականութիւն - Արուեստ - Իմացական Աշխարհ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՕԳՆԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳԻՐ
Նորա Բարսեղեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Սարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)	
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)	(Լիբանան)
Շուշիկ Տաննապետեան (Լիբանան)	(Լիբանան)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)	(Լիբանան)
Զարար Բէշիշեան (Լիբանան)	(Լիբանան)
Անուշ Թրուանց (Հայաստան)	(Հայաստան)
Արքմենիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)	(Հայաստան)
Հրանդ Մարգարեան (Մ. Նահանգներ)	(Մ. Նահանգներ)
Անտիս Հաճեան (Մ. Նահանգներ)	(Մ. Նահանգներ)
Յարութիւն Պէրպէրեան (Գանաա)	(Գանաա)

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Յրուամի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս. (01)260329
Փոստարկդ. 80 1096 Պ. Համուտ
E-mail: imphamaz@inco.com.lh

Յրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

Յունուար / Փետրուար / Մարտ 2015

ԾԳ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 1

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

■ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԱՆՅԱՏՈՒՅԵԼԻՆ	1
■ ԱՐՁԱԿ ԱՄԵԱԿՆԵՐԵՆ ԱՌԱՋ ԸՍՈՒՄԸ ԱՄԵԱԿՆԵՐԵՆ ՎԵՐՁԻ ՄԱՍԻՆ ԵՒ ԻՄ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ «ԽԱՆՁՈՒՄԸ ՕՐԵՐ»ՈՒ - Յ. Պալեան	4
ՀԱՏՈՒՄՆԵՐ «ԽԱՆՁՈՒՄԸ ՕՐԵՐ»ԵՆ - Պերճուհի	13
ՀԱՐԱՉԱՏ ՀՈՂԱԹՈՒՄԸ - Մերի Սարգսեան	27
ԽՈՅԵՐ ՄԵՇ ԵՐԵՆԻ 100-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԻ ՇԵՄԻՆ - Դոկտ. Արա Գաբրիելեան	28
ՍՊԱՆՆՈՒՄԸ ԵՐԿԻՐԸ ԿԱՄ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱՆԱՅԸ	32
ՄԵՇ ԺՈՂՈՎՈՐԴ ՄԸ - Միշէլ Էտտէ	33
ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՐԵՒ ԵՒ ՎԵՐՁԻՆ ՀԱՆԴՊՈՒՄ... - Սալթի Զիլքըճեան-Թաշճեան	34
ՀԱՅԿԻ ԳՕՏՈՒ ՅԱՒԵՐԺ ՓԱՅԼԸ - Մերի Սարգսեան	37
■ ԲԵՆԸՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ ԴԱՐ ՄԸ ԵՏԸ - Խաչիկ Տետեան	40
ՇՐՋՈՂ ՄԵՇ ՄԱՅՐԵՐ - Մարիանա Պերթիզեան-Ղազարեան	42
■ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՆ ՅԱԿՈՒԵԱՆ. ՈԳՈՒ ԲԱՆԱՍԵՂՇԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ԾԱՆԱՊԱՐԸ - Չուխրա Երուանդեան	45
ՅԵՆԱՅՈՐԴԸ - ԶԱՄՈՒ ԶԻԵՐ - ՏԵՐԵՐԸ՝ ԱՂՁԿԱՅ ԱՓԻ ՄԵՋ - ԱՆՁՐԵՆ ԱՂՁԻԿ Ե ՓԱՆՅՆՈՒՄ - Վարդան Յակոբեան	54
■ ԹԵՐԳՄԵՆԱԿԱՆ ԿԵՆԴՐԱՆԱԿԱՆ ՊԱՐՏԵԶԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ - Յեղիմակ՝ Էտուրտ Ալպի Անգլերէնէ հայացուց՝ Վարդի Դանիելեան	59
■ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՃԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ - Արմենակ Եղիայեան	80
■ ԱՐՈՒՅՍ ՓՈԼ ՎԱԼԵՐԻ ԿԸ ԽՕՍԻ ԱՐՈՒՅՍԻ ԸՄԲՈՆՄԱՆ ԵՒ ՉԱՅՆ ՆՍԵՄԱՑՈՂ ԶԱՐՈՉՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ - Հայուցում Յ. Պ.	85
ԱՐԹՕ ՈՒԹՍՈՒՆԵՆ ԱՆԴԻՆ - Յարութիւն Պերպէրեան	88

ՃՇՂՈՒՄ

«Բագին»ի Նախորդ՝ Թի 4 2014-ի մեր թիւով լոյս ընծայած էինք Լեռ Կամսարի «ՄԱՅԱՓՈՐՁ ՄԻ ՀԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՎՐԱՅ» թատերական անտիպ երկը՝ նշելով, որ անիկա տրամադրուած է անոր դատեր՝ ՎԱՆՈՒՅԻ-ին կողմէ: ՎԱՆՈՒՅԻ-ն Լեռ Կամսարի թոռնուհին է, եւ ոչ թէ դուստրը:

Կողքի նկար՝ Պերճուհի Բարսեղեան եւ որդին՝ Արա:

Ետեւի կողքի նկար՝ «Երեք մատներ»:
Գործ՝ Արթուր:

ԱՆՀԱՏՈՒՑԵԼԻՆ

Հայոց ցեղասպանության եւ հայրենահանման դարադարձ:

Քաղաքական, փնտրեսական, իրաւական եւ բարոյական հարցեր կան: Թիւ, թուանշան, յայտարարութիւններ:

Լաւ է: Ազգի իրաւունքը չի մոռցուիր: Միջազգային դատ յարուցելու քայլեր կ'առնուին՝ կարգախօսներէն անդին ոստում կապարելով:

Չքննադատել: Իմաստուն ըլլալ եւ զօրակցիլ:

Պահանջարհրութիւն եւ հարուցում: Կրկնութիւններ. կլոր թուականներու շուրջ կը խմբուինք: Անոնց բովանդակութիւնը հողային եւ նիւթական կրնայ ըլլալ: Միսիթարական եւ բարոյական են, ազգի վերակառուցման եւ վերականգնման փեսանկիւնէ՝ անհերքեանք. մեզ յուզած եւ յուզող ցանկացուած եւ ձեռք բերուած ցեղասպանութեան ճանաչումները:

ԱՆՀԱՏՈՒՑԵԼԻՆ մասին չի խօսուիր, ան նիւթական բովանդակութիւն չունի՝ ամէն օր քիչ մը աւելի գործնապաշար դարձող մեր աշխարհին մէջ: Մեր շրջապատը եւ մենք:

Կը խորհին, թէ ինչո՞ր խօսիլ ԱՆՀԱՏՈՒՑԵԼԻՆ մասին:

ԱՆՀԱՏՈՒՑԵԼԻՆ իրենց անունները եւ իրենց ծնողներուն անունները մոռցած կամ չգիտցող որբերու հոգեկան աշխարհի աւերն էր: Կարդա՛լ յաջորդ էջերու «ԱՄԵԱԿՆԵՐԷՆ ԱՌԱՋ ԸՍՈՒԱԾԸ ԱՄԵԱԿՆԵՐԷՆ ՎԵՐՋԻ ՄԱՍԻՆ» գրութիւնը՝ Պերճուհիին «Խանձուած օրեր» պատումը վերլուծող փորձը:

ԱՆՀԱՏՈՒՑԵԼԻՆ. 24 լոյս 25 Ապրիլի մը մահ փարուելու համար խլուած էին հարիւրաւոր մտաւորականներ. ղեկավար, ուսուցիչ, լրագրող, իրաւաբան, գրող, բանաստեղծ, երգի, երաժշտութեան փայլուն դէմքեր: Իրաւ ընտրանին: Վեց հարիւր:

Այն օրերուն, ուսումնական եւ զարգացած մարդոց փոկոսը՝ բնակչութեան բաղդափած, այսօրուան պարկերը չունէր:

Համեմատենք, ըստ փութաւներու: 2,1 միլիոն հայ բնակչութիւնը ունեցած է 600 մտա-

տրական գոհեր: Եթե նոյնը պարտախի Ֆրանսայի մէջ, 66 միլիոնի համար, այդ գոհերուն թիւը կ'ըլլայ 18,876, Ամերիկայի մէջ, 350 միլիոնի համար՝ 100,100, Չինաստան՝ 3,3 միլիարդի համար՝ 943,800:

Երեւակայել... առանց բացարական ճաշի:

Ի՞նչ կ'ըլլայ յիշուած եւ այլ երկիրներու մրատրական որակը եւ հզօրութիւնը, եթէ նման կորուստ ունենան:

Դանիել Վարուժան 31 տարեկան, հազիւ այդքան էր Ռուբէն Սեւակ, Ռուբէն Զարդարեան եւ Սիամանթօ քառասունի շուրջ, Թլկապինցի: Ինչպէս եւ Կոմիտաս, որոնք քանդուած վերադարձան: Նաեւ միւսները: Եթէ ապրէին Վիքթոր Հիւկոյին չափ, այսինքն առաւել քառասուն կամ յիսուն տարի, պէտք է երեւակայել, թէ որքան մեծ պիտի ըլլար անոնց ժառանգութիւնը: Ութսուն տարեկան Վիքթոր Հիւկոյի պէս: Նաեւ միւսները:

Այս լինելիական ժառանգութիւնը գողցուած է, առեւանգուած եւ փճացուած: Բնական պայմաններու մէջ այդ ժառանգութիւնը կը սրելո՞՞ծէ ժողովուրդի որակը:

Կր կարարուի՞ ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻ կորուստին դատը եւ վերականգնումը: Գեղազարդ ճաշերու մէջ չենք յիշեր, եւ չեն յիշեցներ այս կորուստը, որ փաճար եւ եկեղեցի չէ, քար եւ մարմար չէ, բայց ոգիի եւ որակի փաճար է: Ինչո՞ւ չենք յիշեր:

ՅԻՇԵԼ թիւեր եւ անուններ չէ: Անոնք կորուստի ահաւորութենէն մեկնելով կը սահմանե՞ն իսկական վերականգնումի քաղաքականութիւն, մշակոյթի փոփոխումով ժողովուրդին եւ ժողովուրդը բերելով մշակոյթին: Վերականգնիլ ՅԻՇՈՂՈՒԹԵԱՆ հիմերու վրայ, հեքիաթ-յուշագրութենէն փարբեր:

Քաղաքականութիւն, որ այլ որակ է, ո՛չ ճառ, ո՛չ կարգախօս:

Ան վերականգնումն է հայերէնի՝ մեր կեանքին մէջ, հարստութեամբ եւ որակով, որ չըլլայ,- յիշենք Շաւարշ Միսաքեանի խօսքը,- հաց-պանիրի հայերէն:

Հայերէնի կորուստը ցեղասպանութեան-հայրենահանման հետեւող ազգաբանոց ընթացք է: Առանց հայերէնի ազգային ո՞ր բովանդակութեամբ ո՞ր որակը պիտի ժառանգենք, առանց ազգային լեզուի իրացման եւ որակին ո՞ր դիմագիծով պիտի վերականգնինք: Կորստող սերունդները յաճախ յիշողը 1,5 միլիոնին վրայ կը գումարուին, եթէ փեսնուածէն անդին նայինք: Հարազատութեան ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆը կը քանդուի անորակով եկող պարտուողականութեամբ:

Այս է մեր օրերու մարտահրաւերը: Կիսամիջոցներով չպարասխանել, սկսեալ լափինափառ հայերէնէն, հասնելու համար օտարալեզու այլազան հրապարակութիւններու, որոնք մանր քաղքենիական հեքիաթաբարոյսի թիւերն են կը բաւարարեն: Վկայ՝ համացանցը եւ կայքերը:

ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻն մենք պիտի հարուցենք, հայ գիրն ու գիրքը վերադարձնելով մեր տունները, մեր կեանքին մէջ, նորահաս սերունդներուն, փոխանակ հետեւելու այլասերման-օտարախօսութեան գառիթափին, փեսակ մը համրանքի մարդորսութեան համար:

ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻն պարասխան է ազգային իրաւ քաղաքականութիւնը, որ կ'առաջնորդուի ՀԱՅ ՄՏԱԲՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ սրելո՞՞ծելու հեռանկարով, բանիւ եւ գործով, փոխան քար-մարմարի, անվաղորդայն ցուցադրութիւններու միտք եւ ոգի չսրելո՞՞ծող նախաձեռնութիւններու մէջ սպառելու եւ ժամանակ եւ միջոցներ:

Ի՞նչ կ'ուզենք փաստել, որ չենք գիտեր, եւ չեն գիտեր:

ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻԻՆ վերականգնումը սպեղծումն է սփառական ուժի, որ հարկապու չլլայ դիւանակալութեան, ջոշականութեան, *Էսթէպիշնընթի*: Այսինքն որակով վերականգնել ազգը՝ իր հարազատութեան ենթահողին վրայ:

Ընել այնպէս, որ սփառական ներուժը ծառայէ մեր հզօրացման եւ լինելութեան: Ընել այնպէս, որ նորերը երեսուն փարիքը չաւարտած չկորսուին ազգին համար, այլ հարստացնեն զայն Վիքթոր Հիւկոյին պէս՝ ութսուն փարի:

ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻԻՆ հապուցումը դուրսէն պիտի չգայ, այլ մեզմէ: Ան պէտք չէ ըլլայ մասնակի, կարկրան, *փաշուրթ*:

ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻԻՆ կը պարասխանենք, երբ նոր Դանիել Վարուժանը, նոր Զարդարեանը, նոր Թլկարինցին, նոր Կոմիտասը, ապրին իրենց միտքի եւ սպեղծագործութեան լոյսով, փոխանակ հացի համար ըլլալու վարժապետ, հաշուապահ, բժիշկ... եւ երբ ժամ գրնեն, ծառայեն որակին: Կամ երբ բարերարով երկու հարիւր օրինակ բանասպեղծութեան գիրք հրատարակեն, չգրեն՝ նուէր կը փրուի բարեկամներու:

Կէս դար հայ երաժշտութեան ծառայած պայծառ անձր ինչո՞ւ պիտի դարապարտենք, որ հացի համար ինքնաշարժով հագուստ փոխադրէ:

Այս ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻԻՆ հապուցման գաղափարը կ'առաջնորդէ՞, պիտի առաջնորդէ՞ մեզ: Պիտի հասկնա՞նք, որ ապագայի կառուցումը հոս կը գրնուի,

Կորսուած ներուժը եւ որակը վերականգնել՝ ընդդէմ պարեհապաշտութեան եւ խուժանային աղմկարարութեան:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ Ամերիկայի պարկերը, նոյնիսկ այսօր, եթէ յանկարծ մրրիկը 100,000 սփառականներ անհետացնէ:

ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻՆ բռնագրաւուած հայրենիքն է: Հայրենահանուածները պիտի դառնան որովայնախօսներ, ventriloques, ինչպէս կ'ըսէ անգլերէն խօսող ֆրանսացին, մեծ գրողի վէպին մէջ, քանի որ օտարի լեզուն իր հոգին բխումը չէ:

Կ'ունենա՞նք հոգեկան-ոգեկան ուժը՝ վերականգնելու ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻՆ: Ոչ որ այդ պիտի ընէ մեր փոխարէն:

Նոյնիսկ եթէ օր մը, Գերմանիոյ մէջ գրնուող Հրէական Ողջակիզումի նուիրուած անպառանման յուշակոթողին պէս, - memorial, - ՅԻՇՆՂՈՒԹԵԱՆ ՏՈՒՆ կառուցուի Անգարա, Պոլիս կամ Չանդրըր...

Տեսաբանները կ'ըսեն՝ ռազմավարութիւն եւ մարտավարութիւն, բառերու հնչեղութեամբ գինովնալով: Մինչեւ երբ:

ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻՆ մոռնալով եւ չվերականգնելով կը մեղանչենք: Զայն վերականգնել պարմութեան բեմէն չհեռանալով, փոկալու եւ փետելու միակ ուղին է: Այսինքն, ազգային մշակոյթի ամբողջականութիւնը իւրացնել, անով ապրիլ եւ փոխանցել:

Միջին ճամբաները թուքով կ'պցրած ինքնախաբէութիւն են:

ԱՆՀԱՏՈՒՅԵԼԻՆ եթէ չհապուցուի, մեզմէ դուրս մեղաւոր եւ յանցաւոր պէտք չէ փնտրել: Իրարանցումները կ'ըլլան պիւռոսեան յաղթանակ:

«ԲԱԳԻՆ»

ԸՍԻՆՔ՝ 100-ԱՄԵԱԿ

ԱՄԵԱԿՆԵՐԷՆ ԱՌԱՋ ԸՍՈՒԱԾԸ
ԱՄԵԱԿՆԵՐԷՆ ՎԵՐՁԻ ՄԱՍԻՆ ԵՒ
ԻՄ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՍ «ԽԱՆՁՈՒԱԾ ՕՐԵՐ»ՈՒ

*Եթէ կարենայի գրկել այս մեծ եւ փոքր տղաքը,
որոնք շատ անգամ, ոչ իրենց, ոչ ալ իրենց
ծնողացն անունը կը յիշեն եւ որբակոցին մէջ
պարսահական անուն մը կը տրուի իրենց...
Կարենայի գրկել եւ ըսել.
- Սիրելիներ... սիրելիներ...
Միայն այսքան. ուրիշ ի՞նչ կարելի է ըսել
այս խոշորանգուած բողբոջներուն:*

ՊԵՐՃՈՒՄՅԱՆ, «ԽԱՆՁՈՒԱԾ ՕՐԵՐ»
«Նայրենիք» ամսագիր, 1938-1939

Ինքնություն եւ յիշողություն: Ոչ մէկ ճանաչում եւ ոչ մէկ ստատուսի հատուցում պիտի փոխարինեն արեւան ճամբով եկած ինքնությունը, սիրով ու հաւատարմութեամբ տրուած անունը, որ շարունակություն ըլլալու դրոշմ է:

Գրականությունը ապրուած, ապրուող եւ երագուած կեանքի վկայություն է: Կամ, գիր-գրականությունը յիշողությունն իսկ է, որ կը պահէ ապրուածին ինքնատիպ եւ եզակի հետքը, անհերացման եւ մահուան դէմ յարդարուած ճակատ: Կամ երեւակայուածի:

Ժամանակակից մեծ գրողներ, մանա-

ւանդ Երկրորդ Աշխարհամարտէն ետք, դիպուածային յուշագրութենէն անդին անցնելով, իմաստասիրական-բարոյական եւ համամարդկային որակ տուին յիշողութեան գիր ու խօսքին: Փրանսական գրականությունը ճոխացաւ համամարդկային հորիզոն բանալով յիշողություն-գրականութեամբ: Հայ գրականությունը քիչ պարագաներու յուշագրութենէն անդին անցաւ յիշողություն ըլլալու համար: Ստորագնահատում թող չհամարուի. ցար նոյնը ըլլալով, յուշագրությունները իրարու կը նմանին եւ չեն համայնանար: Յիշողութեան ժամանակակից մեծ

գրողներեն յիշենք Քլոդ Մինոնը եւ Փաթրիք Մոպիանոն (երկուքն ալ գրականութեան նուազեան դասակարգը), Նաթալի Սարոթը եւ Մարկրիթ Տիւրասը: Վերջինին երկր, ՅԱԲԸ, մենաթափոխի վերածուցաւ Ֆրանսայի մէջ, դերասանուհի Տոմինիք Պլանի խաղարկութեամբ եւ շրջեցաւ բազմաթիւ երկիրներ՝ պահելով ֆրանսերէնը եւ խօսուածին թարգմանութիւնը գերեզմանով բեմին վերը, որպէսզի քարքեր երկիրներու քարքեր լեզուներ խօսող հանդիսապետը հետեւի (surtitrage): ՅԱԲԸ, Երկրորդ Աշխարհամարտի ընթացքին կնոջ մը սպասման եւ յոյսի փառապանքի պատումն է (քիչ մը Պերճուհիի «Խանձուած օրեր»ուն պէս, որուն համար կը գրուին այս փողերը):

Կեդրոնը՝ Առսպում, ձախէն երկրորդը՝ Պերճուհի (Բարսեղեան)

Այդ ահաւոր սպասումն է, որ կը դաջէ յիշողութիւնը, չսպիացող խոց: «Խանձուած օրեր»ու Մոնան (որ Պերճուհին է), այդ սպասման ցաւի յիշողութիւնը կը մարմնաւորէ:

Դերասանուհի Տոմինիք Պլան յաջողեցաւ աւելի քան մէկուկէս ժամ լարուած պահել հանդիսապետը եւ փոխանցեց վկայութեան յուզումը:

Ինչո՞ւ չաշակերտել այդ բեմադրութեան դասին:

Ի հարկէ կան յուշագրութիւններ, մասնակի եւ անհրապոյր, որոնք ինքնաբերական բարենիշ սրանալու համար կը գեղեցկացնեն անցեալը կամ փայտորելու համար զայն կը սեւցնեն, կը հնարեն, առանց խորքի եւ արուեստի դրոշմի՝ յիշո-

ղութեան կշիռը եւ եզակիութիւնը վերածելով այլ բանի՝ շարափսօտութեան:

1915-էն ետք ունեցանք անթիւ եւ անհամար յուշագրութիւններ, որոնք կը շարունակուին, ընթացեալ փառասիրութիւններով կամ Ռճիրի ահագնութիւնը պատմելու փափակութեամբ: Քիչ պարագաներու անոնք յաջողեցան պատմողականէ անդին նուաճել պահերու եւ կացութիւններու խորքային ճշմարտութիւնը եւ անոնց սերտացումը մարդուն ու ճակատագիրին հետ: Հայուն համար դժուար էր, եւ դժուար է, ցաւի անմիջականութենէն անդին այլ բան տեսնել եւ պարագրկել ամբողջութիւն մը, պահը եւ անհատը գերազանցելով:

Յաճախ կր կարծենք սեւեռել անցեալը, գրականութեան եւ ընդհանրապէս պատմութեան խորթանալով, զայն կր վերածենք կարգախօսի, լոզունգի: Այդ անցեալը համամարդկային պատարառ դառնալու համար պէտք է նուաճէ եւ գեղեցիկը, եւ խորքը, որոնք ո՛չ հռետորութիւն կր պահանջեն, եւ ո՛չ ալ չնաշխարհիկ բառերու փարափ, ակնթարթային յուզումներու համար:

Պերճուհիի ՅԻՇՈՂՈՒԹԵԱՆ չսպիացող ցար:

«Յաղթուած Թուրքիան ալ բացաւ երկրին դռները, բացաւ նոյնիսկ բանտերը: Բայց հետաւոր ճամբաներէն եկած ռեւէ ճամբորդ մեր փնակին դուռը չզարկաւ կարօտով: Որովհետեւ բանտի դռները բացուեցին անհատոր մը դէպի մահ փանելու համար ընտրելագոյնները մարդկանց» (Պերճուհի, «Խանձուած օրեր»):

Անոնց մէջ՝ իր սիրած մարդը:

Այլ խօսքով, յիշողութիւնը, երբ հարազատութեամբ կ'արտայայտուի, կր պեղէ բառերով եւ անոնցմէ անդին, բառը ինքնին ըլլալով խորհրդանիշ, կր դառնայ սրբազանութիւն, առարկայական կացութիւններու եւ փուլերու վրայ գումարելով ներիմացական փեսողութիւնը, որ փնտրուածով չի բաւարարուիր, այլ ինչպէս կ'ըսենք ժողովրդական ոճով, կ'ուզենք փնտրել հոգիի աչքերով: Յիշողութիւնը գրական նուաճում կր դառնայ եւ կր հարստանայ ներիմացումով, կ'ընդարձակուի փեսադաշտը, իրապաշտութենէն անդին: Այս ըմբռնումով, յուշագրութիւնը գրականութիւն ըլլալու համար կարիք ունի հոգեկան-ոգեկան նրբութեան, որուն մասին կր խօսէր Փասքալ, զայն հակադրելով երկրաչափական փուլերու, զոր ինք կր կոչէ նրբութիւն (esprit de finesse et esprit de géométrie):

Հայրենահանուած զանգուածները (զո-

հերր չկան, որ յիշողութիւն պահեն) կարօտով եւ ցաւով պատմեցին յուշեր,- աքսորի ճամբաներ, ջարդի փեսարաններ, որբանոց, հիւանդանոց,- բայց վերապրումի մէջ սեւեռուած յիշողութիւնը բացակայեցաւ յաճախ, հաւանօրէն այն պատճառով, որ զոհերը չկային վկայելու համար, կամ անոնք հագուագիւտ էին, ինչպէս Երուանդ Օփեան մը, Արամ Հայկազ մը, Համասարեղ մը, Պերճուհի մը: Ռուբէն Սեւակի կեանքի վիպականացումն է Անդրանիկ Ծառուկեանի «Սերը Եղեռնին մէջ» գիրքը, հակառակ իր գրականացման, թանձրացեալ յիշողութեան բազմահորիզոն փոխանցումը չ'ըներ: Մեր գրականութեան մէջ այս հորիզոնը կր բացակայի: Զարմանալի կրնայ թուիլ, բայց օտար անգլիագիր հեղինակ մը՝ Ռիչարդ Քալինովսքի, իր «Գազանը լուսնի վրայ» թարգմանադրով յաջողեցաւ փոխանցել հայկական յիշողութեան կառուցումը: Յիշողութիւն՝ գլխագրուած:

Պատմութեան ահեղ եւ դառն փորձին դէմքերը, մեծերը եւ փոքրերը պէտք է, որ ունենային խորացման եւ լայնահորիզոն մտածման շնորհը, ոչ թէ բարդացումներով եւ գաղափարաբանական ճառով վկայելու համար, հոգեխոցի (traumatisme) մասին, այլ որպէսզի պատմական դէպքը դառնար գրականութիւն եւ ժամանակէն անդին ձգտող իմաստ, զայն փոխադրող: Անով է, որ վերապրող եւ ժառանգ-ինքնութիւն պիտի կարենային պահել, երէկ, ի հարկէ, բայց նաեւ այսօր եւ վաղը: Անհարական ողբերգութիւնը հաւաքական յիշողութիւն դառնալու համար պատմի գեղեցիկով եւ բանի հզօրութեամբ կր նուաճէ բոլոր ժամանակներու վկայութիւն ըլլալու առաքինութիւնը: Մտաւորականութեան հաւաքական սպանդը անկարելի դարձուցած է գերհզօր վկայութիւնը, որ պիտի կարենար խորհուրդ եւ խորհրդանիշ փոխանցել, որպէսզի իսկական յի-

շողութիւնը ազգային յանրաժողովին դառնար:

Անկեղծ ըլլանք մենք մեզի հետ. խորք ունեցող յիշողութիւնը այլատեսութիւն է՝ յատուկ պատշաճի բազմալեզու շարափօսութիւն է. կարգախօս դառնալով, թութակային կրկնութիւններով: Այս պարճառով ալ զանգուածները կը խզուին անցեալէն եւ ինքնութենէն: Իսկ այս խզման պարճառները մոռացման զամբիւղը դրած ենք եւ կը բաւարարուինք *շօքիզնետով*, զոր յաճախ կը կոչենք *լուսափայլիկ*, որուն մանրուք արդիւնքներով կ'երջանկանանք: Միաժամանակ կորսնցնելով յիշողութիւնը: Հայու վերակառուցում չ'ըլլար: Յուշագրութիւն կը հրապարակենք կրակելու համար ջրնախորհողներու, սոսկ անձնական բաւարարութեան համար: Վերջին թափահարումները զբօսանք դարձած ժապաւենները եւ փեսերիզներն են, մակերեսային յիշողութեան (ջ)վերականգնում, որոնք անվաղորդայն հեղաքրքրասիրութիւններ կը բեմադրեն այլազան լեզուներով եւ պարկերներով:

Յիշողութիւնը կ'ապրուի անհարկ կամ հաւաքականութեան մարմնութեան խորքի կամարներուն փակ, *Տիւնիկէն* չէ, ոչ ալ ոչիլի շուկայ (*Ֆլի մարքէթ, մարշէ օփիս, պիթ պազարի*): Հագիւ փեսնուածը եւ մոռցուածը յիշողութիւն չէ: Ժամանակ մը կը գուարճացնէ ծագումով հայերը կամ այդպէս ըլլալու ճամբուն վրայ գրնուողները: Անուանացանկերը եւ կրկնուող լուսանկարները բաւարար չեն իրաքանչիւրին փոխանցելու եւ անոր մէջ վառ պահելու յիշողութիւնը: Անհրաժեշտ է անուան եւ պարկերին երես եղած կեանքին հետ հաղորդութիւնը: Օրինակ, Կոմիտասի արձանին առջեւ ճառ խօսիլ կամ փունջ մը ծաղիկ զեփեղել բան չի նշանակեր, եթէ հայ երգի քուրմին թրթռացումները փոխարինուած են անհարազատով, *թանթանով*:

Կրծքանշաններ հրապարակի վրայ են. «Յիշում եմ եւ պահանջում»: Արագ փարագ մը, բայց շփոթ սրեղծող եւ անբաւարար:

Յիշել՝ ինչո՞ւ: Ի՞նչ:

Պահանջել՝ ինչո՞ւ: Ի՞նչ:

Եթէ ինչո՞ւներու պարասխան չարուի, *թանթանային* յանկերգ կը դառնան գեղեցիկ համարուող խօսքերը՝ թերթեր, բեմ, ձայնասփիւռ եւ հեռափոխիլ խճողող: Նախորդ դարու առաջին կէտը ապրած սերունդին յիշողութիւնը կը պահենք ոչ թէ որպէս գիտութիւն կամ ծանուցում-քարոզչութիւն, այլ հոգեկան-ոգեկան ներաշխարհ, որ մեր կենսատճր եւ գաղափարները սրեղծէ:

Այսպէս, պիտի յաջողի՞նք ըսել՝ *ոչ միայն մեր նախահայրերու հողը, այլ մեր հողը, ոչ անոնց ջարդը, այլ նաեւ մեր փետող ցարը, ոչ մեծ հայրիկի լեզուն, այլ մեր լեզուն...* Այս կ'ըլլայ հայու յիշողութիւն, որ պարմութենէն աւելի է:

Յիշողութիւնը ընթանիքէ դուրս պէտք է բերել, ան պէտք է դադրի անհարական ըլլալէ եւ դառնայ եզակիութիւն՝ բոլորին համար:

Գրիգոր Պրլպեանի «Սեմեր» գիրքին մէջ կրկնուող եւ կրկնութեամբ խոցող ցաւի արտայայտութիւն թրքերէն *Սիրկիւն* բառը, փնդահանութիւն, աքսոր, անջնջելի դրոշմ է յիշողութեան մէջ, ահագնութեան մթնոլորտ մը: Բայց այդ ձայնը չի լսուիր հիմա հայախօսներէն եւ օտարախօսներէն, հեղուաբար յիշողութիւնը չ'ամբողջանար, կ'ըլլայ ճառ, կ'ըլլայ դարարկ հնչող կարգախօս. ճանչնալ, ճանչցնել, օրէնք եւ օրէնքի թիւ-յօդուած: Սուրիական անձանօթ գիւղի մը մէջ մեռած, առանց փապանաքարի, աքսորական մեծ-մայրիկի անունն ալ կը մոռցուի, կը դարարկուի յիշողութիւնը: Յիշողութիւն կը վերականգնի, երբ անապարի ցեղախումբէն այրած դէմքով արար մը հայ

Կողբեցի Տիգրան, Վանայ Իշխան, Արամ Մանուկեան, Մարխաս, Նանագասայ Բաղէշցեան, Վանայ Սարգիս

մարդը կը կոչէ *քեռի, խալօ*, քանի որ իր մայրը կամ մեծ մայրը հայ եղած է: Կարողալ Ֆէթիխէ Չեթինի գիրքը՝ իր մեծ մօր Հրանուշի մասին: Իսկ ո՞վ պիտի խօսի փարիներու աւերով կորսուած յիշողութիւններուն մասին, երբ անոնք կը գումարուին անանուն դարձած անհետ կորածներուն վրայ: Ո՞վ է անապարի արաբին մայրը կամ մեծ մայրը, անուն, գիւղ, փուն, ընտանիք... Ան հոգեհանգիստի իրաւունք իսկ պիտի չունենայ: Ուրուականներ, որոնք հոգեկան երդիք կը փնտրեն: Անոնք ենթադրեալ թիւ-թուանշան են, առանց ճշդութեան, հագի: Ռաս Ու Այնի կամ Տէր Զօրի անանուն, անպարմութիւն եւ անթիւ դարապարտեալներ, որոնք կը համայնական յիշողութեան մէջ: Այս յիշողութիւնը պոռոտ չէ, խորքային է: Եթէ դառնայ պոռոտ, կ'ըլլայ քարոզչութիւն, հայր իր ինքնութիւնը կը դիպէ դուրսէն, կը սկսի օտարումը, գոհացում գրնելով օտարի նայուածքին եւ

խօսքին մէջ:

Կը մոռնանք, որ յիշողութիւնը լեզուով կ'ապրուի, որպէսզի չըլլայ սոսկ պատում, ինչպէս հեռափոխի ռճիր-արկածի դրուագները: Հարկ է խորհրդածել «Սեմեր»ուն մէջ կրկնուող *սիրկիւնին* մասին, որ աւելի բան կ'ըսէ, քան գաղթը, արտոր, փեղահանութիւնը: Առանց լեզուին գիտութիւն կը պահուի, բայց ոչ իրաւ յիշողութիւն, որ ինքնութիւնն իսկ է: *Սիրկիւնը* փեւաբար հոգեխոցը ցաւցնող նշդրակ է, որմէ ասփիճանաբար կը հեռանան ծագումով հայ դառնալու ուղին կամ քարոզչութիւնը: Լեզուով է, որ կը պահուի յիշողութեան գեր-իրականութիւնը:

Յիշողութեան կորուստը պարկանելիութեան հզօր զգացումին կորուստն է, նախապէս եղածին շարունակութեան դարեցումը, նոր դիմագիծով նորի անանցեալ սկիզբ: Արամ Հայկազ կամ Համասփեղ պահակն են շարունակուող յիշողութեան: Այսինքն՝ բարոյալքում

խառնածինի նոր յիշողության կերպման դեմ պատուար:

Այս գեր-իրականությունը, ըստինքս, կր գրենք հայ գրականության մեջ. Երուանդ Օսրեան, Արամ Հայկազ, Համասպրեդ, Շահան Շահնուր, Վազգեն Շուշանեան, Պերճուհի: Ասոնք պատմություն չեն գրեր, յիշողության հայելի են:

Այդ յիշողության իրաւութիւնը կը նուաճէ Պերճուհիի «Խանձուած օրեր» պատումը («Հայրենիք» ամսագիր, Պոսթրն, 1938-1939), որ ինքնապիպ պատարաւ մըն է, ժամանակ կը վերականգնէ եւ կը փոխանցէ: Այդ փոխանցման մասին կը խօսի նաեւ Պերճուհիի թոռնուհին՝ Անն Բարսեղեանը, խիստ հետաքրքրական ուսումնասիրութեամբ մը, նոյն ցաւին մէջ ներառնելով հայ մեծ մայր ունեցող թրքուհին, Ֆեթիյէ Չեթինը (ինչո՞ւ ոչ հայուհին, որ Հրանդ Տինք կը պաշտպանէ), որուն գիրքին մասին խօսեցանք եւ գրեցինք, բայց կարծէք սոսկ քարոզական միպումով: Եթէ յիշողության վերականգնումին ձգտած ըլլայինք, Պերճուհիին «Խանձուած օրեր»-ը յաւելեալ ուշադրութեան արժանացած կ'ըլլար: Կ'ըսեմ յաւելեալ, քանի որ մամուլի էջերէն առնուելով այդ վկայութիւնը ֆրանսերէնով լոյս տեսաւ. Parenthèses հրատարակչատունէն, Մարսիլիա, իսկ ոչ ոք ձեռնարկեց զայն հայերէն հատորով մը լոյս բնծայելու:

Անն Բարսեղեանի ուսումնասիրութիւնը, որ ձեռով մը նաեւ իր յիշողութիւնն է, ոչ ընթացիկ յուշագրութիւն, սեղանիս վրայ է, մեքենագիր: Հեքերու վրայէն ինքզինք ճանչցող եւ արմատներուն հետ խօսող խոստովանութիւն մը, ուր կայ ինք, կայ իր հայրը, որ փոքրիկ հերոսն է, Նորվանը, Պերճուհիի պատումին, վերագրելու եւ ապրեցնելու անասելի դրուագներու մէջ ազգ պահելու եւ ապրեցնելու իրենց անհատական կացութիւնը գերազանցող մարդիկ, այրեր, կի-

ներ:

Ինչպէս ըսի, «Խանձուած օրեր»-ը լոյս տեսած է ֆրանսերէնով JOURS DE CENDRES 'A ISTANBUL անունով, 2004-ին, թարգմանութիւն՝ Արմէն Բարսեղեանի (պատումի ՆՈՐՎԱՆը), օժանդակութեամբ Անն եւ Միշէլ Բարսեղեաններու:

Յիշողութիւնը գրեթէ առանց իրարու նմանող պատկերներու, բայց նոյն խորքով, նկարահանումն է ժամանակաշրջանի մը, յաջորդական եւ իրարու ազուցուած տեսարաններով. ազատագրական շարժում եւ օսմանեան կայսրութիւն, սերը՝ յեղափոխութեան մէջ, տեղահանութիւն եւ ջարդեր, որոնք այդ օրերուն որպէս ցեղասպանութիւն չէին ըմբռնուեր, մէկ գիշերուան մէջ ձերբակալութիւնը եւ ապա սպանդը հարիւրաւոր հայ մտաւորականներու, ապա ցաւաբանք սպասումը անօգնական մնացած կիներու, յոյսեր եւ համեստներու ինքնապաշտպանութիւնը, դիմադրական շարժումը նոյն այդ կիներուն, սպուերի հերոսուհիներ, պատմութեան թաւալումը եւ Հայաստանի անկախացումը, պակումը զոհ հերոսի կնոջ՝ որ անդրանիկ հանրապետութեան խորհրդարանի անդամ կը դառնայ, հուսկ Փարիզ եւ որբերու եւ անհայրենիքներու ծառայութիւն... Կարելի չէ ամփոփել քիչ էջերու մէջ ծաւալած պատմութիւնը ժողովուրդի մը, որ հաւաքը ունէր, ունէր տեսելու հզօր ցանկութիւն, հակառակ Սիւմանթոյի խօսքով սահմանուած անպարմելի պատմութեան, զոր ուզած ենք պարմել, մնալով յուշի նեղ շրջանակին մէջ, առանց դարերու դրոշմ փուռող յիշողութեան:

Բոլորը համարեղ՝ լայնահորիզոն յիշողութիւն, զոր սրանձնելով կը մնանք ազգի անդամ, *ոչ հիւր եւ ոչ ծառայ օտարի դրան:*

Հայաստանի անդրանիկ հանրապետութեան խորհրդայնացումէն ետք, Փա-

րիզ հասած Պերճուհի կր գրէ բազմաթիւ գիրքեր, կր ծառայէ, եւ յիսուն փարեկանին, 1940-ին կր մեռնի: Ծնած էր 1886-ին: Իր աճիւնները ամփոփուած են փարիզեան շրջանի Հայ Մտաւորականներու դամբարանը:

«Խանձուած օրեր»-ը երեւութապէս ինքնակենսագրութիւն է, երիտասարդական խանդակաթ սիրոյ պատմութիւն, միաժամանակ հաւաքական կենսագրութիւն մարդոց, նոյն եւ փարբեր, որոնք դժոխքէն անցնելով կր կառչին կեանքին, կեանք, որ անհափական մանրուքի դէմ յաղթանակ ըլլալու կր ձգտի:

Էջեր, որոնք իրաւութիւն կու փան ֆէթիշ դարձող 100-ամեակին:

Ի հարկէ, եթէ այդ էջերը բացուին յիշողութեան պատարաթին վրայ:

Պարզ. եթէ կարգախօսները եւ ցուցադրականը մոռնալով, կարդանք եւ լսենք խորքային յիշողութեան խօսքը:

Մյսօր աւելի դիւրին դարձած է ըսել, քան ընել... Ափսո՛ս:

Նկարի ունենալով, որ Պերճուհիի վկայութիւն-յիշողութիւնը կարելի չէ ամբողջութեամբ վերահրապարակել «Բագին»-ի մէջ, խմբագրութիւնը ընթերցողին կր ներկայացնէ հատուածներ, որոնք գրուած-ըսուածէն անդին կ'անցնին, քանի որ հայկական saga-ն են, առասպելներու վէպի պէս, լինելութեան պատկեր եւ նոյն այդ լինելութիւնը այսօր ալ ներշնչող է, եթէ...:

Պերճուհիի պատումը նախ մթնոլորտ է, հոն բնակող անձերը արուեստական չեն: Անոնք պարբարա եղած են կեանքի իրենց ափերով գրկելու, սէր, զուակ, ուսում, երազ, ներկայ են որպէս բարդ եւ անկրկնելի կացութեան մը կրողներ, կր մարմնաւորեն բիրաւոր ուրիշներ, որոնք կրկնութեան նմանող նոյն հոգեխոցերով ապրեցան: Հակառակ փխրութիւններու եւ ցաւի, մարդիկ չեն կքիր: Պերճուհի կր

քանդակէ զարնան առաջին կոկոնին պէս պայթող սէրերը, ազատագրական պայքար մղողի ինքնափիպ կերպարները, չքաղքենիացած մտաւորականներ, հայ ձկնորսները, հերոսացող համեստներ, որոնք չեն վարանիր հալածական յեղափոխականներու պաշտպան կանգնելու, Սամաթոյ հայ ձկնորսները, որոնք գիպէին ազգ պահել: Կր քանդակէ նաեւ համեստ հայ կիները, որոնք զաղտնիացման դրութիւն կր սրբեղծեն հայ մանուկներ փրկելու համար, կամ թաքցնելու հայ քաղաքական գործիչները:

Դիմադրականներու ընդյափակեայ սիրանքներ:

Օրինակելի փիպար է գիրքի մէջ զգնուող Սոնան, որ հեղինակն է, բայց նաեւ Սիրարփին, Զատոն, բաղնիքի մէջ թուրք կիները լոզցնող Հոռոփը, որ որբերը ազատագրելու պայքարին զաղտնի սպասարկութեան հետախուզող հերոս է, նաեւ միւսները, որոնց մէջ կան օտարներ:

«Խանձուած օրեր»-ը ոչ փափակ յուշագրութիւն է, ոչ բարոյախօսութիւն, ոչ մարտակոչ, ոչ սեփական եսի փառաբանանք, որ նորածնութիւն է՝ խմբագրել փալով սեփական, հօր կամ մեծ հօր-մեծ մօր պատմութիւնը: Ժայթքող յիշողութիւն է, ոչ յուշ, որուն մէջ իրաքանչիւր հայ ինքզինք կր փեսնէ, կրնայ փեսնել, այս ձեռով է, որ «Խանձուած օրեր»-ը գերանցում կր կարարէ, կր դադրի յուշագրութիւն ըլլալէ, փեսակ մը հեքիաթ ըլլալէ, կր դառնայ բոլորին զգացած եւ նոյնիսկ չզգացած, ենթագիտակիցի մէջ աքսորուած հոգեխոցը, traumatisme, որ այսօր յանձնառութիւններու կ'առաջնորդէ, կուշտերը կ'ըսեն՝ ծայրայեղութիւններու:

Ամէն բան եւ էականը կորսնցուցածներ ինչո՞ւ պիտի վախնան ծայրայեղութիւններէ:

Այնքան անսթեւեթ յուզում կայ անհեփացման բովէն անցած եւ Հայաստան

դարձած հայրենիքի բանակին ի փես, աչքերուն մէջ գոհուած հերոսի այրիին, անոր որբին եւ պայքարի ընկերուհիի որբ ձգած եւ որդեգրուած որբին:

Քանդակուած փայարներ կան. սարսափի մթնոլորտի մէջ ծնած սէրը երիտասարդներու, որոնք կը փրկուին թուրք ոստիկանութեան հետապնդումներէն: Ըսինք՝ saga... Որ անպայման մահով չի վերջանար: Նաեւ քաղքենիին սէրը, հարուստին վիրատրուած ետը, որ մաքնութեան կ'առաջնորդէ, բայց անոր մէջ հայու խիղճը կը փանի զայն զոչումի, քաուրթեան:

Կրնայ զարմանալի թուիլ եթէ ըսենք, որ ֆրանսերէն թարգմանութիւնը, իր լեզուական եւ ոճական շնորհով, խիստ փառաբանիչ է, քանի որ գեղագիտական խմբագրութիւն է: ԽԱՆՁՈՒԲԾ ՕՐԵՐ պատմի լեզուն վերամշակելով թերեւս կ'աւելնայ անոր գեղագիտական արժէքը, բայց կրնայ նուազիլ անմիջականութիւնը, պարզին մէջ խտրութիւնը, քանի որ Պերճուհի ՅԻՇՈՂՈՒԹԻԲՆ կը վերծանէ, չի գրեր, չի պատմեր: Կը թափանցէ բջիջներու մէջ: Այս ՅԻՇՈՂՈՒԹԻԲՆ պատմութիւն կամ պարմագիտութիւն չէ: Անկախութեան առաջին փարուան փողանցող զինուորներու համրանքը չէ ՅԻՇՈՂՈՒԹԵԱՆ բովանդակութիւնը, այլ ՀԱՅ ԶԻՆՈՒԹՈՒՆ ՏՈՂԱՆՅԶԸ՝ որ վերածնունդ է:

Երբ կը խօսուի գեղասպանութիւնը ճանչնալու, թողութիւն խնդրելու եւ թողութիւն փայլու մասին, եղանակ կը փոխուի, նահանջելով կը խորհինք, որ ՅԻՇՈՂՈՒԹԵԱՆ մէջ նստած ՀՈԳԵՆՈՅԸ, հոգեբոյժները կ'ըսեն trauma, կ'անհեփանայ շպարով, ինչպէս կ'ըսեն՝ cosmetic

հայումներով:

Կրկին պէտք է խօսիմ Մարկրիթ Տիրասի ՅԱԲԻՆ եւ զայն մենաթապրոնի վերածած Տոմինիք Պլանի խաղին մասին: Եթէ ԽԱՆՁՈՒԲԾ ՕՐԵՐ Մարկրիթ Տիրասի ՅԱԲԻՆ պէս միջազգային բեմ բարձրանայ, այն արեւն ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻԲՆը, ոչ գեղասպանութեան ճանաչման քարոզչութիւնը, կը նուաճէ համամարդկային հասկացողութիւն: Թերեւս այն արեւն թուրքերն անգամ կը բաժնեն հայկական trauma-ն:

Եւ կայ փեսարանը: Թուրքին խենէշ սեռային հալածանքէն փախչող որբուայրի Սոնան եւ իր գիրկի մանուկը, ազատելու իրենց վերջին ճիգի ընթացքին, քարափին կը լքեն անցեալը եւ իրենց ճամպրուկները, կը մտնեն մարդկային աշխարհ մը՝ իրենց հետ փանելով իրաւագրկուածի անբեռ ծանր ժառանգութիւնը. ՅԻՇՈՂՈՒԹԻԲՆը:

Կրկին կարդանք փեսաբար խանձուող ՅԻՇՈՂՈՒԹԻԲՆԸ, անցեալ եւ ներկայ, որ միայն Սոնա-Պերճուհիին չի պատկանիր:

Յաղթուած Թուրքիան ալ բացաւ երկրին դռները, բացաւ նոյնիսկ բանփերը: Բայց հետաւոր ճամբաներէն եկած ռեւէ ճամբորդ մեր փնակին դուռը չզարկաւ կարօտով: Որովհետեւ բանփի դռները բացուեր էին սահաւոր օր մը դէպի մահ փանելու համար ընտրելագոյնները մարդկանց:

Յաւերժական լռութեան դաբապարտուած չթակուած դռները հայաշխարհի:

Փետրուար 2015

Լիբանան

* Յ.Գ. Տե՛ս «Բագին» 2005, թիւ 4, «Գրագիտուհիներ՝ «Նայրենիք»ի էջերուն», Մարտի Երասնեան:

**ՍԱՐԳԻՍ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
(ՊՕՂՈՍ ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ,
ՎԱՆԱՅ ՍԱՐԳԻՍ, ՇԱՄԻԼ,
ԿՈԼՈՏ ՍԱՐԳԻՍ)**

1875-1915, ԳԱՆՉԱԿՑԻ - ՊԵՐՃՈՒՆԻԻ,
«ԽԱՆՉՈՒԱԾ ՕՐԵՐ»ՈՒ ՄՊԱՍՈՒԱԾ
1915-ԻՆ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԱԾ ԵՒ ՄՊԱՆՆՈՒԱԾ
ԱՐԱՆ, ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԱՌԱՋԻՆ ԶՈՆԵՐԷՆ ՄԻՆ

24 Ապրիլ 1915-ի գիշերը Պոլսոյ մէջ
ձերբակալուած հարիւրաւոր հայ
մարտիրոսականներու եւ ազգային-քա-
ղաքական դեկաւար դէմքերու շարքին
կը գրնուէր հայ յեղափոխականի եւ
դաշնակցականի բացառիկ դէմքերէն
Վանայ Սարգիսը: Ռուբէն կը վկայէ.
«Արամը Վանի կուռքն էր, անոր ուժի,
կամքի մարմնացումը, բայց դարձած
էր վանեցի միայն: Իշխանը Լեռնապա-
րի հերոսն էր, անոր դիցազն ու երգե-
րու նիւթը, բայց դարձած էր լեռնա-
պարզի միայն: Զիս կ'անուանէին «Փա-
շա» եւ կ'երգէին ըրած ու չըրած գոր-
ծերս: Նակառակ այս բոլորին՝ ըստ
Էնոյեան մենք նուազ էինք, ան-
փառք, անանուն՝ Սարգիսին մօտ»:
(«Նայ յեղափոխականի մը յիշատակ-
ները», Ռուբէն):

Սարգիս Բարսեղեանի յայրենապե-
տութիւնը.

«Օսմանեան կառավարութիւնը
ամենայն թափով պատերազմի պատ-
րասարութիւններ էր պահելու. ... Կառա-
վարութիւնը իրեն պէտք եղած ամէն
բան գրաւում է ժողովուրդից, եւ այդ
բանը չափազանց ծանր կերպով է ազ-
դում ժողովրդի վրայ: Կառավարու-
թիւնը բացարձակապէս գերմանական
քաղաքականութեան է հետեւում, այն-
պէս որ Պոլսում ամէլի շուր գերմանա-

ցիք են թագաւորում: Ոչ մի կասկած
չկայ, որ թէ՛ օսմանեան, եւ թէ՛ հայերի
շահերը պահանջում են կառավարու-
թեան ամենախիստ չէզոքութիւնը ներ-
կայ համաւերտական պատերազմի
ընթացքում: Դժբախտաբար, մեր դե-
կաւար շրջանները (թուրք) այդպէս չեն
մտածում: Նորա կարծում են, թէ
Թուրքիոյ փրկութիւնը ռուսական կա-
ռավարութեան թուլութեան կամ փչաց-
ման մէջ է կայանում, հետեւապէս պա-
րագաններէն պիտի օգտուել եւ արշաւել
Փրանս-գերմանական սկստողութեան
դէպքում Կովկաս: Իրենց ասելով նպա-
րակ չունեն Կովկասը փրկապետելու,
այլ օտրոնում (ինքնավար) մի բան սրեղ-
ծելու, որպէսզի Ռուսիոյ եւ Թուրքիոյ
միջեւ պատրնէշ լինի:

«Տիւրքեր ունենք կարծելու, որ պա-
տերազմի ընթացքում հայերի հետ
վար են վարուելու: Արդէն քննադա-
կան հարուածներ շարունակ հասց-
նում են: Ամասիա, Թուրքաշ շուկաների
վառելուց յետոյ, երեւի լսեցիք եւ Տիւր-
պէթիիւնը: Զթողուցին, որ լրագրի մէջ
գրենք: Մի քանի օր առաջ, Էրիւրնէն էլ
նոյն բախարին արժանացաւ: Վնաս-
ունեց յունաց եւ հայոց մի թաղ՝ 1500-
2000 քուն, որից 200ը՝ հայ: Ենթադրում
ենք, որ այդ բոլորի մէջ կայ մի գաղտ-
նի ձեռք, որ գործում է»:

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ «ԽԱՆՉՈՒԱԾ ՕՐԵՐ»ԷՆ *

Պերճուհի Բարսեղեան ծնած է 1886-ին, Պոլսոյ եւրոպական մասը՝ Էրիւրնէ: Միջնակարգ կրթութիւնը սրացած է Ճիլիպէ (այժմ Փլովարիս): 16 տարեկանին, Եւրոպա մեկնելու ճանապարհին կը հանդիպի յեղափոխական եւ ազատագրական շարժման գործիչ Սարգիս Բարսեղեանին (Վանայ Սարգիս, Կոյոպ Սարգիս, Շամի), որուն նախաձեռնութեամբ կը սրեղծէ կանանց միութիւն, հայ գիրք, գրականութիւնը, պատրաստութիւնը եւ յեղափոխական գաղափարները տարածելու նպատակով: Ժրնէի մէջ կ'ուսանի գրականութիւն եւ մանկավարժութիւն: Կը սկսի գրել Էրնա կեղծանունով:

Գործերէն յիշենք «Փոթորիկէն վերջ»ը (պ ա տ մ ու ա ծ թ ն ե թ), «Խանձուած օրեր»ը: Ուսուցչութիւն կ'ընէ

ծննդավայրին մէջ, Կերասուն եւ Վան:

1909-ին կ'ամուսնանայ Սարգիս Բարսեղեանի հետ, որ 1915-ին, Պոլսոյ ՆՅԳ Բիւրոյի գործաւարն էր, եւ ան հարիւրաւոր հայ մտաւորականներու հետ կը ձերբակալուի եւ կը նահապտակուի: Անուսնոյն մահէն յետոյ կը յեղափոխուի Պուլկարիս, ապա՝ Թիֆլիս, կը դասաւանդէ Գայանեան եւ Յովնանեան վարժարաններուն մէջ: 1918-ին, Նայասրանի առաջին հանրապետութեան հոշակումէն ետք, կը յեղափոխուի Երեւան եւ կ'ընդգրկուի խորհրդարանի անդամ: Կ'ընդգրկուի Անեքիկեան խնամարարութեան կոմիտէին մէջ: Տանրապետութեան անկումէն ետք շարքերու պէս կը բռնէ գաղթի ճամբան: Որոշ ժամանակ Սոֆիա բնակելէ ետք կը հաստատուի

Փարիզ, ուր կը պաշտօնավարէ Նանսենեան գրասենեակին մէջ եւ կը շարունակէ իր գրական գործունէութիւնը: Իր պատրաստութիւնը թարգմանուած են ֆրանսերէնի եւ անգլերէնի: Արփիկը եւ Օղակ մը շղթայէս պատրաստութիւնն համար սրժանացած է մրցանակի: Մահ՝ 1940 Մայիս 18-ին: Անիւնները կ'ամփոփուին փարիզեան շրջանի հայ մտաւորականներու դամբարանը:

*Գրութեան ուղղագրական-քերականական ձեւերը պահած ենք անփոփոխ:

ՆԱՅՈՒՏԻՒՆ ՆՈԳԵՓՈՓՈՒՄՈՒԹԻՒՆԸ

Իմ կեանքս հարստացաւ բոլոր այն մարդկանցով, որ եւ ճանցայ այդ շրջա-

նին: Շարքեր ալ չէին վերադառնար, բայց անոնցմէ ամէն մէկը իր հոգիէն շող մը նեւրեց իմ կեանքի ճամբուս վրայ՝ լուսաորելով զայն հեղազային ալ, երբ իրենք նահապտակուած էին:

Երբ իմ ապագայ ամուսինս այ մեր քաղաքը եկաւ նախ քան Տաճկաստան անցնիլը, ուրիշներու պէս կարգ մը դասախօսութիւններ փուսաւ: Ես հայրենասիրական հաւաքոյթներուն կ'երթայի ծնողքէս գաղտնի: Ծնողացս հայրենասիրութիւնը կը կայանար ազատագրութեան գործին որոշ գումար մը փախուց մէջ: Ինձ խստիւ արգիլուած էր այդ հաւաքոյթներուն ներկայ ըլլալը: Իմ դիրքիս վայել չէր, կ'ըսէին, երթալ նստիլ արհեստագործին, խանութպանին կամ ուսուցիչ-ուսուցչուհիներուն քով եւ մասնակցիլ այդ ժողովներուն: Մանաւանդ, որ ես աղջիկ էի եւ մեր շրջանէն ռեւէ պարոն չպիտի զիջանէր այդ շրջաններուն հետ շփում ունեցող մէկը կնութեան առնել:

Բարկացած էի, բայց բարկութիւնս շուտով փոխուեցաւ զարմանքի: Այս երիտասարդը ռեւէ գովեստ չէր ընէր ինձ իմ արտաքինիս համար, նոյնիսկ չէր նկատեր, որ ես գեղեցիկ էի, իսկ ես այնքան վարժուած էի գովեստներ լսելու, որ անոնց պակասը պարոնի մը կողմէ իմ բարեւիս չպատասխանելու պէս բան մըն էր ինձ համար: Ծուրով զարմանքս փոխուեցաւ հիացման եւ հիացումս փոխուեցաւ... Ոչ, հիացումս երբեք չփոխուեցաւ. հիացումը միշտ մնաց, հարազատութեան խորը զգացում մը, յառաջիկային, եկաւ միանալու այս երիտասարդին հանդէպ ունեցած հիացմանս:

Մենք իրարու հանդիպեցանք շատ անգամներ: Հակառակ բարկութեանս, ես կազմեր էի 6 հոգինոց խմբակ մը ինձ փարեկից աղջիկներով: Հրաիրեցինք զինքը որ մեզի ցուցնուինքներ փայ եւ օգնէ մեզ մեր ապագայ աշխատանքներուն համար ծրագիրներ մշակելու:

Ես փոխուեցայ, մտածել սորվեցայ եւ լուրջ կերպով աշխատիլ սկսայ՝ յուսահատութեան մատնելով ծնողքս երեկոյթներու մէջ երեւալու իմ մերժումներով:

ԻՆՔՆԱՏԻՊ ՄԷՐ

Մեր խմբակի վեց հոգիներս այ սիրահարուած էինք իրեն: Ասիկա հաւաքական սիրահարութիւն մըն էր, գոր մենք չէինք ծածկեր իրարմէ: Ակնկալութիւն չունէինք, հետեւաբար նախանձ այ գոյութիւն չունէր մեր մէջ:

- Երանի՛,- կ'ըսէինք շատ անգամ,- երանի գոնէ մեզմէ մէկը սիրէր: Միւսներս այ երջանիկ պիտի ըլլայինք: Անոր սերը փարօրինակ, աննիւթական, մինչեւ հիմա չտեսնուած բան մը ըլլալու է:

- Գիտն'ս,- ըսաւ,- դասախօսութեան ժամանակ, ամէն անգամ որ կը ծռիս նօթերդ գրելու, արեղայի նայուածքը աւելի երկար կանգ կ'առնէ քու վրայ քան հարկաւոր է, քան թոյլատրելի է, պէտք է ըսէի:

Ըստ «փորձառուին»՝ այդ նայուածքը փաք էր, բայց փխուր...

- Սէր կայ այդ նայուածքին մէջ,- եզրակացուց ան ծափ փախով.- Սէ՛ր կայ: Ես է որ կ'ըսեմ:

ՄԻՐՈՅ ԵՒ ՔԱՂՔԵՆԻ ՕՐԵՐՈՒՎ ԿԷՊԸ

Կառքը կանգ առաւ, վերջապէս, փրուած հասցէին առջեւ: Ճանապարհի ընթացքին ինձ կը թուէր, որ ձիերը պէտք եղած արագութեամբ չէին երթար, երբեմն այ ընդհակառակը, կարծես անտանելի կերպով շուտ կը վազէին: Ես կ'ուզէի եւ շուտ փեղ հասնիլ եւ կամ բնաւ չհասնիլ: Եթէ չհաւնէր զիս... Եթէ յանկարծ փարիներու երագս փշրուէր...

Երբ սպասուէին զիս առաջնորդեց այն սենեակը, ուր ան կը գրնուէր, ես անշարժ կեցայ դրան սեմին: Պատուհանին առջեւ երկու հոգի ոտքի վրայ կը խօսէին: Իրենց կիսադէմը կը տեսնայի միայն: Մէկը բարձրահասակ էր, բարեձեւ եւ ճաշակով հագուած, երկրորդը փոքրահասակ, մոր-

Չախէն երկրորդը՝ Սարգիս Բարսեղեան, Նիկոլ Դումանի հետ (կեդրոնը)

թը արեւէն խանձուած եւ շար անփոյթ, գրեթէ աղքատ հագուած:

Սիրոս կը բարախէր, եւ ես ինձ կը հարցնէի, «Ո՞րն է, Աստուած իմ, այս երկուքէն ո՞րն է»...

Հինգ փարի առաջ, գրեթէ աղջնակ եղած ժամանակս փեսած դէմքս, ես երեւակայութեանս մէջ քիչ քիչ, անզգալաբար փոխեր էի, նոր ձեւ ու գոյն էի փոխեր, փարիներուն լոյսէն նետեր էի այդ պատկերին եւ ահա կանգնած՝ ալ չէի ճանչնար զինքը...

Սկսայ յառաջանալ՝ միշտ սրտապրոփ ինքս ինձ հարցնելով,- «Ո՞րն է, այս երկուքէն ո՞րն է»...

Վերջապէս լսեցին ոտնաձայնս, եւ երկուքը մէկ դարձան դէպի ինձ.

- Ա՛, դո՛ւն ես Սոնա,- բաւ փոքրահասակը եւ դէպի ինձ վազեց փութով:

Ի՛նքն էր:

Հինգ փարուան ընթացքին ես հասակ

էի նետեր, բարձրացեր, իսկ ան բնական է, մնացեր էր նոյնը: Իր վարած աւելի քան չարքաշ կեանքը նմանապէս իր դրոշմը դրեր էր անոր դէմքին վրայ, անոր արտայայտութիւնը աւելի կորովի էր, աւելի առնական...

Չեմ գիտեր, երկվայրկեան մը, ակընթաթ մը հիասթափութեան պէս բան մը ծագեցա՞ւ ու մարեցա՞ւ իմ ներաշխարհիս մէջ, երբ երագներուս պատկերը չքացաւ փեղի փայտի համար իրականին: Միայն գիտեմ, որ երբ մօտէն փեսայ իր գեղեցիկ ճակատը, իր լոյս սփռող նայուածքը,- ես ինձ բսի. «Ի՛նք է»... Ի՛նքը, եւ ան աղջիկը, որ իր գլուխը վարահաբար եւ գուրգուրանքով դրաւ անոր ուսին, զգաց, որ իր հոգին գրած է իր յենարանը եւ ինք երջանիկ է անբացափրելի երջանկութեամբ: Զգաց նաեւ, որ գլուխը դրած է երջանիկ մարդու մը ուսին:

Այդ օրէն սկսաւ ոսկեշրջանը կեանքիս:

**ՆԱՐՈՒՄԾԻՆ ՆԱԽՈՐԴՈՂ
ԶԱՐԹ-ՆՈՒՄ**

Պոլսոյ կեանքն ալ այդ շրջանին շարքերուն էր մշակութային կեանքի փեսակէտով: Երիտասարդ թուրքերու կառավարութեան փուլը որոշ ազգայնականները խօսքի եւ գործի՝ մեղուաշան աշխատանքի լծամ էին հայ մշակութային կեանքինը մօտ եօթը փարի շարունակ: 1908-1915-ի փարիները մշակութային փեսակէտով շարքերուն տար եղան:

Կարարուածը մշակութային գործունէութենէ մը աւելի բան մըն էր, մշակութային պոռթկում մը: Տարիներէ, դարերէ ի վեր զսպուած, անբարուած հայ սրբազան գործակալ միտքն էր, որ յանկարծ հրաբուխի պէս կը պայթէր:

Ո՛րքէ ելան յանկարծ Վարուժանի եւ Միամանթոյի պէս երիտասարդ, բայց հսկայ բանաստեղծները: Ո՛ր էին մինչ այն՝ միւս գրագէտներն ալ: Ասոնք որ այսպէս գրական պարզամտներ ունէին ըսելիք, ի՛նչպէս լռել էին մինչ այն:

Թերեւս թափուած արիւնն էր, որ այսպէս պարարտացուցած էր հայ մշակոյթի հողը. այսպիսով վրէժ կը լուծէին անոնցմէ, որ այդ արիւնը թափած էին՝ ըսելու համար անոնց. «Ահա թէ ինչի ընդունակ ենք մենք նոյնիսկ արիւնաքամ, եւ ահա թէ ինչի ընդունակ էք դուք,- լոկ արիւն թափելու»:

Ասուպի կեանք ունեցաւ, այդ փայլուն շրջանը: Արդեօք խօսքի եւ գործի ազգայնական փոփոխութիւնը սարսափեցան մշակութային այս ուժեղ վերածնունդէն, թէ՛ պարզապէս ուզեցին օգտուիլ համաշխարհային պարերագմի փուլը բացառիկ առիթէն՝ միանգամընդմիջ վերջ դնելու համար ոչ միայն ժողովուրդի մը ձգարումներուն, այլ եւ ուղղակի ժողովուրդին:

Հերզիէրտ ապագայի վրայ սկսան կու-

տակուիլ շարք մը հարցական սեւ ամպեր...

ՉԵՐԲԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ...

Ճիշդ այդ միջոցին սպասուիին ներս մտաւ յայտնելու, որ երկու հոգի վարը գինքը կը սպասեն բան մը հարցնելու համար:

Ես նոյն ձեռով նստած կը սպասէի ամուսնոյս վեր գալուն, որովհետեւ ան ելեր էր թէ չէ սենեակէն, փոքրիկը սկսաւ «աո՛ւ», «աո՛ւ» կրկնել անդադար:

Սպասելէ յոգնած՝ գացի խոհանոց սպասուիին հարցնելու, թէ ինչո՛ւ պարտնը վեր չ'ելլեր:

- Տարի՛ն,- ըսաւ սպասուիին, յուզուած:
- Ո՛վ փարաւ. որո՛նք էին եկողները:
- Թուրք ծպտեալ ոստիկանները:

Անոնք չթողուցին, որ պարտնը վեր ելլայ գլխարկը առնելու: Ըսի իրենց. «Պարտնը չէ ընթրած, թողէք ընթրէ, յետոյ փարէք»: «Քիչ վերջը կու գայ կ'ընթրէ,- ըսին,- քանի մը վայրկեանի համար կը փանինք, մեր պետը քանի մը բան պիտի հարցնէ միայն»...

Սպասուիին սաստիկ յանդիմանեցի, որ ինձ լուր չէր փուլած: Խեղճը հաւաքացած էր, որ քանի մը վայրկեանի համար կը փանին...

Ամբողջ գիշերը ամուսնոյս սպասեցի: Լոյսը բացուած էր արդէն, իսկ ես պարտուհանին առջեւ, ցուրպէն ու յուզումէն դողալով դեռ կը սպասէի...

Պիտի գար ան, չէր կրնար չգալ: Այդ սքանչելի, այդ հազուագիւտ մարդը, որուն սրտին մէջ ամբողջ փիեզերքը կրնար պարփակուիլ, չէր կրնար հասարակ աւագակի պէս փարուիլ: Պիտի գար, պիտի վերադառնար իր փունը, ուր իր կինն ու փղան իրեն կը սպասէին, կինն ու փղան, որ իրմէ զարմէկը, մէկը չունէին...

Քովի սենեակէն լսուեցաւ փոքրիկիս

ձայնը «Աո՛ւ, աո՛ւ»... Արթնցեր էր ու մաման կը կանչէր: Այդ վայրկեաններուն ամուսինս եւ ես միասին կը վազէինք օրօրոցին քով, զարթնումի իր առաջին ժպիտը միասին փեսանելու համար:

Երբ ծռեցայ կաթովս զինք կերակրելու համար, փոքրիկը այնպէս ուրախ էր, այնպէ՛ս կը քցքար: Ծծելով մէկփեղ՝ ձեռքերը կը փանէր դէմքիս, կը շոյէր. իր սիրեկան ձեռն էր այս, բայց այս անգամ փոքրիկ ձեռքերը կը թրջուէին: Ի՛նչ լաւ էր, որ ան չէր հասկնար:

Դուռը զարկին: Եկողը ամուսնոյնս ընկերներէն մէկուն կինն էր: Եկած էր ամուսնոյս յայտնելու, որ թուրք ոստիկանները զիշերը եկեր՝ ամուսինը փարեր էին. եկեր էր խորհուրդ հարցնելու, քաջալերանք մը, սփոփանք մը լսելու...

Ձեռքովս ցոյց փուի պարպուած փունս, ուր մէկ օրէն միւսը իջած փխրութիւնը գրեթէ թանձր էր ու շօշափելի, եւ մենք լուռ նախնայնք իրարու: Բախտակիցներ էինք:

ՓՆՏՈՏՈՒՔ

Ամուսնոյս փարուելուն յաջորդ օրն իսկ նամակ մը սրացայ իրմէ: Կը յայտնէր ինձ, թէ Կեդրոնական բանփոխ կը գրնուէր իր ընկերներուն հետ, եւ թէ կրնայի զինքը փեսանելու երթալ կիրակի օր: Նամակը գրուած էր ուրբաթ օր:

Ես աւելի՛ հանգստացայ եւ բալիկիս «աո՛ւ, աու»-ներուն ուրախ պատասխաններ փուի:

- Չարածճի՛,- կ'ըսէի,- պէտք է աւելի գիտուն դառնաս: Պէտք է պապա ըսես, որ հայրիկդ երբ որ գայ, ըսէ, աս ի՛նչ խելօք

Չախէն երկրորդը՝ Պերճուհի

փողայ ունիմ ու հպարտանայ...

.....

Ա՛խ բանփոխ... մանաւանդ փաճկական բանփոխը, ըլլայ ան Պոլսոյ պէս մայրաքաղաքի մը մէջ անգամ: Կա՛յ աւելի ահաւոր բան, քան թրքական բանփոխը. կա՛յ աւելի փխտուր արարած, քան թուրք բանփապէփը:

Ես հիմա երկու փասնեակ փարիներէ վերջ ալ կը սոսկամ վերյիշելով:

Սեւ շէնք մըն էր ան անպարտիհան, առանց աչքի սեւ զագանի մը նման: Մենք, խումբ մը կիներս, կեցած էինք այդ սեւ շէնքի, սեւ բանփապէփի առաջ: Որքան՝ կարօտ, որքան՝ սպասում, որքան՝

կսկիծ կար մեր աչքերուն մէջ:

- Անոնք այլևս հոս չեն,- կ'ըսէ վերջապէս բանտապետը, մեզմէ բուրոզ վշպով ու փխրութեամբ բաւական մը յափրանալէ վերջ,- երկու օր առաջ փարին...

Կր գգամ որ թուք չունին բերնիս մէջ, լեզուս փայտի կտորի պէս: Ի գուր շրթներս կը շարժեմ հարցնելու թէ ո՛ր են հիմա անոնք: Չայնս չ'ելլար:

Ուրիշ մէկը մեզմէ կը հարցնէ այդ:

- Ես գիտե՛մ,- կը պատասխանէ բանտապետը՝ լորձունքոյ բերանը շարժելով:

- Ջհաննէմը փարին: Դէ, շո՛ւր, դո՛ւրս, դալապալրիս չեմ ուզեր...

.....

Կր գգայի, որ երբ մարդ սիրելի մը ունի այդ մարդոցմէն այն կողմը, եւ այդ սիրելին մաքուր եւ իրելալական մարդ է, ալ հնար չէ հանդիպում: Կր գգայի այդ ակընթարթ մը միայն, բայց պարզ ու յստակ:

ԱՔՍՈՐ

Ամուսնոյս փարուելէն շաբաթ մը վերջ թուրքերէն գրուած բացիկ մը սրացայ իրմէ: Միայն սպորագրութիւնը իրն էր, որովհետեւ ան թրքերէն գրել չէր գիտեր, իսկ գրաքննութեան համար հաւանաբար թուրքերէնը պարփաղիւր էր:

.....

Անուսինս կը գրէր, որ շաբա լաւ է, շուտով պիտի վերադառնայ աքսորէն, եւ շաբա ուրախ պիտի ըլլայ ինձ ու փոքրիկը առողջ գտնելով:

Աքսոր բառը զիս ոգետորեց: Կարդացեր էի վէպերու մէջ, որ աքսորականներու կիները կ'երթան իրենց ամուսիններուն քով՝ միասին ապրելու համար աքսորականի կեանքը:

Անմիջապէս նամակ մը գրեցի իրեն եւ խնդրեցի, որ մեզ իր քովը փանի: Տղուն

համար օդափոխութիւնը շաբա լաւ պիտի գար ըսի, իսկ իմ արեւս ինքն էր: Եթէ աքսոր է, միասին աքսորուած կ'ըլլայինք:

Խեղճ մարդ, որքան փխուր կերպով ժպտած պիտի ըլլայ իմ նամակս կարդացած ժամանակ, որովհետեւ հեղափոխութեան երբ պատահեցայ ամուսնոյնս ընկերներէն մէկուն, որ իրեն հետ բանտարկուած էր, բայց օտարահպարակ ըլլալուն համար ազատուած, եւ իմացայ, թէ ի՛նչ էր այդ աքսորը:

ՆԱԲԱՏՔԻ ԵՒ ՄԻՐՈՅ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ

Օր մը պտոյտի գացած ժամանակս պատահեցայ այն երիտասարդին, որ զիս ամուսնութեան ուզած էր: Ան իր սեփական կառքին մէջ էր իր երիտասարդ շքել կնոջը հետ:

Պոլսոյ ամենահարուստ ընտանիքներէն մէկուն կը պարկանէր ան: Համակրելի եւ Եւրոպա ուսում սրացած երիտասարդ մըն էր: Իմ մերժումս զարմացուցած էր շաբերը՝ սարսափելի փեսարաններու պարճառ դառնալով մեր փանը մէջ:

Պարտնը փեսաւ զիս ու կնոջը բաներ մը ըսաւ: Երկուքն ալ ուշադրութեամբ նայեցան ինձ, երբ ճիշդ իրենց մօտէն կ'անցնէի: Ինձ թուեցաւ, որ երիտասարդին աչքերուն մէջ ոչ թէ հեզմանք, այլ կարեկցութիւն կար: Գիտէր անշուշտ ինձ պատահածը:

Ճամբաս շարունակելով եւ ինձ կը հարցնէի.-

«Պիտի ուզէի՞ արդեօք նստած ըլլալ այդ կառքին մէջ, որ իմ սեփականը պիտի ըլլար, թէ կը նախընտրէի քշել այս փոքրիկ կառքը, քշել յոգնած, միմակ եւ գրեթէ անօթի»...

Առանց փափանումի եւ ինձ կը պատասխանէի.

«Այո՛, կը նախընտրէի, նոյնիսկ միմակ,

նոյնիսկ քաղցած քշել այս փոքրիկ կառքը, քան նստիլ այդ շքեղ կառքին մէջ: Այս փոքրիկ կառքին մէջ կայ զուսակր անոր, որ ամէն ինչ գոհեց իր ժողովուրդին համար, իսկ այդ շքեղ կառքին մէջ նստած է մէկը, որ այս ողբերգական օրերուն իսկ կառքով զբօսանքի երթալու մասին կը մտածէ»...

ԵՒ ՄՊԱՍՈՒՄԸ...

Շուրջս կը նայիմ: Մօտաւորապէս քսան փոքրիկ կառքեր կան, որոնց մէջ երախաներ կամ կը քնանան կամ կեանքին նոր բացուած աչքերով կը դիտեն նստողները, անցնողները: Ուրիշներ, աւելի մեծ, կը խաղան իրենց մօտ կամ դայեակներուն հսկողութեան տակ: Մեծ թուով թրքուհիներ, երեսնին բացած, որովհետեւ հոն գտնուողները բոլորը կիներ են, կը ծխեն ուրախ խօսելով: Թրքուհին շար կը սիրէ բնութեան գեղեցկութիւնները, ան շար կը սիրէ խօսիլ սիրոյ վրայ:

Կը դիտեմ այդ կիներու ուրախ արտայայտութիւնները, անոնց լեցուն դէմքերը, եւ խղճի խայթի պէս բան մը կ'արթննայ մէջս: Չէ՛ որ քիչ առաջ օտար նաւարորմիդը տեսնելու համար աչքերս անձկութեամբ յառեր էի դէպի ծովը: Եթէ այդ նաւերը գան, պիտի դադրին այս ծիծաղները, պիտի դալկանան այդ վարդ երեսները: Իրաւունք ունի՛մ այդպիսի անգութ բան մը բաղձալու:

Վիրաւոր սիրտս է որ կը պարասխանէ ինքս ինձ փուած հարցումներուս: - «Այդպիսի փափաք մը պիտի ունենայի՞ր, եթէ երբեք այնքան գուրգուրանքով կազմած բոյնդ չքանդէին, եթէ դուն քու վրադ չզգայիր ոստիկանի մը նայուածքը եւ յարատեւ վտանգը սիրելիներուդ կեանքի մասին: Երբե՞ք»:

Կը դառնամ դէպի թրքուհիները ու

մտքիս մէջէն կ'ըսեմ անոնց.

«Նոյնիսկ եթէ գան անոնք, ազատարարները, որոնց անձկութեամբ կը սպասեմ, անոնք չպիտի վարուին ձեզ հետ այնպէս, ինչպէս դուք վարուեցաք մեզ հետ: Անոնք չպիտի մտնան ձեր տները եւ խաբէբայութեամբ չպիտի փրանին ձեր սիրելիները: Շարունակեցէք ձեր սիրոյ պարմութիւնները եւ ծիծաղեցէք: Բայց ես իրաւունք ունիմ սպասելու, յուսալու, իրաւունք ունիմ ձեզ պէս ուրախ եւ առողջ ըլլալ ուզելու. իրաւունք ունիմ, վերադարձիս սիրելիս գտնելու անյաղթելի փափաքն ունենալու ձեզի պէս, ձեզի պէս»:

ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԱՐԳԱՆԴԷՆ ԾՆԱԾ ԶԱՐՕՆ

Զարօն, որուն բոլորը «մայրիկ» կ'ըսէին, յիսունը անց կիւն մըն է: Խստադէմ, սակաւախօս եւ անժպիտ: Կ'ըսէին, որ զուկին սպաննուելէն վերջ էր, որ ան այսպէս եղած էր: Ան իր թոռնիկին հետ հրաշքով միայն ազատած եւ Պոլիս եկած էր:

.....

Սուրենին դուրս ելլալուն պէս, Զարօն վարագոյրը վար կ'առնէ, յետոյ սնտուկը կը քաշէ ու փախարակամածին մէկ մեծ քառակուսի մասը կը վերցնէ, ձեռքովը հողը կը հրէ կը բանայ ու թութին սակառին մէջէն ծրար մը առնելով կը դնէ փոսին մէջ, կը ծածկէ հողով ու կրկին փախարակամածին քառակուսին տեղը կը տեղադրէ ու կը քաշէ սնտուկը իր նախկին տեղը:

- Ահա թէ ինչու չեկայ քեզի,- կ'ըսէ Զարօն ինձ դառնալով: - Այս փոքրիկ տնակը թէ՛ պահեստ է, թէ՛ հաղորդակցութեան կեդրոն: Տեսակ մը Տեղեկատու Բիւրօ:

Հիմա կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ նախորդ իրիկունը Զարօն ինձ տեսնելուն պէս առաջին հարցումը եղած էր. «Հերետոյ

կա՛յ»։ Ինձ դիմաորելու այս խօսքերը, իմ այդ վիճակիս մէջ, վշտացուցեր էր զիս։ Հիմա կը հասկնայի ու փեսակ մը ամօթ կը զգայի... Իմ անձնական վշտովս փարուած՝ ես բոլորովին մոռցեր էի գործը, որու համար հազարաւորներ զոհուեր էին եւ որուն համար այն էակը, որը կը մարմնաւորէր իմ ամբողջ փիեզերքս, գացած էր թերեւս անվերադարձ։

ԶԱՐՈՆ ՆԵՏԱԽՈՒԶՈՂ

Զարոյին վստահութիւն ներշնչող լուրջ դէմքը կը քակէր լեզուները։ Այն թրքուհիները, որոնց քով կ'աշխատէր, զինքը իբրեւ իրենցը կը նկատէին եւ ամէն բան կը պատմէին։ «Բնաւ կեաւորի նման չես», կ'ըսէին։

Այսպէս, Զարօ Մայրիկը առաջինը փնդեկացած էր Շապին Գարահիսարի հերոսական դիմադրութեան մասին։

Սապիհա հանըմը, թուրք սպայի մը կինը, որուն քով կարի գացած էր, ըսած էր իրեն, կարծես թաղային սովորական դէպքի մը մասին ըլլար խօսքը։

- Պէյիս զարմանքը դեռ չէ անցած։ Չի հասկնար թէ, ինչպէ՛ս Գարահիսարի կեաւորները կրցած են քաղաքապետարանը եւ ուրիշ կարեւոր դիրքեր գրաւել, մինչեւ որ կիները, երեխաներն ու ծերունիները բերդ կը բարձրանան ուրեւիքի պաշարներով։ Ամբողջ ժողովուրդին բերդ քաշուելէն վերջ միայն, զինուած փղամարդիկը իրենք ալ քաղաքը թողելով՝ գացած միացած են անոնց։ Օրերով դիմադրած են, փղամարդիկը զենքերով, կիներն ու երեխաները քարերով։ Եթէ պէյս եւ ուրիշ սպաներ իրենց զինուորներով վերջապէս յաջողած են բերդը գրաւել եւ ներս մտնալ, հոն գրած են միայն քանի մը ցնդած պառաւներ, երեխաներ եւ խերսգար կիներ։ Մնացեալը «լէշ»երու ցուցահանդէս։

Պերճուհի իր զաւակին՝ Արային հետը (զիրթին մէջ՝ Նորվան)

Զարօն շրթները սեղմած կը լսէ, երբեմն երբեմն գլխով հաւանութեան նշաններ ընելով։

- Գիտե՛ս,- կը շարունակէ թրքուհին,- քիչ է մնացեր, որ պէյս կեաւոր կին մը բերէր իր հետը։ Տասնըվեց փասնընթօթը փարեկան մէլէքի պէս գեղեցիկ աղջիկ է եղեր։ Աղջիկը մօրը փակած բաժնուիլ չ'ուզեր եղեր. «Մայրիկ, մի՛ թողուր, կ'ըսէ եղեր, ձեռքերովդ սպաննէ, բայց մի՛ թողուր զիս այս գագանին»։ Երբ պէյս փեսեր է, որ ճար չկայ, մէկ հարուածով երկուքին ալ գործը փեսեր է։ Լաւ է ըրեր։ Մուխս պիտի մարէր։ Պէյս յիսունը անց, ես քառասուննոց, աք ջահել կիներ եթէ բերէր, ա՛յ իմ երեսս նայող կ'ըլլա՛ր... Թէեւ ճարը գիտէի։ Աղբարս, Ահմէտն ալ երիփասարդ կին մը բերաւ. «Աս երկրորդ կինս պիտի ըլլայ», ըսաւ։ Վարդենիի պէս

2015, ԾՂ. ՏԱՊԻ, ԹԻՒՂ 1

աղջիկ մրն էր, հագիւ փասնրվեց փարեկան, մէկ նայէիր, հագար նայելդ կու գար: Հարսս խորամանկութեամբ շարժեցաւ. սիրով ընդունեց: «Երկու հոգի պիտի ըլլանք մեր պէր երջանկացնելու համար», ըսաւ: Բայց յաջորդ օրը կեանքուր աղջիկը չարթնցաւ: Էհ, այնպիսի բոյսեր կան, որ երկար քուն մը կը բերեն: Աղբարս իր նոր կնկան համը չտեսած, հարսս ամէն բան վերջացուց: Լաւ ալ ըրաւ: Հարսս կ'ըսէ, թէ աղջիկը հասկցեր է, որ խմածը թունաւոր է, նորէն խմեր է: «Շնորհակալ եմ», ըսեր է.- «Այսպէս ե՛ր քեզի համար լաւ պիտի ըլլայ եւ թէ ինձ համար», ու խմեր է, իր կրօնքին աղօթքը ընելէ վերջ: Աղբարս հասկցաւ թէ չհասկցաւ եղածը, չեմ գիտեր: «Աս մեռաւ», ըսեր է, «ուրիշ մը պիտի բերեմ»:

ԴԻՄԱԴՐԱԿԱՆ ՇԱԺՄԱՆ ՆԵՐՈՍՈՒՏԻՆԵՐԸ

Թուօ ծախողին անցնելէ վերջ, աթոռիս վրայ երկնցած, աչքերս կիսախուփ, կը դիտէի Զարոն, որ կը շարունակէր կարել: Այսպէս հանդարտ նստած՝ ան բնաւ պառաւի երեւոյթ չունէր, եւ զարմացած կը նկատէի, որ ան գեղեցիկ կին է: Լայն ճակատը եւ գեղեցիկ նշածն աչքերը բաժնուած են կանոնաւոր, կարծես գծուած յօնքերով: Տարիներէն աւելի վիշտն էր, որ ծալքեր էր դրեր կամակոր ու խիստ բերնին անկիւններուն: Գունար էր շար եւ գրեթէ հիւանդագին մաշուած շեշտ մը կար ամբողջ դէմքին վրայ:

Կը մտածէի: Ահա կին մը, որ յիսուն փարեկանէն դեռ շար հեռու է: Ազար երկրի մը բնական պայմաններուն մէջ այս փարիքը ունեցող կիներ, մանաւանդ այս արփաքինն ունեցող կիներ դեռ սիրելի, սիրուելի մասին կը մտածեն: Ուրախանալ ու գրաւել կ'երագեն: Իսկ այս կինը քսան փարիներէ ի վեր սեւ է կապեր,

որովհետեւ իր եւ իրեններուն ճակատագիրը կապեր է իր ժողովուրդի ճակատագրին հետ:

Խնդացն'ը է երբ եւ իցէ այս խիստ կինը, կը հարցնէի ես ինձ, անոր բարեձն, բայց խիստ բերանը դիտելով: Լացն'ը է արդեօք, թէ՛ արցունքներն իսկ ցամքեր են իրենց ակունքներուն մէջ, իր կամքի ուժէն, հայրենիքին լաւ ապագայի մասին ունեցած իր վառ հաւատքէն:

Կը սիրէի Զարոն: Կ'ուզէի, որ գիտնար այդ: Կ'ուզէի դժուար գործ մը կատարել իրեն համար: Կ'ուզէի որ սիրէր զիս գնահատելով եւ ոչ թէ անպաշտպան փոքր աղջկայ մը նման: Թերեւս կարենայի օգնել իրեն փոքրիկ Ազնիւր թուրքի փունէն անջատելու: Գիտէի, որ Պոլիս պահուած բոլոր փոքրիկներուն մէջէն ան Ազնիւր կը սիրէր բոլորէն աւելի: Չէր խոստովանիր, բայց ակներեւ էր, որ այդպէս էր: Հաւանական է, որ այս վայրկեանիս այդ մասին կը մտածէր: Լաւ կ'ըլլար թերեւս լռութիւնը խզել ու խօսիլ այդ մասին:

Կը հագամ քաջութիւնս գրնալու եւ անոր ուշադրութիւնը վրաս հրաւիրելու համար:

- Զարօ մայրիկ,- կ'ըսեմ կամաց ձայնով,- եթէ ըսես ինձ թէ Ազնիւր ո'ր ժամերուն դուրս կը հանեն, կարելի կարենամ սպասուհին կաշառել ու փոքրիկը փախցնել: Դեռ քանի մը գոհարեղէն ունիմ, օրինակ այս մետալիոնը,- ու կը ցուցնեմ վզէս կախուած բաւական արժէքաւոր ոսկեղէն մը, որ մանկութենէս ի վեր կը կրեմ վրաս,- ուրախութեամբ կը ծախեմ այդ փոքրիկին համար:

Ժպիտի պէս բան մը կ'անցնի Զարոյի յոգնած դէմքին վրայէն:

- Մտածեր եմ կաշառելու մասին, պահելու փող ալ գրեթէ գրած եմ: Մամաթիացի ձկնորսներ կը ճանչնամ, վստահելի մարդիկ են, բայց...

- Բայց ի՞նչ, Զարօ մայրիկ:

- Բայց ան, որ ասկէ անկէ հաւաքուած նուիրաբնակները կամ արտասահմանէն գաղտնի եկածները հազիւ կը բաւեն մինակ մնացած ու կարօտ ընտանիքներուն կամ այլ ծախսերուն: Հոռոտիք (բաղնիքի մէջ կին լողցնող հայ կին, ընդ-յարակեայ խումբին մասնակից, դէլլաք, «Բ.») չարչարանքով վաստակածը կու տայ, հիմա ալ որոշեր է իր սեփական փունը ծախել՝ փոքրիկները ազատելու գործին համար: Պէտք է որ բոլոր փողաքը գրեթէ միաժամանակ ազատել... Անապարելու չէ... Կը փեսաննք:

ՄՊԱՍՈՒՄ ԵՒ ՅՈՅՍ

Այս ճամբան անվերջանալի է, հիմա, շո՛ւր կ'ուզեմ հասնիլ փուն, համոզուած որ բոլոր այս մտքերը եւ այս ծնող լուրերը պիտի մնան դուրսը, փողոցը, չպիտի համարձակին մտնելը Արայի փունը...

Բայց Արան բանարկուած է, թերեւս շղթայուած, կ'ըսէ ինձ ուղեղիս մէջ փուշի պէս խրուած միտքը, ի՞նչ կրնայ ընել քեզ համար:

- Արան աքտորուած է միայն,- կ'ըսեմ գրեթէ բարձր ձայնով,- Արան միմիայն աքտորուած է կարճ ժամանակով, շար կարճ ժամանակով... պիտի գա՛յ...

Վերջապէս, ե՛ս կը յաղթեմ ժամերէ ի վեր ծակող մտքին եւ յաղթական կը կրկնեմ.- «Աքտորուած է միայն... պիտի գա՛յ»...

Այլ հանդարտ կը քալեմ դեպի փուն:
Մեր փողոցի գաղտնի ոստիկանը անհամբերութեամբ կը քալէ վեր վար: Զիս փեսանելուն պէս ուրախութեան շարժում մը կ'ընէ, կարծես անհամբերութեամբ սպասուած սիրելի մը կը փեսնէ: Միայն մօտենալն ու ինձ բարի գալուստ մատչելը պակաս է...

ՄԱՄԱԹԻԱՅԻ ՆԱՄԵՍՆԵՐՈՒ ԸՆԴՈՒԹԻՆ ՅԱՆՉՆԱՌՈՒԹԻՒՆ

Մամաթիա մուրացող կամ հացի կարօտ աղքատ չկայ: Ծովու վրայ անհետացած ձկնորսներուն այրիներն ու որբերը իրենց բաժինն ունին բռնուած ձուկերէն: Ամուրի ձկնորսներ, որոնք ձերունի մայր ունին, իրենց ուռկանները հիսել կամ կարկտել կու փան այրիներուն եւ այսպէս առիթ կու փան, որ այրին որոշ գումար մը ունենայ իր որբերը պահելու համար:

.....

Մամաթիացին երբեմն իր փեղական նեղ շրջանակէն դուրս կ'ելլայ ու կը մասնակցի ազգային մեծ ցոյցերու: Չկայ ժողովրդական խոշոր դէպք Պոլսոյ մէջ, ուր ան իր բաժինը բերած չլլայ իր աղմուկով, բայց եւ իր համարձակութեամբ եւ իր կարծիքը ըսելու քաղաքացիական քաջութեամբ: Առանց անոր չկար խոշոր ցոյց, չկար շարժում: Մամաթիացին աղն էր Պոլսոյ հայկական կեանքին:

Այսպէս ըլլալով հանդերձ՝ «Հայաստան» բառը քիչ մը անորոշ, քիչ մը աղօտ բառ մըն էր անոր համար: «Հայաստան» բառը լաւ էր երգերու մէջ, դպրոցական հանդէսներու ժամանակ արտասանուած ոտանաւորներու մէջ, բայց ան գեղեցիկ երազի մը պէս անմաքցելի ու հեռաւոր բան մըն էր իրեն համար:

«Հայաստան երկիր դրախտաբեր» երգի ժամանակ ան կ'ոգեւորուէր, կը հառաչէր, բայց այսչափ: Ան սերունդէ սերունդ կպած էր իր ծովու ափին, այնպէս ամէն օր, իր կեանքը այնպէս դժուարութեամբ խլած էր այդ ծովէն, որ անոր համար ուրիշ փեղ ապրիլ անհնարին կ'երեւար: Ան նոյնիսկ չէր մտածեր այդ մասին:

Ազգ բառը աւելի մաքցելի էր իրեն համար: Ան այդ բառը փեղի անփեղի կը գոր-

ծածկը: Ազգ էր Պոլսոյ Երեսփոխական ժողովը, Ազգ էր Պարբիարքարանը, քաղաքական ժողովը: Ազգի մարդ էին յեղափոխականները, քաղաքական գործիչները, ուսուցիչները: Ան մասնաւոր յարգանք ունէր անոնց մասին, մասնաւորաբար հայկական հարցերով զբաղուող մարդկանց մասին, պատրաստ էր ամէն զոհողութիւններու, առանց խորացնելու թէ ինչ էր այդ բոլոր աշխատանքներու վերջնական նպատակը:

«Ազգի մարդ է» երբ քսէին, իրենց մտքին մէջ կը պարկերանար առնուազն փաստնակ մը մարդոց փեսակներ: Պարբիարքէն սկսեալ մինչեւ ուսուցիչը:

Իրենց հետ անմիջական կապի մէջ եղող «ազգի մարդը» ուսուցիչն էր, որուն հանդէպ եւ յարգանք եւ գուրգուրանք ունէին: Ինչ ալ ըլլար փարիքն ու անունը՝ ան ազգի մարդ էր, իրենց զաւակներուն ուսում փութողը, չարն ու բարին զանազանել սորվեցնողը:

Սամաթիացին շար բժախնդիր է փղուն ուսման նկատմամբ: Դպրոցին մէջ, դասի մը համար սրացուած գէշ թիւ մը, փղուն ծնողքին համար վիրատորանք էր, ամբողջ ընտանիքին վրայ ինկած ամօթ մը...:

**ՆՈՔԵՔԱՆԱԿԱՆ
ՆԵՌԱԲՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
(ՈՐՈՆՔ ԿՐ ՏԵԲԵՆ)
ԵՒ ԲԱՐԴՈՅԹՆԵՐ**

Էրզրումցին չի խօսիր արեւելահայու մը պէս, բայց փառերուն հնչիւնները կ'արփասանէ անոնց պէս եւ կը գործածէ անոնց ասացուածքներէն շարերը: Էրզրումցին փեսակ մը միջին ճամբայ է Արեւելահայ եւ Արեւմտահայ հարուածնե-

Պերճոտիի եւ Արս

րուն միջեւ: Անշուշտ այս գեղնի վրայ պակաս դեր չէ կատարած արեւելահայ քաղաքական գործիչներու երթելակը այդ քաղաքին մէջ:

Տաճկաստանցի հայուն համար, մանաւանդ որոշ հարուածին համար, արեւելահայը միշտ մտաւորական մը կամ քաղաքական գործիչ մըն է: Թերեւս անոր համար, որ միշտ այդպիսիները, հազար զաղպնի ճամբաներով եւ իրենց կեանքը վրանգի փակ դնելով, եկած են Տաճկահայաստանի ազատագրման գործին աջակցելու: Այս է պարճառը, որ արեւմտահայը փրամադրուած է այդ լեզուով ըսուածներուն անպայման հաւատարմ, կարծես այդ լեզուով, այդ շեշտով սխալ կամ սուտ չեն կրնար ըսուիլ:

- Ինչ ճիշդ գաղափարներ ունի... Որքան հմուտ է հասարակական հարցերու մէջ,- կ'ըսէ արեւմտահայը արեւելահայ մը

լսելով:

- Որքան սիրուն է խօսում, ինչքան գեղեցիկ ոճ ունի,- կ'ըստ արեւելահայը միւսին համար:

ՄԷՐ ԵՒ ՅԱՆՉՆԱՌՈՒԹԻՒՆ

Այդ շրջանին էր, որ Արան եւ ես հանդիպեցինք Մելինէին եւ մօրը, Զարոյի փունը: Ողբերգութեան նախօրեակին էր: Ամուսինս եւ ես հիացեր էինք այդ գեղեցիկ, չարաճճի եւ երջանկութենէն թրվուն աղջկան առջեւ:

Մայր ու աղջիկ եկեր էին Զարոյին յայտնելու, որ Պեպիկեանն ու Մելինէն, դպրոցական շրջանէն վերջ, պաշտօնապէս պիտի նշանուէին ու ամուսնանային՝ միասին արտասահման անցնելու եւ ուսանելու համար: Մելինէն ուզած էր, որ այդ երջանիկ լուրը առաջին իմացողը ըլլար Զարօ մօրաքոյրը, իր հոգեկան մայրը:

- Կարելի է իր արձանը քանդակել եւ վարը գրել «երջանկութիւն», - ըսաւ Արան:

Իրաւունք ունէր, երջանկութիւնը մարմնացնող գեղեցիկ արձան մըն էր Մելինէն:

Զարոն ալ ուրախ էր: Ան շար լաւ կարծիք ունէր Պեպիկեանի մասին եւ Մելինէի համար աւելի լաւ կեանքի ընկեր երագել անգամ չէր կրնար:

- Եթէ ամուսնանալէդ վերջ պարճառ դառնաս, որ ամուսինդ հեռու կենայ հասարակական գործերէ, վա՛յ քեզի, ինձի հաշիւ հետ հաշիւ պիտի ունենաս,- ըսաւ Զարոն:

- Միասին պիտի աշխատինք, Զարօ մօրաքոյր,- պարասխանեց Մելինէն,- պիտի փեսանաս թէ ի՛նչ լաւ պիտի աշխատանքին: Ես քու հրամանիդ փակ, իսկ Պեպիկեանը, պարոն Արային:

ՅԵՂԱՓՈՆԱԿԱՆՆԵՐ

Պեպիկեան նեղ եւ ոլորապարոյս փողոցներով կ'իջնէր ծովափ ամէն ուրնաձայնին կանգ առնելով եւ ձեռքը գրպանի արրճանակին փանելով: Յանկարծ շուք մը փեսաւ փողոցի մը անկիւնը: Մարդ մը, որուն ով ըլլալը չէր կրնար հասկնալ, մութին պարճառով, կը սպասէր իրեն:

Եթէ եր վերադառնար, կրնային երեւէն կրակել: Աւելի անվրանգ էր դէպի շուքը քալել, ձեռքը արրճանակին:

Յանկարծ մէկը սուլեց հայկական քայլերգի առաջին մասը, մեղմ, հազիւ լսելի ձայնով: Ծանօթ մըն էր...

Շուքը շարժեցաւ ու մէկը սկսաւ դէպի իրեն գալ:

- Ես եմ,- ըսաւ եկողը շուկով,- կը սպասէի քեզ: Ծովու կողմէն ու պարուհանէն մտի: Մայրս գիտէ: Պիտի հետեւիմ քեզի: Եթէ ոստիկաններու հանդիպիս, նորէն քալէ, ես զանոնք կը զբաղեցնեմ, մինչեւ որ անյայտանաս... Քովի փողոցը Տիրանն ալ կը սպասէ: Պիտի սուլեմ, եթէ պէտք ըլլայ կամ եթէ զենքի ձայն լսեմ, պիտի գամ օգնութեան...

Չկնորս Միսաքն էր, Պեպիկեանի կուսակցական ընկերը, կորիճ երիտասարդ մը, որմէ կ'ակնածէին, եթէ չըսենք կը վախնային, նաեւ գիւղին ջոջերը, որոնց կարգ մը անխոստովանելի արարքները դատուած ու պարժուած էին այս երիտասարդին կողմէ:

Բարձրահասակ ու բարեձեւ մէկն էր Միսաքը, հազիւ երեսուն փարեկան: Եթէ չըլլար քունքի վրային սպին, որ կը խաթարէր անոր դիմագծերուն ներդաշնակութիւնը, ան գեղեցիկ պիտի ըլլար: Չկար յանդուգն գործ մը, վրանգաւոր յանձնարարութիւն մը, որ ան մերժէր կատարել, եթէ համոզուած ըլլար, որ ազգին օգտին համար էր:

Գիւղը, ուրիշներու կարգին, ինքն ալ

իմացեր էր, որ փեսույր ձերբակալելու համար ոստիկաններ եկած էին, անոր բացակայության: Անմիջապես իր ընկերներեն պահակներ դրեր էր զանազան փողեր, իսկ ինք եկեր էր կայարան: Տեսեր էր Պերիկեանի եւ Գալուստեանի խօսիլը, կռահեր էր, որ կր զգուշացնէին զինքը, քանի որ Պերիկեան, փոխանակ փան ճամբան առնելու, ընտրեր էր բոլորովին հակառակ ուղղություն մը: Հասկնալով անոր բռնելիք ուղղությունը, յառաջացեր էր պահուրդներ էր փողոցի անկիւնը՝ Պերիկեանին յայտնելու համար, որ մինակ չէ վրանգի վայրկեանին:

- Ես ալ զինուած եմ,- ըսաւ Պերիկեան նոյնպէս շշուկով,- ջահել հարսի պէս պիտի թողնեմ, որ ուրիշները կռուին ինձ համար, այ՛ փղայ:

- Քալէ, քալէ, վիճելու ժամանակ չէ, քու կեանքդ իմինէս աւելի օգտակար է,- քեզի համար չէ, որ կ'ընեմ, գիտե՛ս, ազգը ողջ մնայ:

Պերիկեան, որուն հեռուէն կր հետեւէր Միսաք, անվրանգ հասաւ ծովափ, գրաւ Միսաքէնց փունը, որուն պատուհանը բաց էր, նայեցաւ չորս կողմը ու ցափքեց փունէն ներս:

- Լոյսը մի՛ վառեր,- ըսաւ Միսաքին մօրը, որ անձկութեամբ իրեն կր սպասէր. յետոյ աւելցուց խնդալով, պառաւր հանգրտացնելու համար.- Կր փեսանա՛ս, մայրիկ, պատուհանէն մտայ ներս: Այ՛ այս վայրկեանէն մարդավարի ճամբաները գոցուեցան ինձ համար...

ԱՐԶԱԿՈՒԹԻՒՆ, ՍԷՐ ԵՒ ՄՊԱՍՈՒՄ

- Բռնագրաւեր են Գալուստեանին երկու խանութներուն ապրանքները իբր թէ բանակին պէտքերուն համար: Կ'ըսեն թէ՛ պիտի գրաւեն նաեւ փուները:

- Չզանգապինք, Մելինէ, ինչ որ Պոլսոյ մէջ կր կատարուի, բուն երկրին երկրին

մէջ կատարուածին հետ համեմատել անգամ չենք կրնար:

Մելինէն անմիջապէս կր դառնայ իր սիրականի նիւթին:

- Կր կարծե՛ս, ես ու Եղուարդը կրկին կր հանդիպինք,- կր հարցնէ:

Ամէն խօսակցութիւն այս հարցումով կր վերջանայ:

- Կր կարծե՛ս, որ Արան եւ ես կրկին իրարու կր հանդիպինք,- կր հարցնեմ ես ալ իր ձայնը կեղծելով:

Եւ իրարու կր նայինք հարցական:

ԱՌԵՎՆԳՈՒՄԾՆԵՐՈՒ ԱԶԱՏԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

- Հիմա քիչ մը խօսինք մեր ընելիքի մասին: Սոնային խոստացած էի, որ ինձ պիտի օգնէ փոքրիկները փախցնելու գործին: Իր այս վիճակին մէջ անհնար է այդ, իսկ աւելի երկարաձգել չենք կրնար: Փոքրիկները կր սկսին մոռնալ իրենց անցեալը, իրենց լեզուն: Դուն, Սոնա, արդէն քու բաժինդ բերիր այս գործին, փոքրիկ Ալիսը գրնելով:

- Ե՛ս փոքրիկ Ալիսը գրայ...

- Հապա՛, քու փեսած աղջնակը, Արիֆէն, մեր այնքան փնտրած Ալիսն է, Տոքթ. Արիկեանի աղջիկը: Մակեդոնացիներուն միջոցաւ սպասուհիին քիչ մը դրամ փախով, խօսեցայ փոքրիկին հետ: Ան կր յիշէ իր եւ ծնողաց անունը, կր խօսի հայերէն եւ շուէրերէն:....

.....

Ազնիւր փախցնելու համար կատարեալ բեմադրութիւն մը հնարուած էր, քանի մը դերակատարներով, որոնցմէ մին եւ պիտի ըլլայի, եթէ հիւանդացած չըլլայի:

Չարօն եւ Մարիամ, անձնուէր կին մը նմանապէս, պիտի հետեւէին Ազնիւին եւ

անոր ընկերակցող սպասուհիին: Երբ այս վերջինը խանութ մը մտնար գնումի, Մարիամ ինքն ալ անոր ետեւէն պիտի երթար ու պիտի աշխատէր իր գնումի պայուսակին մէջ գրնուած սուր իրով մը սպասուհիին հագուստը պատռել՝ անոր շարքովէն անցնելով, կռիւի մը առիթ փայլու համար:

Իրիկունները գնում ընողները շարք են խանութներու մէջ, շարք մօտէն անցնելը դժուար չպիտի ըլլար: Եթէ չյաջողէր պատռել, հրելով, առաջ անցնելու ուզելով կռիւ պիտի ստեղծէր սպասուհիին հետ, այս միջոցին, Ջարօ պիտի մօտենար Ազնիւին ու «ինձ հետ եկուր» պիտի ըսէր: Աղջնակը չպիտի դժուարանար հետեւելու Ջարոյին, քանի որ անոր «մեծ մայրիկ, ա՛յլ փուն երթանք», կ'ըսէր ամէն անգամ զայն փեսնելուն:

Մայթերուն վրայ գրնուող խիտ բազմութեան մէջէն Ջարոյին համար դիտին պիտի ըլլար անյայտանալը եւ Միս Հելլենին կառքին մօտենալը, որ Ջարոյին եւ Մարիամին հետեւելէ, անոնց խանութին մէջ մտնալը փեսնելէ վերջ, հարիւր քայլ մը անդին կանգնած պիտի սպասէր:

Ջարոյին եւ աղջնակին կառք նստելուն պէս, Միս Հելլեն պիտի քշէր, նախ կամաց, կասկածի փոքր չփայլու համար, յետոյ մեծ արագութեամբ: Կառքին մէջ նստած պիտի ըլլար վայելչօրէն հագուած փիկին մը, որը Ջարօն պիտի նշանակէր: Կառքին մէջ Ջարօն փոքրիկին հագուստները պիտի հանէր, ուրիշ հագուստներ պիտի հագցնէր եւ մազերը ծածկող գլխարկ մը պիտի դնէր, յետոյ հանած հագուստները պիտի ծրարէր ու քանի մը փողոց անդին վար պիտի իջնար ծրարը հետը:

Միս Հելլեն, կառքով երկար շրջան մը ընելէ յետոյ, կանգ պիտի առնէր իր փան

առջեւ, պիտի իջնար եւ ինքնաշարժին դռնակը բանալով պիտի օգնէր վայելչօրէն հագուած փիկնոջ, որ վար իջնայ փոքրիկին հետ:

ՇԷԿ ԵՐԿԱԹՈՎ ԱՅՐԱԾ ԻՆՔՆՈՒԹԻՒՆ-ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆ

Եթէ կարենայի գրկել այս մեծ եւ փոքր փղաքը, որոնք շարք անգամ, ոչ իրենց, ոչ ալ իրենց ծնողացն անունը կը յիշեն եւ որբանոցին մէջ պարահական անուն մը կը փրոտի իրենց... Կարենա՛յի գրկել եւ ըսել.

Սիրելիներ՛ր... սիրելիներ՛ր...

Միայն այսքան. ուրիշ ի՞նչ կարելի է ըսել այս խոշտանգուած բողբոջներուն:

ՄԵՐԻ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

ՀԱՐԱՉԱՏ ՀՈՂԱԹՈՒՄԲԸ

1915 թուականն էր: Քաղաքից բռնի դուրս վճարում հաճնցիների հոծ թափորը մաշուել, բարակ առուակներով հոսել ու կորել էր փափասափանի աւազներում: Գրեթէ բոլորը ճամբին էին մնացել: Ով էլ ողջ էր, պարսպարուել էր արաբական գիւղի պարերի փակ: Նրանք արդէն նոյնիսկ մութայտու ուժ չունէին:

Նրա անունը Հնազանդ էր: Մի ամիս առաջ նա փուն, ընփանիք ուներ, ինքն էլ երիտասարդ, գեղեցիկ, առողջ կին էր: Իսկ այսօր իրենց մեծ գերդասարանից կողքին մնացել էր միայն իննը փարեկան որդին: Բորփր ճանապարհին կոպորուեցին: Արդէն մի քանի օր էր, ինչ բարեհոգի արաբների մի սրբացաւ ընփանիք հիւժուած, մահամերձ կնոջն ու նրա փոլային ընդունել ու պարսպարուել էր իրենց պարերից ներս:

Հնազանդը ձեռքը փարաւ բարձի փակ, որդու ափի մէջ սահեցրեց իր վերջին մի քանի մետրաղաղրամն ու շնջաց.

- Գնա՛, փղաս, փես քեզ շուկայում ինչ կը փան սրա դիմաց:

Տղան շնչակտուր ետ վազեց շուկայից, որ մօրը հասնի: Նրան թում էր, թէ շուկայում իրեն պարզած մի քանի գազարը կը փրկեն մօր կեանքը:

Աւաղ, մայրն արդէն չկար:

Նա արաբների հետ գնաց գիւղից դուրս, բաց դաշտ, ուր փղամարդիկ փոս փորեցին ու մօրը հողով ծածկեցին:

Գրիգոր Նորիկեան, «Տօրս յիշատակին»

Տղան ողջ էութեամբ մտովի ձուլուեց մօր հողաթմբին, մեծ իմաստ գրաւ այդ փեսարանում, յոյսի նշոյլ փայլարակեց հոգում, անբացաբերելի յոյսի, յուշի: Մօր հողաթումբը նրա էութեան եւ յուշերի իրական գոյութիւնն էր, վկան...

Արաբները նրան փուն բերեցին:

Առաւօտեան, երբ մանուկը բացեց աչքերը, կայծակի արագութեամբ սլացաւ դէպի դաշտ, ուր մօր հողաթումբն էր:

Դեռ փեղ չհասած, ճանապարհին նա փեսաւ դաշտով մէկ ցրում հագուստի ծուէններ: Դա նրա մօր պարառութեամբ հագուստն էր:

Հողաթումբը չկար. գիշարիչների վայրագ ճանկերով այն փորում ու թալանում էր:

Երեսն

ԿԻՆ

2015, ԾՂ ՏԱՐԻ, ԹԻ 1

ԽՈՂԵՐ ՄԵՆ ԵՂԵՌՆԻ 100-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԻ ՇԵՄԻՆ

«Նայությունս ի նպաստ բազմամարդ հաւարներ ոչինչ կ'արժեն, եթէ անոնք լոկ մասնակցողներու զգացումները ամոքելու զգացական, անօգուտ եւ անվրասնգ միջոցներ են»:

ԹԷՈՏՈՐ ՌՈՒԶՎԵԼԹ

Հայոց դարաւոր խնդիրը եղած է՝ իբրև գերիշխան ազգ ապրիլ իր պարմական հայրենիքին մէջ: Մեր այսօրուան ազգար, անկախ եւ միացեալ Հայաստանի պահանջը պարզապէս վերը յիշուածի ժամանակակից սահմանումն է:

Հայաստանը՝ դարերով օտարի ճնշման փակ եւ հզօր կայսրութիւններու միջև բաժանուած ըլլալու պարճառով, ազգութիւնն ու անկախութիւնը դարձան պայծառապրեսներու եւ հայրենասէրներու երազանքը, մինչ հայերը մեծաւ մասամբ փառապելով օտարի անողոք բռնապետութեան փակ, բնականաբար առաջին հերթին մտահոգուած էին իրենց ֆիզիքական գոյութեան պահպանումով:

Կարևոր էր ազգային այն մտայնութիւնը, որ, հակառակ մեր համեմաբար սահմանափակ թիւին եւ ուժին, մենք իրօք բազմադարեայ պարմութեան փեր ազգ էինք՝ հարուստ մշակոյթով ու ազգային առաքելական եկեղեցիով: Ազգային այս բոլոր յարկանիշները դէմ յանդիման կը գրնուէին ձուլման ու միջազգային բեմէն առ յաւեր անյայտանալու սպառնալիքին:

Վեց դարերու Օսմանեան փիրապետութեան փակ հայերը իբրև կրօնական համայնք (միլլէթ) կը հաւաքային, որ իրենց ազգային ուրոյն ինքնութիւնը պահպանելու համար հիմնական կրուաններն էին քրիստոնէական հաւաքքը եւ Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցին: Սակայն, հեղափոխութեան ընդունելութիւն գրան անկախ հայրենիք ունենալու գաղափարը եւ ազգային մշակոյթի պահպանումն ու զարգացումը իբրև ազգի գոյատեւումը ապահովելու ամենէն յուսալի միջոցները:

Հայկական հարցի միջազգայնացումը կարելի դարձաւ 1878-ի ռուս-թրքական պարերագմին եւ անոր յաջորդած Սան Ստեֆանոյի եւ Պերլինի հանրայայտ դաշնագիրներու իբրև արդիւնք: Եւրոպայի հզօր պետութիւններու հերաքրքրութիւնը հայոց ճակատագիրով վստահաբար իրենց ազգային շահերէն դրդուած, յամենայն դէպս, քաղաքականացուց Հայկական հարցը: Վերջապէս, Յեղասպանութենէն յետոյ, 1918-ին, Հայաստանի Առաջին Հանրապետութեան ստեղծումը հայութեան մէջ արմատաւոր

«1915», Միրժե Կակիկեան

արձակ

րեց այն մրաձեղակերպը, ըստ որում, իբրև ազգ լիովին արժանի ենք ազատ, անկախ ու միացեալ հայրենիքի: Այս նպատակը, վերջապէս, իրականութիւն պիտի դառնար, եթէ չրլլային վերաշխուժացած, ծաւալապաշտ Քեմալական Թուրքիոյ յարձակումը Հայաստանի վրայ, նենգադրուժ Խորհրդային Ռուսիոյ դաւադիր քաղաքականութիւնը եւ Արեւմտեայ գլխատը պետութիւններու պախարակելի անպարբերութիւնը հայ ժողովուրդի ճակատագիրին հանդէպ: Այդ ժամանակէն ի վեր Ազատ, Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանի անպեղծիւրդի եւ սկզբունքային ջարագովը՝ խօսքով եւ գործով, եղած է Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը:

Հայաստանի բռնի խորհրդայնացումէն

եպք, հակառակ Սերի դաշնագիրի (1920թ.) եւ Միացեալ Նահանգներու նախագահ Վ. Ուիլսոնի իրաւարարական վճիռին, սփիւռքի պարտականութիւնը եղաւ անընդհատ աշխարհին յիշեցնել 1915-1923-ին Հայոց ցեղասպանութեան եւ Արեւմտահայաստանի կորուստին մասին, որ կը նշանակէր, թէ փակաւին գոյութիւն ունէր իր արդար լուծման սպասող Հայկական հարցը: Հայաստանը իբրև Խորհրդային Միութեան բաղկացուցիչ հանրապետութիւն, հասկնալիօրէն, բնաւ ի վիճակի չէր հետապնդելու իր օրինաւոր պահանջները, ուստի այդ աշխարհնաբը լիովին ծանրացաւ արտերկրի հայութեան եւ ի մասնաւորի ՀՅԴ-ի Հայ դատի աշխարհասփիւռ գրասենեակներու ուսերուն:

2015, ԾՂՏԱՐԻ, ԹԻՂ 1

Առ այսօր, Հայ դարի առաջին երկու քաղկացուցիչ պայմանները՝ ազատությունն ու անկախությունը դարձած են իրականություն: Սակայն, փակախի հսկայական աշխարհը պիտի փարուի ապահովելու համար Հայաստանի իրաքանչիւր քաղաքացիի իրաւունքներուն լիակատար եւ հաւասար գործադրութիւնը, ինչպէս նաեւ այնպիսի ճկուն արտաքին քաղաքականութեան որդեգրումը, որ Հայաստանը քաղաքական ու փոփոխական կախումութեան մէջ չդնէ որեւէ օտար ուժի կողմէ: Մեր կորուստները անմիջական հետեւանքն են Յեղասպանութեան ու Արեւմտահայութեան իրենց բնօրրանէն բռնի փեղահանութեան:

Հերեւաքար, էպէս կը մնայ իրագործելու Հայաստանի հողային ամբողջականութեան ձեռքբերումը եւ մեր նիւթական աստղաբաշխական թիւի կորուստներուն դիմաց համապատասխան հատուցումը:

Բոլոր օրինաւոր, պարմական ու բարոյական փութալները ունինք սահմանափակ ճշդում պահանջելու թուրքիայէն: Մոսկուայի եւ Կարսի (1921թ.) դաշնագիրները, որոնք այսօրուան Հայաստան-Թուրքիա սահմանը պարտադրած են, միանշանակ անօրինական են, փրուած ըլլալով այն հանգամանքները, որոնց առկայութեամբ ստորագրուեցան այդ չարաքաստիկ պայմանագիրները: Անկարելի է ճշգրտութեամբ գուշակել, թէ ի՞նչ պայմաններու փակ եւ ե՞րբ, սպասուած արդարութիւնը պիտի իրականանայ: Սակայն, հակառակ անյաղթահարելի նկատուող խոչընդոտներու, որոնք ներկայ կացութիւնը (status quo) սրբագրելու արգելք կը հանդիսանան, Եղեռնի 100-րդ փարելիցի շեմին իրաքանչիւրիս պարտականութիւնն է իբրեւ միացեալ ազգ, վճռականապէս եւ աներկբայօրէն ու ամէն պատեհ առիթով հատուցման մեր պահանջները ներկայացնել:

1915-1923-ի ողբերգական իրադարձութիւններու վերաբերեալ անհերքելի փաստեր վերջնականօրէն հաստատուած են Յեղասպանութեան վաւերականութիւնը: Վերջապէս, Եղեռնը պաշտօնապէս ճանցած երկիրներու հետզհետէ աճող թիւը, գիտնականներու առարկայական ուսումնասիրութիւնները, պարմական հաւասարի աղբիւրները, ականափեսներու վկայութիւնները, հերքողներու ժխտողական նկրտումները ծիծաղելի կը դարձնեն ու կը հաստատեն, որ կատարուածը ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ կանխամտածուած ու Օսմանեան պետութեան կողմէ ամենայն մանրամասնութեամբ ծրագրուած ու գործադրուած ցեղասպանութիւն:

Հերեւաքար, բոլոր պարճառները առկայ են համոզուելու, որ արդէն իսկ անցած ենք ցեղասպանութեան միջազգային ճանաչումի փուլ: Եղեռնի 100-րդ փարելիցէն սկսեալ եւ ասկէ ետք ամէն փարի, մեր առաջնահերթ պարտականութիւնն է նպատակաւորօրէն մեր մարդկային ու նիւթական միջոցները՝ յանուն արդարութեան միասնական պայքարի:

Մօտենալով 24 Ապրիլ 2015 թուականին, փրամաքանական է ակնկալել Թուրքիոյ կառավարութեան կողմէ ցեղասպանութեան վերաբերեալ գոյումի կամ նոյնիսկ ներողութիւն հայցելու արտայայտութիւն: Տոյց փալու համար «լուսաւորեալ», «արդարամիտ» վերաբերում, Թուրքիա կրնայ նոյնիսկ քանի մը եկեղեցիներ վերադարձնել Պոլսոյ Հայոց պարբիարքարանին, թերեւս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Աթոռին, ինչպէս նաեւ որոշ կառուածներ այն անհատներուն, որոնք իրենց պահանջը հիմնաւորելու համապատասխան փաստաթուղթերը ունին: Նման քայլ կամ դիւանագիտական լեզուով որեւէ անորոշ արտայայտութիւն կրնայ միայն լուրջ վերապահութեամբ ընդունուիլ սոսկ իբրեւ առաջին քայլ հաշ-

տեղուման երկար ճանապարհի վրայ: Հողային փարածքի վերադարձի ու նիւթական լուրջ հապուցման բացակայութեան պայմաններու փակ, գոյումի կամ ներդամութիւն հայցող բառեր լիովին անբաւարար են Յեղասպանութեան եւ իրենց հազարամեայ հայրենիքէն բռնի փեղահանման հետեւանքներու վերացման առումով:

Թղթածրար մը պէտք է պարտաստուի հմուտ մասնագէտներու՝ միջազգային օրէնքի իրաւաբաններու, պարմաբաններու, քաղաքագէտներու կողմէ, յստակօրէն ներկայացնելով պարզաճ լուսաբանումներ, բարոյական սկզբունքներ ու ամենէն կարեւորը՝ մեր օրինական պահանջներու հիմքը հանդիսացող Սեւրի դաշնագիրը եւ նախագահ Վ. Ռիլլընի իրաւարարական վճիռը, երաշխաւորելով Արեւմտահայաստանի մեծ մասին վերադարձը իր իրաւափրոջ՝ հայ ժողովուրդին: Աւելորդ է ըսել, որ Հայաստանի կառավարութիւնը պէտք է աշխուժանայ ու նախաձեռնութիւնը ստանձնէ նման փաթաթաւորութիւնը պարտաստութեան մէջ, ներկայացնելով Հայաստանի, Արցախի եւ Սփիւռքի փաստը միլիոն հայութիւնը: Գոհունակութեամբ կ'ողջունենք 2015-ի Յունուար 29-ին ընդունուած Համահայկական Հռչակագիրը՝ Եղեռնի 100-րդ փարեւիցի առիթով, որ վճռական եւ սպասուած առաջին գործնական քայլն է մեր պահանջափրոջութեան ուղղութեամբ:

Գիտական նոր ուսումնասիրութիւններու հրապարակութիւնը, հիմնական կարեւորութիւն ներկայացնող գիրքերու թարգմանութիւնը օտար լեզուներու, ֆորումներու, գիտաժողովներու, քայլարշաւներու, ցոյցերու, համերգներու եւ արուեստի ցուցահանդէսներու կազմակերպումը, փաստագրական ու գեղարուեստական շարժապարկերներու պարտաստութիւնը, յուշարձաններու կառուցումը,

անհապններու եւ կազմակերպութեանց հանդէպ հրապարակային գնահատանքը, որոնք գլխաւոր դեր կատարեցին վերապրողներու օգտին եւ հանրամարտելի լրատուական միջոցներու օգտագործումով մեր խօսքը լսելի պիտի դարձնեն բոլորին, ծանուցելով եւ արթուն պահելով մեր դարը: Սակայն, դրուստանքի արժանի այս բոլոր միջոցները պէտք է մաս կազմեն մէկ համընդհանուր ռազմավարութեան եւ ծառայեն մէկ համապարփակ նպատակի՝ մեր հայրենական պարմական փարածքի վերադարձին:

Տեղին է յիշել Միացեալ Նահանգներու ամենէն աչքառու նախագահներէն Թ. Ռուզվելթի հետեւեալ իմաստալից խօսքերը. «... Յաւակցութիւնը անօգուտ է, եթէ անոր չի հետեւիր զայրոյթը, որ եւս անօգուտ է, եթէ շօշափելի արարքներու փոխարէն բառերով կը սահմանափակուի»: Եղեռնի այս փարեւիցի առիթով արտասանուած բոլոր խօսքերը պէտք է արժեւորուին վերը նշուած մէջբերումի չափանիշով:

Յոյսով ենք, որ Հայոց ցեղասպանութեան 100-րդ փարեւիցով սկսած, սակայն անով չվերջացած, ժամանակը անկիւնադարձային իմաստ պիտի ունենայ ի խնդիր արդարութեան, երբ զօրաշարժի պիտի ենթարկենք մեր ազգի իմացական ու նիւթական միջոցները: Հոգ չէ, թէ որքան երկար ու դժուարին ըլլայ այդ պայքարը իր վերիվայրումներով, պէտք է զայն շարունակենք, որովհետեւ մեր դարը արդար է, իսկ մեր յանձնառութիւնը՝ յաւիտեան: Այս առումով, փեղին է յիշել Մեծ Եղեռնի զոհերէն՝ բոցաշունչ Միամանթոյի խօսքերը՝ իբրեւ մշտական պարգամ.

**«Կանգ մի՛ առներ, սրաթոխ էրիվար,
Նպարակս փրկարութիւն չի՛ ճանչնար»:**

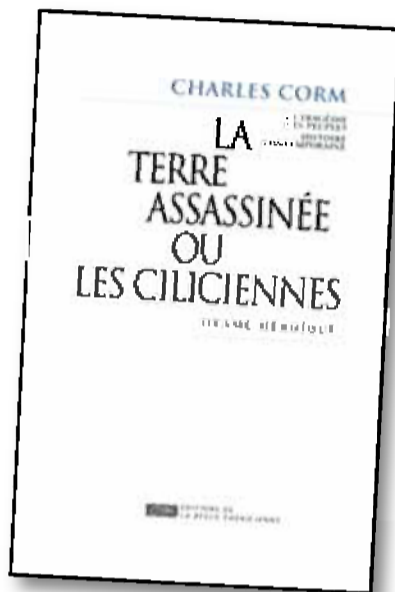
Նիւ Եորք - Մարտ 2015

1915, յիշելու նստելու 1922-ը եւ 1939-ը

ԿՈՇՄ

ՄՊԱՆՆՈՒԱԾ ԵՐԿԻՐԸ ԿԱՄ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱՆԱՅՔ (LA TERRE ASSASSINÉE OU LES CILICIENNES)

Պատմական ողբերգություն
Նեղինակ՝ ՇԱՐԼ ԲՈՐՄ
Նրատարակություն «La Revue Phénicienne»-ի

Շարլ Բորմ (1894-1963) լիբանանցի գործարար մըն է, միաժամանակ գրող եւ բանաստեղծ: Նեղինակ է վեպերու եւ բանաստեղծութեան գիրքերու: Նրատարակած է 'La Revue Phénicienne' քաղաքական-մշակութային հանդէսը:

Օսմանեան կայսրութեան անկումէն ետք, իր նիւթական անկախութիւնը ձեռք բերելու համար, Ամերիկա ճամբորդութեան մը ընթացքին Շարլ Բորմ կը սրանձնէ ամերիկեան ՖՈՐՏ ինքնաշարժի մեծ ընկերութեան ներկայացուցչութիւնը Միշին Արևելքի համար: Գործին բերումով, շրջանին մէջ իր ճամբորդութիւններուն ընթացքին, ականապես վկան եղած է հայկական ողբերգութեան,

մասնաւորաբար Կիլիկիոյ մէջ: 1928-էն ետք կը գրէ ՄՊԱՆՆՈՒԱԾ ԵՐԿԻՐԸ ԿԱՄ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱՆԱՅՔ թատերական երկը, ինք կոչած է «հերոսապարում», drame heroïque, որ կը պարմէ հայոց զաղթը:

Գիրքը լոյս տեսած է 2004-ին: Նախապէս չէ հրատարակուած:

Այս տեղեկութիւնները քաղած ենք կողքի չորրորդ էջին վրայ տրուած ծանօթութիւններէն:

Գիրքի վեցերորդ էջին վրայ «L'Orphée en Chir» ֆրանսաբարձ օրայթերթի օրուան խմբագրապետ Միշէլ Էտրէ գրած է ուշագրաւ ներածական մը՝ «Մեծ ժողովուրդ մը» (UN GRAND PEUPLE) խորագիրով:

Սպասելով Շարլ Բորմի թատերախառի ներկայացման, եւ յարմար առիթով անոր հրատարակային վերլուծման, թարգմանաբար ընթերցողի ուշադրութեան կը յանձնենք Միշէլ Էտրէի ներածականը:

«Բ.»

ՄԵԾ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳ ՄԸ

ՄԻՇԷԼ ԷՏՏԷ

ԿՐԵՄ

Յուզումը մեզ կը խեղդէ յիշելով փառապանքները մարտիրոս հայ ժողովուրդին, զոհը ջարդի մը,- առաջինը երկար շարքի մը, որ սուգի մարմնեց մահասփիռ քսաներորդ դարը,- զոր կրնանք համարել մարդկային պատմության ամենէն արիւնալին, եւ որուն հետեւանքները կը շարունակուին զգացուիլ մինչեւ մեր օրերը:

Օրին, բոլոր ազնիւ մարդիկ խորապէս յուզուած էին այդ սարսափելի ողբերգութենէն, եւ անոնց շարքին մարդ մը, մեծ լիբանանցի մը, որ իրապէս ցնցուած էր այդ ջարդերուն պատճառով, եւ ուզեց վկայել ապագայ սերունդներուն համար, որպէսզի այդ չկրկնուի:

Շարլ Քորմ, որուն մասին կը խօսին, փայլուն գործարար, ժամանակի ինքնաշարժ արտադրող մեծագոյն ՖՈՐՏ հաստատության ներկայացուցիչը Միջին Արեւելքի, կը հրաժարի իր փայլուն ասպարէզէն, նուիրուելու համար բարեսիրական ծառայության եւ գրականության: Խորապէս յուզուած ի փես հայ գաղթականներու փառապանքին եւ թշուառութեան, եւ անարարութեան անոնց, զորս սովորաբար կը կոչեն «Մեծ փերութիւնները», Շարլ Քորմ, հաւաքարիմ Յիշողության պարտքի, կը գրէ կոթողական գրական երկ մը. «Սպաննուած Երկիրը կամ Կիլիկիոյ Կանայք», որ մեզ կը փանի, երբ այսօր կը կարդանք, դար մը ետեւ, եւ կը յիշեցնէ, իր մանրամասնութիւններով, այս մարտիրոս ժողովուրդի Խաչի ճանապարհին փարբեր հանգրուանները: Վայրերու անունները, ինչպէս Ափանա, Մարաշ, Հաճըն եւ բազմաթիւ ուրիշներ, կը գրենք 1922-ին եւ 1939-ին Լիբանան

ապաստանած ճողոպրածներու «քեմի»-երու անուններուն մէջ, որոնք ուզած են պահել իրենց ինքնութիւնը եւ մշակութային ժառանգութիւնը:

Շարլ Քորմ չի վարանիր շեշտել ծանրակշիռ պատասխանատւութիւնը «Մեծ փերութիւններու», որոնք յանցաւոր են անխոհեմութեամբ, անպատասխանատւութեամբ, եւ նոյնիսկ վախճանով, միաժամանակ շեշտելով ֆրանսացի գիւնուորներու եւ սպաներու քաջութիւնը եւ զոհողութեան ոգին, զոհուած հայերու կողքին, նախորդ դարու մեծագոյն ողբերգութիւններէն մէկուն ընթացքին:

Երբ կը յիշենք ընկերային բոլոր խաւերու հայերու այդ օրերու ծայրայեղ թշուառութեան վիճակը, եւ անոնց յեղինակներու այսօրուան արժանի դիրքը Լիբանանի, Սուրիոյ, Միացեալ Նահանգներու, Ֆրանսայի եւ բոլոր այն երկիրներուն մէջ, որ ապաստան գրած են, չենք կրնար գնահատանքով եւ հիացումով չարտայայտուիլ այդ ժողովուրդին քաջութեան մասին, որ մնալով հաւաքարիմ իր հաւարքին, իր աւանդութիւններուն եւ սկզբունքներուն, իր ինքնութեան եւ իր մշակոյթին, կրնար միշտ վերածնիլ իր մոխիրներէն եւ իր նպաստը բերել մարդկութեան մեծ երթին:

«Կիլիկիոյ փառապանքը» (La passion de Cilicie)՝ Շարլ Քորմի կողմէ երկնուած, մեզ կը յիշեցնէ Քրիստոսի ուսուցումը, հիմնուած մերձաւորի սիրոյն վրայ, առանց որուն աշխարհին մէջ կեանքը անփանելի պիտի ըլլար:

Նայացուց՝ Յ.Պ.

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՐԵՒ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ...

Շաբաթ մըն է Ալաքեազի «Ցօղեր ու ցոլքեր» գիրքը գրադարանէս դուրս հանած եմ ու կը կարդամ պարբերաբար: Եւ սիւս 24 Յունուարի «Ազդակ»ի էջերուն կը կարդամ անոր մահուան Ա. փարեկիցին նուիրուած սինակ մը՝ իր նկարին հետ: Կը նայիմ գիրքին ու թերթին. անոնք դրուած են իրարու քով, պարահմամբ, ազուցուած այն փրամաբանութեամբ, որ մէկը գրուած է իր կողմէ, միւսը գրուած է իր մասին. մէկը կենդանութիւն սփռող, միւսը՝ կենդանութիւն ժառանգող, բայց երկուքն ալ ժպիտով դիմաւորող կեանքի հարուածներ, որոնք կը համընկնին յուշագրական նախանձախնդրութեամբ: Կը վերցնեմ թերթը, անգամ մը եւս կը նայիմ անոր նկարին, որուն խօսուն դիմագիծին երկար նայելէ ետք, միտքիս մէջ կը կրկնուի մեր հանդիպումին երկա՛ր ժապաւէնը...

* * *

Յուլիս-Օգոստոս 2008. Գրողներու համահայկական համագումար. վայր՝ Ծաղկաձոր ու Արցախ. հանդիպում, ծանօթացում, խորհրդակցութիւն, բանավեճ, ծրագրի մշակում, եզրակացութիւն ու փակում: Ծրագրուած էր այդպէս, եւ եղաւ այդպէս: Համագումարը սկսաւ ու աւարտեցաւ. օրակարգի կէտերը կատարուեցան, եւ մարդիկ վերադարձան իրենց փունները, իրաքանչիւրը իր կարգին

աւելցնելով կէտ մը, որ հոգեկան փիլիսոփայութիւն մըն էր, գրական հարստութիւն մը, յուշագրութիւններու թէ նորանոր սրեղծագործութիւններու պրկուածութիւն մը, մտային «անհանդարտութիւնը» պեղելու նոր հորիզոն մը, ծաղկեցնելու համար «գրական անդաստան»ը՝ անհատներու փարիքային խառն խմբաւորումով...

* * *

Գրողներու ծանօթացման առաջին հանդիպումը փրկի ունեցաւ թէյասեղանին շուրջ, կողքի աթոռս պարապ ըլլալով՝ գրչակից մը փրկաւորուեցաւ հոն:

- Առաջին անգամն է, որ կը մասնակցիք գրողներու համագումարի:

- Այո,- հազիւ լսելի ձայնով մը պատասխանեցի ու ժպտացի այդ ալեհեր մարդուն, որ կարծես հարցումներու շարքին փակալին առաջինը միայն հարցուցած ըլլար:

- Ուրկէ՞ էք:

- Պէյրութէն:

Աչքերը փարբեր փայլ մը սրացան, երբ առանց անունս հարցնելու ըսաւ.

- Շանթի ու Աղբալեանի դպրոցէ՞ն:

Ժպտացի եւ հազիւ «Այո»ն ըսած, հոգեկան ինչպիսի՛ գոհունակութիւն մը զգաց եւ հրճուանքով արտայայտուեցաւ.

- Ապրի՛ս:

«Ապրի՛ս». գարմացած կը նայէի երե-

սին, որ մտածումներու մէջ թաղուած կ'օրօրէր իր գլուխը, հաղորդակցելով իր «ես»ին հետ ու մոռնալով իր շուրջ գտնուող աշխարհը:

Պահ մը ես ալ անշարունակայ եւ սկսայ փրամաքանական կապ մը գտնել «ապրիս»ին ու այնպէս իմ յաճախելուս միջև. վերադարձայ մանկութեան յիշատակներուս, երբ գանգին հետ կը դադրէր ամէն խաղ ու խօսակցութիւն, կ'ուղղուէինք դասարան, լսելու ու պեղելու անփեսանելի ու դժուար թուացող այդ օրուան դասանիւթը. յիշեցի մարգական մեր պահերը, դասարանին մէջ գեղեղուն մեր փոքրիկ գրադարանը՝ փունէն բերուած ընթերցանութեան գիրքերով, գրօսանքներն ու թարերական կարճ ներկայացումները, մեր ուսուցիչներուն խրատները՝ յարկապէս «մաքուր գրէ»ի յորդորները...

- Դուք Պէյրութ եղա՞՞ծ էք,- հարցուցի կարուկ շեշտով, այն յոյսով, որ վաղեմի ընկերոջ մը հասցէն հարցնելով կրնայ ըլլալ, որ ճանչնամ...

- Ես ալ նոյն վարժարանի աշակերտ եղած եմ,- ըսաւ ու աւելցուց.

- Միրքս կարծես խօսեցաւ եւ գիտ քովդ նստեցուց: Չէ՞ որ նոյն յարկին փակ նոյն մթնոլորտն ու շունչը վայելած ենք. բացառիկ գոհունակութիւն. այնքան կարօտցած եմ իմ դպրոցս, որ ամենայարմար առիթին պիտի ուզեմ անպայման այցելել ու անոր քարերը համբուրել. Վրացեան ալ կարդացած ըլլալու ես, չէ՞:

- Ի հարկէ կարդացած եմ, քանի մը փող ալ հոնկէ ընդգծած,- պատասխանեցի ինքնավստահութեամբ:

Հարցումները սպառած կը թուէին ըլլալ, բայց ժպիտն ու խոր նայուածքը երկար ժամանակ իրենց ազդեցութիւնը կը պահէին միտքիս հորիզոնին: Եթէ պատահէր, որ ուրիշ նիւթերու մասին խօսէինք, թերեւս անոնց մէջ ալ գտնէր նմանութիւն մը կամ աւելի, բայց չեմ գիտեր ինչո՞ւ այլևս հարցումներ չուղղեց, սակայն պարմեց իր մասին:

- Ուսումը շար կարելու է, բայց առանց աշխատանքի ու ինքնագարգացումի այդ ուսումը կը փոշիանայ, միտքը կը վերածուի դափարկ կարասի մը, որ իր մեծութեամբ կը խաբէ հեռուէն դիտողը, սակայն կ'ամչնայ ինքնիրմէ, երբ մօտենան իր ունեցածը քննելու: Շար պէտք է կարդալ, ուսումնասիրել, մանաւանդ կան այնպիսի գեղեցիկ պարկերներ, որոնց կը հանդիպինք միայն հայ գրականութեան մէջ, որովհետեւ հայոց լեզուն հարուստ է բառարանային գանազան իմաստներով ու երանգներով: Առօրեայ աշխատանքը երբեմն պէտք է գոհել գրականութեան սիրոյն, բայց հակառակը ընդունելի չէ. այս վայրկեանի մտայղացումը կարելի չէ յետաձգել, մանաւանդ երբ կը բխի ներսէն եւ դուրս կու գայ արեգակնային հրապոյրով: Տեսնելով երիտասարդներու հա-

Մեր Արեղեան, «Ծաղկաչորի սարերում, առաւօտ», 1957

մախմբումն ու մասնակցութիւնը այս համագումարին, պարտք կը սեպեմ, իբրև նախնիներու կրակ, փոխանցել քրքրանշան աշխարհնքի այն ուժը, որ ժամանակի ընթացքին առաւել ուռճանալով պիտի հմայէ աշխարհը: Այս ըստածները թերևս վերացական թուին, բայց հաւարացէք այս անջնջելի խօսքերուն, որ հայու ժառանգական փոխաններուն մէջ կան հպարտանքի ու ազնիւ գործելատճի յարկութիւններ, որոնք միայն մեր ժողովուրդին կը պատկանին:

Այս խօսքերը աւարտեց, սպասեցի անոնց շարունակութեան, բայց գնաց իր սենեակին ուղղութեամբ: Չկեցուցի զինք, մտածելով, որ յոգնած է ու կ'ուզէ հանգրտանալ, որովհետև մեր ազատ ժամն էր, որմէ ետք պիտի սկսէինք քննարկումի:

Քանի մը վայրկեանէն վերադարձաւ,

երբ ես դեռ կը գրնուէի իր խօսքի ազդեցութեան փակ եւ օրագրութեանս մէջ կը նօթագրէի, դարձեալ ժպտաց ու ինծի երկարեց իր հրատարակութիւններէն երկուքը: Ուրախութիւնս անսահման դարձաւ:

- Բայց իմ գիրքս փակաւին մամուլի փակ է, լոյս չէ տեսած,- ըսի քիչ մը քաշուելով:

- Օգտուեցէք ձեր ժամանակէն եւ մի՛շտ թող անձրեւէն ձեր վրայ հայ գրականութեան փիլիսոփայութեան անսպառ գրիչին կաթիլները,- ըսաւ ու գնաց միանալու իր խումբին...

25/2/2015,

Այնճար

ՀԱՅԿԻ ԳՕՏՈՒ ՅԱԻԵՐԺ ՓԱՅԼԸ

Հայկի համասարեղութիւնն ամենամեծն է գիշերային երկնքում: Հայաստանի երկնակամարին այն յայտնում է ձմրանը: Գիշերուայ ուշ ժամերին նա զբաղեցնում է մեր երկնակամարի հսկայական մի հատուած: Ինքը Հայկն էլ էր հսկայ, ու մեծ էր նրա աղեղը: Ուրիշ ոչ ոք չէր կարողանում ձգել այդ աղեղը, որովհետեւ ծանր էր այն ու պիրկ: Երբեմն

Հայկի համասարեղութիւնը նեղ ու աղեղի պարճառով անուանում են «Որսորդի համասարեղութիւն», քանի որ նրանից արեւելք գրնում են «Փոքր Ծան» եւ «Մեծ Ծան» համասարեղութիւնները: Բայց Հայկը միայն որսորդ չէր, նա իր ժողովրդի հայրն էր, առաջին թագաւորը եւ պաշտպանը: Նրա ներքինի ծայրերը պողպատից էին, եւ նա յաղթել էր իր երկիրն խուժած ազահ թշնամուն: Պողպատն այսօրեւ, Հայաստանում էր ձուլում եւ նորութիւն էր աշխարհում:

Հայերը պաշտել են Հայկին, նրա անունով են կնքել իրենց ազգն ու երկիրը, սրբացրել են նրա անունն ու յիշարակը: Հազարամեակների ընթացքում նրան պաշտել են որպէս սուրբ ու սերնդէ սերունդ պարմել են ողջ աշխարհում լաւ ճանաչուած նրա գործերի մասին: Հենց այնպէս ու հեշտ չի վաստակել նա իր

փառքը, այլ մեծ ու օգտակար գործերով:

Յայտնի է, որ երկրագնդի փարբեր լայնութիւններում գիտահետազօտական նպատակներով կառուցուել են ու մինչ այժմ պահպանուել են զարմանահրաշասարդադիպարաններ, որոնք գործել են հազարամեակների ընթացքում (*տես Պ. Ներունու «Տայերը եւ հնագոյն Հայաստանը» աշխատութիւնը**), որոնց նպատակն է եղել ուսումնասիրել Երկրագունդը, որոշել նրա փեսքը, փեղն ու դիրքը Արեւի նկարմամբ եւ Տիեզերքում: Այդ աշխատանքն սկսուել է Հայկի դարաշրջանում գիտնական քրմերի ջանքերով: Նրանք սրեղծել են գիտական ուսումնասիրութիւնները ղեկավարող մի կենտրոն, դպրոց, քանի որ ուսումնասիրութիւնները փեւական էին ու կատարուում էին մի քանի սերունդ քրմերի աշխատանքով, չնայած ասում են, որ Հայկի ժամանակ մարդիկ ապ-

րում էին 700-ից մինչև 1000 տարի:

Հազարամնակներ առաջ նրանց յաջողուել է ուսումնասիրել եւ բացայայտել Երկրի գնդաձեւ լինելը, Արեւի շուրջը պտտուելը: Նրանք կարողացել են ուսումնասիրել մագնիսական դաշտերի ազդեցութեան գաղտնիքները, քարագրել են ովկիանոսների, ծովերի եւ ցամաքի գծագրերը, ինչը թոյլ է տուել նրանց նաւարկել երկրէ երկիր: Անյիշելի ժամանակներից մեր սարերում պահպանուել են խօսուել եւ արքայայտիչ ժայռապատկերներ: Մի ժայռապատկեր կայ, որը պատկերում է երկու փրամագծով չորս մասի բաժանուած մի շրջան: Իւրաքանչիւր փրամագծի կարարին կանգնած է մէկական մարդուկ: Գծագիրը շար հակիրճ ասում է այն մասին, որ կլոր գնդի վրայ կանգնած մարդիկ վայր չեն ընկնում: Այսինքն, այն ժամանակ մարդիկ իմացել են Երկրի ձգողական

ուժի մասին, պատկերացում են ունեցել իրենց կողմից արդէն բացայայտուած օրինաչափութիւնից մագնիսական երեւոյթների շեղումների մասին:

Յայտնի է, որ լեզուները յիշողութիւն ունեն: Այն, ինչը մնացել է հազարամնակների փոշու փակ, մոռացուել է միամտորէն կամ միփումով, հնարաւոր է բացայայտել իրար համադրելով լեզուները, համեմատելով լեզուական փոխառումները, յարկապէս եթէ դրանք կարարուել են հեռու անցեալում: Հնագոյն աստղադիւրարանների եւ նրանց գտնուելու վայրի անունները հայարմար են: Այդ անուանումների արմարներում հայերէն «քար», «նիշ», «ակ», «հունջ», «Սասուն» բառերն են (Քարահունջ, Սթոունհենջ, Քարնակ, Քարենիշ, Կալասասայա -այսպէս կոչում է Կենտրոնական Ամերիկայում բնակուող ժողովուրդը- այ-

սինքն՝ անսասան քարեր): Դրանց կառուցման ծրագրաւորումը եւ գիտական ղեկավարութիւնը ի կարար է ածուել հայալեզու գիտական խմբերի ղեկավարութեամբ, որոնք իրենց գիտական նպատակներին հասնելու համար շրջել են ողջ աշխարհը, փեղաորելով ասորագիտական կառույցները Երկրագնդի համապատասխան լայնութիւններում, կարարելով ասորագիտական չափումները:

Հայկի անուան ու փառքի լայն փարածման մասին է վկայում ամերիկացի մի եգիպտագէտի գրքում բերուած եգիպտական մեծ բուրգի գլխաւոր սենեակի պատերի վերելում հիւրոգլիֆներով գրուած բազմաթիւ գրութիւններից ընդամենը մի քանիսը, որոնք գիտնականներին յաջողուել է վերծանել: Դրանցից մէկը հայկագէտ Սեփա Տէրեանի (Միացեալ Նահանգներ) հայերէն թարգմանութեամբ ասում է. «Եթէ ցանկանում ես դրախտը ընկնել, արի այսօրէլ ու արքասանի ՀԱՅԿ անունը»:

Հայկի ժամանակաշրջանից հազարամեակներ են անցել ու Հայկի համաստեղութիւնը վերանուանուել է, դարձել է Արիոն կամ Օրիոն: Ի դէպ, Հին Եգիպտոսում եւ հերագայում նաեւ Յունաստանում Հայկին անուանել են Արիացի կամ Արիոն հայերի գլխաւոր աստուծոյ Ար-ի անունով:

Այսօրէլ հայերէն -ացի եւ յունա-լատիններէն -իոն ածանցների պատկանելութեան նոյն իմաստն ունեն:

Այսպիսով, հենց լեզուների համեմատութեան միջոցով է բացատրուում, թէ ինչու Հայկ անուանումը վեր է ածուել Արիոնի կամ Օրիոնի, փոխանցուելով Յունաստանից միջնադարեան քաղաքակրթուող Երոպա:

Զգիւրեմ, շարադրաւս վարկած անուանեմ, թէ յայտնութիւն:

* Ակադեմիկոս Պարիս Ներսիսի գիրքը, Երեւան, 2006 թուական:

ՂԱՐ ՄԸ ԵՏՔ

ՄԷԿՈՎԷԱ միլիոն Նահապակներու յիշատակին

Ահաւասիկ զար մը ետք,
 Դո՛ւք, նահապակներդ Մեծ Սպանդին,
 Դիպի վկայակոչուիք նահապակ սուրբեր,
 Ու խորաններէն սրբազան՝
 Դիպի երգուին քաղցր շարականներ հոգեպարար,
 Դիպի դառնաք մարտիրոսներ հաւապքի, վկաներ՝ յոյսի.
 Գուցէ երկնային անդաստանին մէջ՝
 Ձեր հոգիները խաղաղին, գուլալ գիշերին հեշտութեամբ,
 Գուցէ ներէք դուք ձեր դահիճին անողոք,
 Աստուածահաճոյ առաքինութեամբ մը գերբնական.
 Արարք, որ գուցէ խանձած աւագները Տէր Զօրի՝
 Ոռոգուին ձեր արփասութեամբ վերջին, ու խաղաղութեան
 Օրհնեալ հասկեր սերմանուին երբեմնի մուլագար դաշտերուն:

Դո՛ւք, Մեծ Սպանդին յաւերժ վկաներ, գոհեր՝ կենդանի,
 Դիպի դիպէք անհուններէն, ձեր դահիճին ծիծաղն ու խռովք,
 Որ գուցէ ձեր սրբացումը՝ մոռացութեան սերմեր ցանէ
 Նոր սերունդներուն հոգիներուն մէջ, կամ
 Զինաթափումի, ներողամտութեան հոգեվիճակ մը փոխանցէ:
 Դիպի յուսան ու քննչան իրաւամբ:

Բայց յիշողութեան ու զգաստութեան սա բեմերէն բոցավառ,
 ու սեղաններէն սրբազան՝
 Կ'ուխարենք, ո՛վ սուրբեր երանելի ու նահապակներ մեր ազգի,
 Որ զար մը ետք, մենք պիտի չներենք դահիճին,
 Որովհետեւ մեր երգը ծարաւն ունի
 Հայրենիքի ու անոր վրէժին՝ զար մը երկար...
 Որովհետեւ մեր երգը կիզող ցաւն է մեր կորուստներուն անհամար:
 Մենք պիտի թակենք ամէն օր ու ժամ դուռը ոտխին՝
 Որ ուրացման, մշտանորոգ խարդաւանքներով ցնորական,
 Կը շարունակէ հայուն Յեղասպանութիւնը ուրանալ,
 Թուրք բարբարոս ցեղի խորամանկ հնարքներով,
 Ձիթենիի ոսպ ձեռքին, աղաւնիի պապմուճանը հագած:

«Պատերազմի բարոյական ընթրնուներ - 1915», Շանէթ Զակոբեան

Պիպի փորձեն ու ձգտին անվիպար:
 Իսկ մենք, օհ ո՛հ,
 Մենք պիպի յիշենք միշտ, յիշեցնենք ու պահանջենք
 Գինը՝ ձեր արեան անսակարկ, գինը ձեր սպանդին հրէշային,
 Կորուսար մեր հայրենի հողին, որ կը փնքայ փակաւին...
 Ո՛հ, մենք պիպի չներենք, պիպի ապրի՛նք յիշելու յաւերժ,
 Պիպի երկա՛ր ապրի՛նք, ձեր դա՛ր մը ցաւին ու ողբին համար,
 Պիպի ապրի՛նք նայուածքը մեր Արարապին սեւեռած,
 Պիպի ապրի՛նք մինչեւ փեսնենք պսակումը Մեծ Երազին,
 Երբ ձեր հոգիները հանգչին Անոր սրբազան լանջերուն.
 Պիպի ապրի՛նք դեռ աւելին, դար ու դարեր,
 Ձեր պարզամին ուխտակիր... ձեր փենչերուն միշտ կառչած...

ԴԱԿԿԱՆՆԵՐՈՒԹԻՒՆ

2015 ՅՐ ՏԱՐԻ ԹԻՒ 1

ՇՐՋՈՂ ԱԵԾ ՄԱՅՐԵՐ

Շրջող մոլորակի պէս հեռու...
 Բայց ինչպէս թարմ օդ
 Շնչառութեանս հետք
 Կեանքս կը կիսես
 Եւ աչքերս ինչպէս հեռու աստղ մոլորակին
 Լոյսը կ'ըմբռնիս
 Ես քեզ կ'ունենամ...

Մաշկիս փակ արեանս հոսքին մէջ
 Եփրափի ջուր է...
 Կը թաքցնեմ քեզ՝ ջուր, ինչպէս մեծ մայրիկ
 Որ խմեց՝ Ծովինարին պէս
 Եւ յղացաւ զիս՝ որ չէ փեսած
 Հիմա կը շրջի հետքս
 Արեան փետքով
 Ծարաւս յագեցնող ջուրով...
 Ճառագայթի մը պէս
 Որ սահմաններ անցնելու գործութիւն ունի
 Հողէն դուրս գալու ուժգնութիւն

Մանձն՝ այդ ուժը
 Երբ արդէն գոյ է անջրպէտէս ներս
 Սրբութեան մը պէս
 Անուշաբոյր փարածուող գերթ ոսկեփոշի
 Հականեխող ներկայութիւն.
 Ու որթափունկին խորհուրդով
 Ծինային հրաշքով
 Արեանս շրջանով
 Սկզբնական Միռոնով
 Կը գգամ ջերմութիւնը պարզելուամ
 Բոյն գրամ ոսկրածուծի մէջ
 Որ՝ կը շարժէ մափներս

«Տեղսհանում», ՖԱՆՏԵՄ

որոնք նորածին բառերս
 Կը վերածեն յոյսի
 Միասին կ'անցնինք անարգել սահմաններ...
 Եփրափի ջուր
 Դարձար մեծ մայրիկ ու դարձար թոռ
 Անջրպետ յաղթահարելով
 Հասար ինձի՝ Միջագետք...
 Մոլորակը գիտե՛ գաղտնիքն այս փարփինակ
 Արդար եւ անարդար
 Հեռու աքքերես՝ դուն ոտխին ես
 Թէեւ իմ մէջս...
 Եւ հեռու ինձմէ՛ ինչպէս արեւ
 Որո՞ւ անգամ մահացող ճառագայթներով
 Նահափակներուն աճիւնափոշին
 Ծաղկեցաւ իմ մէջ
 Հովի խորհախորհուրդ օրհնուած ջուրով,
 քմահաճ խաղով.
 Ու հիմա մեծ մօրս երագին մէջ եմ
 Իսկ ես՝ թոռանս

Ամէն բանի մէջ՝ մանրանկար փիեզերք
 Մեր մարմինէն ներս մարմինէն դուրս

Ժամանակէն ներս ժամանակէն անդին
Տերեւի կամ ասպղի մէջ...
Անրես այլմոլորակայիններու գոյութեան շուկ
Որու հետ պէտք է հաշտուիլ
Որոնք թերեւս այս պահուս կը շրջին էջերուս վրայ
Իրենց բարութեամբ թելադրելով փառեր՝
Զեպեղած իրենց երակներուն վրայ իբրեւ ծածկագիր

Աչքերու լոյս
Հարց կու փամ՝ - դուն ինձմէ կ'ելլե՞ս
թէ՛ ինձի կու գաս...
Երամներու պէս աղաւնիներու
Որոնք հոգիներն են անոնց...

Անկապտելի էք միայն դուք

Ինձի հետ էք ուր որ երթամ
Չէք փճանար, չէք այրիք
Զուրին մէջ չէք խեղդուիք
Միասնաբար կ'անցնինք
անհունէ անհունը՝ նուաճումներու...
Կը փոխադրէք կայծերէն՝ հրդեհ
Լոյսերէն՝ փայլակ
Երկինքէն՝ երկիր
Ծովէն՝ անապատ:
Եփրատէն կու գանք
Մենք վերափոխուած եւ մկրտուած
Աներեւոյթ կրակով, ջուրով եւ ուխտով...
Նոյնիսկ եթէ այրած են՝ կամուրջը անոր
սահմանները փակած են ահաբեկիչներ...

Առանց խեղդուելու առանց այրելու
Անապատի առանձութեան մէջ
Մենք միաձուլուած
Կը սաւառնինք մեր պանդուխտ երկրէն
Ձեր երկինքն ազատ:
Երկինքը՝ հոս երկրի վրայ:
Ու նոր երկինքներ...
Կը շրջիմ ձեզ հետ մոլորակէ մոլորակ, արեւներ անհուն...
Հարստացած հին ջուրով հողով
Գինիով Կանայի...

ՎԱՐԳԱՆ ՅԱԿՈՒԲԵԱՆ. ՈԳՈՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ

Ոճական եւ ձեւաբանական բազմաբընոյթ անդրադարձումների ենք հանդիպում Վարդան Յակոբեանի բանաստեղծական ժողովածուներում: Նա, ազատորէն դուրս գալով քնարերգութեան աւանդական սահմանումներից, դիմում է նորարարական համարձակ վաւերացումների: Ներքին փարհայեցումներով սրեղծութեամբ, մեծ մասամբ իրար հակասող, պահի դիպումով իրար հետ կապ չունեցող պատկերները յանկարծ բանաստեղծական փողերում զարմանալիօրէն ներդաշնակում են, մէկփակում եւ առերևոյթ անգուգորդելի թուացող եղանակներով ամբողջականացնում բանաստեղծի գաղափարաբարոյական բարձրագոյն նպատակների աշխարհը, որի մանրակերպը կարող ենք համարել նրա քնարերգութեան զգալի մասը կազմող բանաստեղծութիւններից իւրաքանչիւրը: Բերենք օրինակ՝

*Բայց իմ պսակը սաստիկ հետք
ստեղծի հնայիչ է դարձրել մութը, քանի
որ
բառի եւ սպիտակ թղթի հանդիպումը
չի հանդուրժում ոչ մի ժամադրութիւն:
Մարդն ուր էլ լինի, չի կարող
հեռանալ ամբողջովին: Մինչդեռ
բանն ընդամենը փորձ է աշխարհը
շփելու, իսկ
գրել, նշանակում է
ընդդիմանալ:
(«Աչքերի յիշողութիւնը»)*

ՎԱՐԳԱՆ ՅԱԿՈՒԲԵԱՆ

Վարդան Մարգարի Յակոբեանը ծնած է 1948-ին, Արցախի Նադրուշի շրջանի Արփագետուկ (Քարինգ) գիւղը: 1969-ին ստացած է Պաքուի մանկավարժական կաճառը եւ սպա աշխատած է Ստեփանակերտի Սովետական Ղարաբաղ թերթի մշակոյթի բաժնին մէջ, նախ՝ որպէս գրական աշխատող, սպա՝ բաժնի վարիչ, սպա խմբագրի տեղակալ: 1983-էն մինչեւ այսօր կ'աշխատի Արցախի գրողներու միութեան մէջ, որպէս կազմակերպութեան ղեկավար: Արցախեան ազգային-ազատագրական պայքարի գործն գործիչներէն է: Բանասիրական գիտութիւններու դոկտոր է (նիւթ՝ Նայ նորագոյն բանաստեղծութեան զարգացման հիմնական ուղղութիւնները), փրոֆեսոր: «Նայելիներ», «Էո սերը քո տունն է», «Ես հրաժարում եմ ինձանից», «Արցախեան բալլադ» թարերական գործերը բեմադրուած են Արցախի եւ Նայասրանի պետական եւ ժողովրդական թատրոններուն մէջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

2015, ԾՂՍՄԻ, ԹԻ՝ 1

Պարկերների այս ինքնօրինակ աշխարհում են կեանք առնում փարահունչ հոսքերով առանձնացող զգացական-հոգեբանական նուագները, որոնց բանաստեղծական ինքնափայլության մեջ, անշուշտ, ուրուագծում է աշխարհը իրովի փեսներու մեկնակերը.

*Աշխարհում ոչ մի գոյն ինքը չէ,
պարզապես աչքերն են
վճռում ամեն ինչ: («COSMOS»)*

Ճիշդ, ինչպես Շարլ Գոթիերի հայեցողությունն է. «Եթե ծառերի, լեռների, ջրերի ու կառոյցների այն հաւաքականությունը, որ կոչում ենք բնապարկեր, գեղեցիկ է, ապա դա ոչ թէ նրա, այլ ի՛նչ, անձամբ իմ շնորհիւ է, այն մտքի ու զգացմունքի շնորհիւ, որով ես առնչում եմ նրան»⁽¹⁾: Ի՛նչ խօսք, սրեղծագործողի գեղագիտական աշխարհի առանձնայատկությունները պայմանաւորում են նրա անփոփոխ հիմք-էության ու աշխարհընկալման որակներով, որոնք իրենց հերթին անմիջական կապ ունեն նրա անձնականության ու մտածելու կերպի հետ: Վարդան Յակոբեանը իրովի է վերապրում անվերժանելիներով գերյագեցած կեանքը: Նրա աշխարհընկալման կերպերն ու ներաշխարհային յոյզերը՝ ցաւի փառապանքը, փիեզերական գաղտնագրումների մեջ թափանցելու մաքառումը, անձնական եւ անանձնական սիրոյ բերկրանքը, հեփաքրքիր դաշնություն կազմելով նիւթի յաղթահարման ինքնայարուկ ձեւերի հետ, գոյաւորում են բանաստեղծական յայրնագործումներով հարուստ մի ոգեփարածք, որի իրօրինակությունն անժրիփելի է: Հաղորդակցում ես գեղարուեստական այդ աշխարհի հետ եւ միանգամից յայրնում բառերի, հակադրական մտքերի, գեղագիտական յարակարծությունների, պարկերագուգորդումների մի

անձայրությունում, որպէղ նուրբ քնարականութեանը միահիստուած բանաստեղծական անակնկալներն իրենց պարզ կառուցուածքի մէջ միանգամից փակնուվրայ են անում չափածոյ խօսքի մասին մեր աւանդական պարկերացումները: Հապա՛

*Ուղեորները ճամբի վրայ են,-
Դառնութեան խորքում արմարն է
յոյսի,
Բոյրերի շնչում երազն է ծաղկի,
Ջրի սկունքում՝ ծարաւը օրուայ,
Ուղեորները ճամբի վրայ են:*

Անվերնագիր այս բանաստեղծութեան կողքին՝

*Ին՝ ուրքով քացուած ճանապարհի
մօտ ես անփորձ
երեխայ եմ: Նամարեա:
Նեռացած ձկան խայտանքը, որ դեռ
մնում է
ջրի վրայ, յո՛ւշ է, թէ՛ մի այլ բան:
(«Նեռացած ձկան խայտանքը»)*

*Ու հասկանում ես, թէ ինչպէս է
Բանաստեղծութիւնը,
որին մենք
այնքան մօտ ենք,
շարունակում է մեզանից հեռու
մնալ
անսահման:*

Նորը, ցաւօք, միշտ էլ դժուար է ընդունում, իսկ երբեմն մերժում է: Ինչո՞ւ: Հարցի պարասխանը կարդանք անուանի գրականագէտ Վազգէն Գաբրիէլեանի «Ի՛նչ է բանաստեղծութիւնը» յօդուածից մէջբերուող խօսքում. «Թեքեւս բանաստեղծութեան ոչ միայն փեսական սահմանման մեր իմացութեան, այլեւ դարձեալ փարիքից կարդացած կամ անգիր արած բանաստեղծու-

թիւները զգայական թելադրանքով է, որ շարերը չեն մերձենում արդի բանաստեղծության դժուար ընկալելի այլափոխության օրինակներին և իրարներով մերժում կամ անտեսում են դրանք»⁽²⁾:

Վարդան Յակոբեանի խոհն իր խորքի մէջ բանաստեղծական ներքին համակարգումն էին ու կազմակերպումն էին ունի, ինքնապիպ ու պարկերաւոր է նրա՝ փարամպութեան գեղագիտութիւնը որդեգրած, իմաստալից համառօտախօսութեամբ օժտուած մրաժողութիւնը, որ չի փրկում մրային խճողումների*։ Ուստի և ընթերցելով նրա ստեղծագործութիւնները՝ ոչ միայն ներքաշում ես բանաստեղծական թարմ վիճակների մէջ, այլև մասնակիցն ես դառնում բանաստեղծի մրքի ազար յերդարձումներին ու նրա ես-ի նախասկզբի որոնումներին, որոնք պսակում են անկրկնելի յայտնութիւններով։

*Ես ասում եմ՝ հասարար,
որ ուրիշ, բոլորովին ուրիշ վայրից
անյայտ-ընդերքներում երկրի, և
դեռ*

*ոչ ոք չի եղել այնպէս, որ
գնում եմ:
(«Գիշերակաց»)*

Բոլորովին էլ հարկ չկայ, ի հարկէ, գրողի իմաստասիրական ներհայեցողութիւններում անպայմանօրէն փնտրել այն սահմանը, որտեղից սկսում է բանաստեղծելու իսկական արուեստը, որովհետև, որպէս այդպիսին, այդ սահմանը չկայ։ Վարդան Յակոբեանի բանաստեղծական արուեստը արարում է հոգեւոր մի փարածքում, ուր միայն ինքն է փերթ թէ՛ ամենայնի, թէ՛ այդ *ամենայնը* շարժման մէջ դնող ժամանակի։

Հոգու անմահութեան, ամենայն գոյի սկզբնապարճառների, ինչպէս և կեցութեան, աշխարհի էութեան ու բնոյթի վերաբերեալ բանաստեղծի խորհրդածութիւններն ու բնագանգական ընկալումները, նրա կարարած անակնկալ բացայայտումները փոխում են նաև գործածած լեզուի կիրառական առանձնագծերը։ Դրանք ունենում են նոր, երբեմն արտառոցութեան հասնող զարգացումներ, առերևոյթ անդաշն լիցքեր։ Բառերն ու արտայայտութիւնները, երբեմն անհասկանալիութեան չափ արտասովոր խօսքային միջավայր ստեղծելով հանդերձ, խորաշերտերում ճշմարիտ բանաստեղծութեանը յարուկ փարերային ուժով այնպիսի հոսքերի են վերածում, որ պարտադրում են ընթերցողին, իրօք, փրուելու պարկերաւոր խօսքի ներուժը սեփականելու վայելքին։ Ինչպէս Փոլ Վալերին է գրում. «Ընթերցանութեան դժուարութիւնները՝ յաղթահարելուց՝ յետոյ, երբ ի՛յայտ է գալիս հմայքի ներգործութիւնը, միշտ առաւել նկատելի է դառնում իրականացման կարարելութիւնը»⁽³⁾:

*....Ես զինուոր եմ, որ միշտ զինուոր
է,
ևս զինուոր եմ,
որ միշտ զոհուում է, և յաղթած
զինուորի
կինն է,
որ միշտ լինում է ամենագեղեցիկը:
(«Հեռացած ձկան խայրանքը»)*

Նման փողերի ներիմասքներին հասու դառնալն ու գրողի արուեստի ոգեղէնութիւնը ընկալելու զգացողութիւնը ոչ միայն արդարացնում, այլև հիմնաւորում են բանաստեղծական ամէն մի արտառոցութիւն։ Ներհակ, իրարամերժ զգացումներով հիստուած յակոբեանական բանափողերն այնքան են ներդաշնակում

մտքի ներքնադար ձայնախազերով ու խօսքաշերտերի իմաստասիրությամբ, որ բանաստեղծի խոհականությունը, ընտրած նիւթը, ապրումն ու յոյզը, որոնք բովանդակաւորում են կենսական կարեւորություն ունեցող պրամադրություններով, դառնում են թափանցիկ, պարկերի մէջ՝ եզակի: Դիտարկումը հաստատենք «Մեղքի դռները» բանաստեղծությունից կապարուած մէջբերումով.

*Առանց քանո ծառը շարժում է:
Առանց քայլերի
ճանքան ընթանում է: Ծնում է մանուկը
համբոյրից
ստաջ: Ներել՝ երբ անհնար է ներել:
Քայլել՝
երբ անհնար է քայլել: Ես թեզ չեմ
լսում՝ երբ լսում եմ,
եւ քո չլսուող ձայնի մէջ կայ մի բան,
որ ոչ ոք
դեռ չի սսել ինձ: Եւ ես տխուր եմ անելի,
քան եթէ տխուր լինէի:*

Վարդան Յակոբեանի բանաստեղծական մրածողութեան էական հանգոյցների կառոյցը բարդ է իր ամբողջութեան մէջ: Նրա ինքնարայայտութեան սրեղծագործական համակարգը կազմաւորող յոյզ-ապրումները, ձգտումներն ու երազանքները փանում են դէպի անհասանելիի հասանելիութիւնը.

*Այնուամենայնիւ, ի՞նչ կայ տիեզերքից
այն կողմ, ուր
ոչինչ չկայ: Թող ինձ ներեն
բոլոր այն ճանապարհները, որոնցով
չեմ անցել: («Մեղքի դռները»)*

Բանաստեղծն ընթերցողին իրակա-

նութեան չափման մէջ ներքաշելու գեղագիտական օրէնքների իւրայատուկ իր սահմանումներն ունի.

*Ես իմ ոճը հաստատելու համար
մէկ-մէկ խախտում
եմ այն, լաւ իմանալով, որ խորհուրդը
կատարելու
բազում ձեւերից մէկն էլ այն
չկատարելն է: («Հարցում»)*

Բանաստեղծի մրապարկերային շեշտումներից են մարդու գոյի խորհուրդն իմաստաւորելու հայեցումներն ու խոկումները, երբ փորձ է արւում այն ներկայացնելու աստուածային բացարձակի հետ ներծոյլ ու միասնական. նման հայեցումների խտացում է «Մարդը եւ ոչ մարդիկ» բանաստեղծութիւնը.

*Մարդն սկսել է տրդատրուել
ծաղիկներից յետոյ միայն:
Մարդն սկսել է սաստունել թռչուններից
յետոյ միայն:
Յետոյ, յետոյ, ամէն ինչ յետոյ
միայն...
Բայց եթէ չլինէր մարդը, նրանից
ստաջ
ոչինչ չէր լինի:*

Վարդան Յակոբեանի բանաստեղծական աշխարհը վաղուց է ապրում այդ անժամանակի ու անտարածքի չափումներով, առեղծուածային հեւք ու պրոփինով: Այդ են վկայում ամենայն գոյի այն որակներն ու գոյները եւ դրանց բանաստեղծականացման իւրաքիպ ուղիները, որ կան նրա քնարերգութեան մէջ: Ասելիքն ընդգծուն դարձնենք ականաւոր գրականագէտ Սերգէյ Սարիւեանի բնութագրական այն խօսքով, թէ իր յայտնութեամբ Վ. Յակոբեանն ընդլայնեց մեր

քնարերգության աշխարհայեացքը՝ թե՛ իբրև ձեռնոց, եւ թե՛ որպէս հոգեզգացական խոհագրութիւն՝ հայրենի եզերքի երազունակ հայեցողականութեամբ փոփոխուած փարաշխարհիկութեան կարօտաբաղձութիւնը համահունչ դարձնելով գոյի եւ անգոյի համամարդկային յղումներին⁽⁴⁾:

Բանաստեղծի գեղագիտական աշխարհի հիմնական ապրումը խռովայոյզ խոհն է, որը մարմնաւորում է հոգեապրումների ու գերլարուած պատկերների մէջ:

*Փլուեց ամէն ինչ, ամէն ինչ կորուստ,
Շուրթիս սառել են լոյս ու մանուսայ:
Իմ երազները այս ճամբան կերաս,
ճամբորդ եմ՝ ճամբից խռով ո՞նց
զնամ...*

Եւ կամ՝

*Իրար հանդէպ՝ խիստ յիսկալ,
Նո՞՞՞՞՞ խնքերով ամբոխական,
Երան-երան, շարան-շարան
մեզ քաշում ենք կատափնարան.
-Տէ՛ր, մեզանից՝ դու փրկիր մեզ:
(«Եղերերգ»)*

Կարելի է անվերջ մէջբերել՝ ցոյց փայլու համար, թե՛ ինչպէս են բանաստեղծութեան ներքին փարածքում զսպում-պահում, թուացեալ հանդարտութեամբ վերուվարող մտածողներն իրենց ներսում պահած ապրումներից ազատում:

Վարդան Յակոբեանի քնարական ընկալումներին հարազատ են առնական խոհականութիւնից սկիզբ առնող թախիծն ու իմաստասիրական խոկումները, որոնք պակաս ներազդու չեն, քան խռովքոյ բռնկումները:

Իմ սրբի մէջ՝ հազար անուրջ

*Վիրաւոր էր ճանապարհս,
Ես՝ խենթ, խելառ, ես՝ անկամուրջ,
Վիրաւոր էր ճանապարհս.*

*Չհասցրած մի կում անել
լերան լաջվարդ աղբիւրից,*

*Նայրնեց օրը... Ես՝ ուրաւոր,
ձիաւոր էր ճանապարհս:*

Հասուն հասկերի պէս ծանրացած փողերի ներքին լարումն ու հոգեապրումները արփայայտում են ոչ միայն հեղինակի փրամադրութիւնը, նրան համակած ներքին ցան ու խռովքը, այլև յարկանշում են իրենց խոհականութեամբ: Յակոբեանի բանաստեղծական քուրայի մէջ իրերն ու երեւոյթները, գաղափարներն ու բարքերն անրնդհար գերլարուած են պահում փիեզերական յոյզերը («Ես ուսերիս փանում եմ եղերական մի թախիծ»): «Եւ ժպիտը դէմքիս դրուած, խինդ չէ, այլև՝ ցափ նկար»): Բանաստեղծի ներքին անհանգստութիւնների, լարուած զգայականութեան ու ապրումի խօսքային գոյաւորումները վերածում են անսովոր գեղարուեստական պատկերների, որոնք բանաստեղծական փարածքի մէջ անսպասելի մերձեցնում են իրար հեպ արփաքուսպ կապ չունեցող երեւոյթներն ու գաղափարները, ստեղծում հակադրութիւնների ու փարամփութիւնների, իմաստային նմանակութիւնների իրապեսակ գեղագիտութիւն: Ահաւասիկ:

*Աշխարհը կատաւարում է
անհամաձայնութիւնը,
համաձայնութիւնը՝
աւերում: Արեւելքը երբ ձուլում է
Արեւմուտքին, արեւը
դեսնես ուրդեղի՞ց է ծագելու:
(«Ճախրանք»)*

«Արփայայտութիւնը թոյլ է կամ սխալ,

եթե բաւարար յստակութեամբ չի արտացոլում զգացմունքը»⁽⁵⁾, - գրում է Դենի Դիդրոն: Վարդան Յակոբեանի բանաստեղծական ապրումներն ու զգացմունքները, նրա ստեղծագործութիւնների ներխօսքային յղումները ընթերցողին են հասցնում զարմանալի ճշգրտութեամբ իրենց փոքր գրած մէկ բառն ու բառակապակցութիւնն անգամ: Եւ առաւել քան հասկանալի է բանաստեղծի խոստովանութիւնը, թէ ինքը «պարզապէս յեղափոխում է բառը եւ փորձում կարդալ նրա անհիթական,-դեռեւս չբացայայտուած իմաստը»:

Երևոյթների բանաստեղծականացման հնարաւորութիւնը Վարդան Յակոբեանին հեշտ է փրում («Թեթեւ է արուեստին իմ...»): Վ.Տէրեան: Ինքնապիպ ներհայեցողականութիւնն ու սուր դիտողականութիւնը, ինչպէս եւ բառ ու խօսքի մէջ գաղտնագրուող անսահմանելի ներիմաստների բացառիկ զգացողութիւնը նրան օգնում են իր մտայնացումները, գոյի եւ չգոյի իմաստասիրական ընկալումները մարմնաւորել ինքնապիպ ու համարձակ խօսքի բանաձեւումներով:

*Եթէ
ճանապարհը դուրս չի գալիս
լոյսի վրայ
իր հարիւր հազար փարուսայ
մաքառումներից յետոյ,
ուրեմն՝
աշխարհում ոչ մի լոյս իր արդար
ձայնի փերը չէ:*

Բանաստեղծի գեղագիտական աշխարհից բնականաբար դուրս չէ ժամանակի պարմական, ազգային, բարոյահոգեբանական ու իմաստասիրական, ինչպէս նաեւ գոյապահպանական ու հասարակական խնդիրների, հարցադրումների համապատկերը: Այս առումով առանձնա-

նում են նրա վիպերգութիւնները՝ «Համանուագ», «Գողգոթայ», «Երամական», «Տաճարն Աստուծոյ», «Մաշտոցն Ամարասում», «Քրիստոսի ծաղիկները», ինչպէս եւ բանաստեղծական խոհ-մտորումների շարքը:

Ըստ Կ. Եունգի՝ նախնադարեան մարդկանց հանրային փորձի խրատներ են հանդիսանում անհատական անգիտակցականի հիմքում ընկած յուզականի այն հնագոյն շերտերը, նախապիպերը, որոնք գիտակցութեանը փրում են միջնորդաւորուած՝ խորհրդանիշների ձեւով: Արցախի աշխարհի այդպիսի խորհրդանիշներից են լեռը, ժայռը, քարն ու քերծը, («Մարտն կայ ամէն մի լեռան վրայ» եւ «ամէն մի գագաթ գմբէթ է վանքի»), որոնք նախաստեղծ բնաւորութեան եւ եզերքային կերպի կրողներն են դառնում Վարդան Յակոբեանի անձնաւորած բնապատկերներում: Եւ՝ «Պարսկական չէ, որ հէնց քարն է նրա բանաստեղծութեան հիմնական հերոսն ու խորհրդանիշը: Քարը Վարդան Յակոբեանի բանաստեղծութիւններում, նախ եւ առաջ, յաւերժութեան՝ այն մնայուն ու անփոփոխ արժէքների եւ ճշմարտութիւնների փոխաբերութիւնն է, որոնք ենթակայ չեն ուղղագիծ, փոփոխական ժամանակին...»⁽⁶⁾: Խոհա-իմաստասիրական ներհայեցողութեամբ բանաստեղծը զննում-քննում է իրերն ու երևոյթները եւ նոր բացայայտումների հասնում: Արցախեան քարոքեճոք հանդերի ու «երկնքի առաջ մարտուող» լեռների, այդ լեռների քարալանջերին կպած-մնացած, ասես «երկնքին առաքւած աղօթք» ճամբաների, աշնան ցաւն իր մէջ զսպած երագող ծառի, իր համբաւով «փաճարուող» թթենու, «դարերից խօսք խլող Եիսաճորի գեղակի» փոխաբերութիւններով կերտուած բնապատկերները բանաստեղծը դարձնում է իր հոգեաշխարհի գերակայ մասն ու դրան-

ցով պայմանաւորում նաեւ իր փոքր փին-
զերականից դէպի մեծ փինզերական
ձգուող ծիրի անխաթարութիւնը, քանի որ
«խարէութիւնը խորթ է լեռներին» («Ու-
փան»), իսկ երագող ծառը «փեսած հող-
մերի յիշողութիւնը // պահում է իր փաթ
աւիշների մէջ, // որ աւելի յորդ ծաղկումը
լինի...»

(«Ծառը եւ ես»)

Արցախցին Արարափի երակներն ի
վեր... մինչեւ դուռն Աստուծոյ ելնող իր Քիր-
սի, իր ժայռ ու քերծերի հեպ ներծուլում է
ու ձեռք բերում նրանց յաւերժող անփո-
փոխը՝ վեհութեան ոգին.

*Քիրսը՝ իմ հասցէն, անունս ասես
Տան դրան զանգի կոճակ է վրան.
Երեսի լեռան թոռ կամ ծոռ եմ ես,
իմ մէջ անմեռ է ոգին վեհութեան:*

Վեհութեան ոգու յաւերժումն է հէնց
արցախցու լինելիութեան գաղտնիքի աս-
քը հիւսում.

*Յաղթանակը փնից փակում,
Նունցում արեամբ, փուն ենք բե-
րում...*

(«Տէրունական»)

Վարդան Յակոբեանի չափածոյում
լայն ընդգրկումներ ունի նաեւ ճանապար-
հի փոխաբերութիւնը. նրա միջոցով բա-
ցայայտում է բանաստեղծի քնարերգու-
թեան կարեւոր իւրայայտութիւններից
մէկը. այն հոգեբանական խճանկար ու
վիճակ ներկայացնող բնոյթի բառ-խորհր-
դանիշ է, բանաստեղծի ներաշխարհը,
նրա խոկումների խորքերը թափանցելու
բազում ուղիներից մէկը.

*Ճանապարհը փաշել եմ ուրբերով
քարքարոտ
ու դրել եմ երազների մէջտեղում:*

(«Տաճարն Աստուծոյ»)

Կամ՝

*...Իսկ մարդ
ապրում է այնքան ժամանակ,
քանի դեռ չի մեռել ճանապարհը.
(«Պարանոյա»)*

Բանաստեղծի «Քարի շնչառութիւնը»
ժողովածուի նախաբանում կարդում ենք.
«Ապագայի եւ յափտեանութեան ձգումը՝
այս բանաստեղծական գաղափարակա-
նութիւնը, աղերսում է Վարդան Յակոբ-
եանի քնարերգութեան մէկ այլ նուագի՝
ճանապարհի հեպ... Բայց նրա ճանա-
պարհը ոչ այնքան արտաքին է, ուղղագիծ
ժամանակի եւ փարածութեան մէջ, որքան
ներքին՝ հոգու ներքին ժամանակի միջով,
ինքն իրեն, իր նուիրական ու բուն ես-ին
հանդիպելու նպատակով»⁷⁾: Շեշտեմք,
որ արցախցի բանաստեղծի ես-ի ակունք-
ները շար խորն են. «Իմ ձայնը ինձնից
մեծ է դարերով // այնպէս հնչել է ու մա-
քուր այնպէս» («Սպասում»), եւ աշխար-
հում, որպէս «շնչահեղձ» է լինում «հաւա-
փր սփից», լոյսի հրաշքին հաւաքով եւ
լոյսով երդուող անհափի համար դժուար
է այդ ակունքներին փանող մաքրագոր-
ծուող ու երբ բերող ուղին. «...Անցնելիք
բոլոր ճամբէքիս վրայ ականուած եմ ես»
(«Երէկ»): Չենք կարող չշեշտել նաեւ, որ
խոհամաստասիրական եւ գեղարուես-
տական փարբեր հայեցումներով ներկա-
յացուող ճանապարհների մէջ բանաս-
տեղծի համար որոշակի գեղագիտական
արժէք է սփանում եւ առանձնանում դէպի
հոգեւոր լոյսն առաջնորդող մի Կերպար.
«Մի ճանապարհ կայ միայն...», եւ ճանա-
պարհն այդ «փանում է Տաճար», ու այդ
«Տաճարը սիրտ է ... սիրոյ վեհարան»:

«...Եթէ բանաստեղծը վճռում է սրեղ-
ձագործական աշխարհն ու սխրագոր-

ծութին կապարել, դա նշանակում է, որ նրան այդ բանն անելու համար շարժում, մղում է ինչ-որ մի հզոր ուժ, ինչ-որ անյաղթ կիրք»⁽⁸⁾, - գրում է Վ. Գ. Բելինսկին: Վարդան Յակոբեանի համար այդ հզոր ուժն ու անյաղթ կիրքը եղել է մնում է Արցախի նկատմամբ փաճած անսահման սերը:

*Երկրիս սահմանները
ձշդելու համար՝
որպես չափման միատր, ընտրում
եմ*

*սերը: Եւ... չկայ
Արցախից աւելի մեծ մի երկիր,
Արցախից աւելի հզոր մի հայրենիք:
(«Արցախ»)*

Նրա բանաստեղծական էության խորքն ու փարածքը ամբողջ հարստությանը երելում են հենց Արցախին նուիրում գործերում: («Իսկական բանաստեղծի մտածումներն ու խոհերը պարունակում են հայրենիքի պարունակության ու ճակատագրի շուրջ, քանի որ ներաշխարհի հազար անբեասանելի թելերով կապում է իր երկրի ու հողի, սրբազան աւանդների, առաւել եւս՝ գալիքի հետ»⁽⁹⁾:

Ազգային ինքնության գեղարուեստական իրապիպ արտայայտություններ են «Տաճարն Աստուծոյ» եւ «Քրիստոսի ծաղիկները» բանաստեղծությունները, որոնցում թէ՛ առասպելաբանությանը, թէ՛ պարունակական եղելություններով եւ թէ՛ ընտրում բանաստեղծման ձեւ ու կերպով ամբողջականացում են ոչ միայն հայության՝ ընդհանրապէս, ու արցախահայության՝ մասնատորապէս, ընդհանրական էության հիմնակները հանդիսացող անկորնչելի ոգին ու ազգային անարդարության դէմ ընդդէմացող անկորուն կամքը, այլեւ հայոց եւ նրա մաս կազմող Արցախ աշխարհի բանաստեղ-

ծական նկարագիրն ու բովանդակաորումը⁽¹⁰⁾:

Բանաստեղծի «Տաճարն Աստուծոյ» շարքի բանաստեղծությունները, որոնց ներքնապար խազերն իրենց հնչումներն ունեն նաեւ այլ խորագրերի փակ ժողովուած բազմաթիւ գործերում, արժէքներ են, որ ձիգ ու լարում են պահում հայ մարդու մտածողության անփոփոխ հիմք-էությունը կազմող ազգային յիշողության ներդրումները: Ինչպէս Սերգէյ Սարինեանն է գրում. «Վարդան Յակոբեանի քնարերգության մէջ կայ կենսաբանական վերյուշի մի անդարձ կարօք, որ թախծի խորհրդագագացական երանգ է փալիս բանաստեղծի անուրջներին»:

«Արցախում Աստուծոյ ներկայութիւնն աւելնուր է...», - իր հարցազրոյցներից մէկում ասել է պուլիարացի յայրնի բանաստեղծ, գեղանկարիչ Ռոման Քիսեովը: Ցանկանում եմ յօդուածն ամփոփել՝ հարազատ մնալով նրա խօսքի ոգուն. «Աստուծոյ ներկայութիւնն» իր ու իր գաւակների մէջ անսահմանելի ժամանակներից պահող Արցախի բնության կենսութիւն ու կենսականացում առասպելները միշտ էլ ոգեշնչման հզոր աղբիւր են եղել արցախցիների (եւ ո՛չ միայն) ու յարկապէս բանաստեղծների, նկարիչների, երգահանների համար: Վարդան Յակոբեանի համար այն բանաստեղծական առաւելագոյնի ընդգծումներով է: Նրա ստեղծագործություններում բնականների գունաձայնային շարժումներն անընդհատ նիւթականանում են, իրենց փոխարինում յայրնում բառուբանով ինքնակազմակերպում եւ զգացալսողական փոխանցումներ կարարելով՝ ամբողջացնում արցախեան բնաշխարհի առարկայօրէն փեսանելի առանձնապարկերը: Ընդ որում, այդ կարարում է հեղինակի՝ իր ներկայութեան նուրբ ներթափանցումներով բանաստեղծութեան գեղագիտական փարածքում:

անընդհատ նորացող գոյների ու զգացողությունների սրեղծումով: Եւ ընթերցողի համար զգայօրէն փեսանելի է դառնում, թէ ինչպէս են բանարուեստի ուժով փողերում համանուագի վերածուած բանաստեղծի սէրն ու հիացումը, ներանձնական երանութեան ներքին ձայնախագերը: Շար յաճախ էլ բանաստեղծն իր ներկայութիւնից ազատում է սրեղծագործութեան գեղագիտական փարածքը, լուռ ինքնագապումով հեփեւում բնութեան խաղ ու շարժմանը, դրանց խոհածին փառերանգումներին, որոնք նրան փանում

են իմաստասիրական մտորումների աշխարհը, մղում՝ ինքնայատուկ յարակարծութիւններով իմաստաւորելու դրանց յաւերժող ուժ ու հմայքի առեղծուածները՝ միշտ համոզուած լինելով, որ «այսօր, վաղը եւ միշտ» ուշացող բանաստեղծութեան փեսիլն է, այնուամենայնիւ, «շարունակում համակարգել փիեզերական շարժումը» :

zyervandyan@yahoo.com

(1) Շարլ Պոլլեր, Էսթերիկա, Քննադատութիւն, Եր., 1999, էջ 291:
 (2) Գրական քերթ, քիւ 35, 31 Հոկտեմբերի, 2014:
 (*) Բնորոշումը քաղուած է Վ Յակոբեանի «Փակիր աչքերդ՝ շերեաս» բանաստեղծութիւնների ընդհանուր «Ուղու շրջանցում՝ յսնուն ճանապարհի» վերնագրով նախախօսքից. հեղինակ՝ Արքմենիկ Նիկողոսեան:
 (3) Փոլ Վալերի, Ոգու քաղաքականութիւն, Եր., 2005, էջ 306:
 (4) Վարդան Յակոբեան, Մենարան, Եր., 1996, էջ 3:
 (5) Դենի Դիդրո, Մայրեններ, Եր., 1994, էջ 160:
 (6) Մէջքերումը Վարդան Յակոբեանի «Քարի շնչառութիւնը» բանաստեղծական հատընտրի նախաբանից է (կազմեցին եւ ռուսերէնից քարգմանացին Զորալթօ Քիսեովը եւ Ռոման Քիսեովը, «Ասանգարդ փրիւնթ» հրատ., Ռուսէ, Պուլկարիա, 2013): Աղբիւրը՝ <http://gramsh.org/speech-breathing-stone-park/>
 (7) Նոյն փողում:
 (8) Վ Գ. Բեյլիակի, Փիլիսոփայական ընդիր երկեր, Հ. 2, Եր., 1948, էջ 53:
 (9) Հր. Թամրազեան, Գրական ուղիներում, Եր., 1962, էջ 155:
 (10) Վ. Յակոբեան, Զրի յիշողութիւնը, Մրեփանակերպ, 2013, էջ 4:

ԶՈՒՆՐԱ ԵՐՈՒԱՆԴԵԱՆ

Զուխրա Երուանդեան ծնած է 1951-ին, Արցախի Մրեփանակերպ քաղաքը: Աւարտած է Երեւանի պետական համալսարանի բանասիրական ճիւղը: Բանասիրական գիտութիւններու թեկնածու է (ստեղծագործութեան նիւթը՝ «Կորուսեալ եզերքի գեղարուեստական պարկերը Մուշեղ Գալշոյեանի սրեղծագործութիւններում»): Նեղիակ է աւելի քան 40 գիտական աշխատանքներու. մենագրութիւններ, գիտատեսութեան ձեռնարկներ, հեքիազօրական յօդուածներ, հրատարակչութեան յօդուածներ, ակնարկներ, մտորումներ եւ բանաստեղծական մէկ ժողովածու՝ «Աղօթի՛ր, որ լոյս ճառագի»: Դասախօս է Նայասարանի պետական փնտրագիտական համալսարանի:

ՅԵՆԱՑՈՒՊԸ

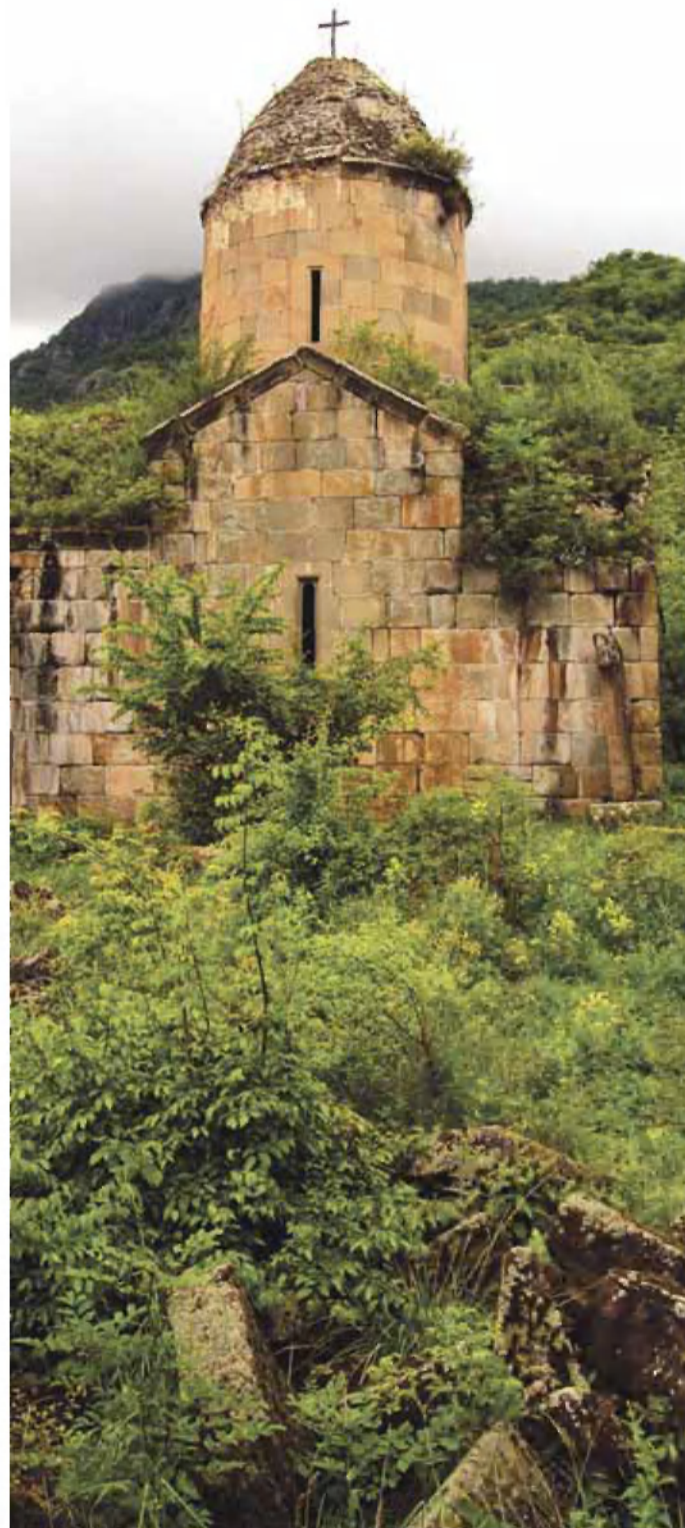
Ակուփանց Հաբին, որ իմ պապն է,
 իրենից մեծ մի զանգ է առել շալակին
 ու բարձրանում է
 լեռն ի վեր, դեպի երկինք է գնում,
 եւ ամէն քայլի լերան վրայ
 լեռ է բուսնում ուրբերի տակ:
 Քայլում է հարիւր տարի, հազար տարի՝
 անյայտ,
 անանուն քարերի միջով:
 Բոլոր քարերը շիրմաքարեր են՝ անգամ եթէ զառ են,
 որ նեպել է Գրիգոր Զոհրապը
 Թալեաթի հետ նարդի խաղալիս՝
 շեշ ու բեշ...
 Աշխարհի բոլոր քարերը շիրմաքարեր են,
 եւ եղէգնեայ գրչով սեր են երգում,
 եւ բառերը երգի քամին սփռում է աշխարհով մէկ:
 Անթիւ-անհամար ծաղիկների մէջ տիեզերքի
 չեմ գտնում այն մի հատիկ ծաղիկը,
 որ պիտի դնեմ շիրմաքարին նրանց,
 այն մի հատիկը,
 որ ոսկորներն ամփոփող հողը պիտի ընդունի:

Ակուփանց Հաբին բարձրանում է լեռն ի վեր՝
 իրենից մեծ մի զանգ առած շալակին:
 Մասիսներից բերած ձիւնն ափիս մէջ հալում
 եւ մասունք-մասունք
 ցողում է աւազների վրայ Տէր Զօրի,
 եւ հարիւր տարուայ ծարաւից շիկացած աւազները
 թշշում են, ծուխ ու կրակի միջից
 ելնում են նրանք, առանց որոնց
 իմ ժողովուրդը չի ամբողջանում:
 Ես Ձէնով Օհանի կանչով լեզուիս վրայ

Ժողովում են երկու միլիոն զոհերի
 անունները՝
 մեկիկ-մեկիկ,
 ասես ասպղերից ծաղիկներ են քաղում:
 Ակուփանց Հաբին բարձրանում է լեռն ի վեր՝
 իրենից մեծ մի զանգ առած շալակին,
 դեպի երկինք է գնում,
 որ ամենաբարձր գմբեթից երկնքի
 կախի զանգը Առաքելոց վանքի:
 Աստուծոց մօտիկ:
 Տունկանցի զանգը,
 Զանգը Էրզրի, զանգն արդարութեան,
 որ փեղկերքով մեկ ցրուած հայերին
 լսելի լինի լեռուք ու ձորուք դողանջը նրա,
 որ արձագանգեն այդ զանգի կանչին
 համայն աշխարհի եկեղեցիները:
 Ասում են՝ որտեղ կանգնում է հայը,
 այնտեղ յառնում է
 մի եկեղեցի՝
 Արարափի գոյգ գմբեթներով, պարկերով
 Արարափի:
 Եւ հայի կերպած այդ եկեղեցիներով է, որ
 Աստուած
 իր սրեղծած աշխարհը ճանաչում է:
 Ակուփանց Հաբին բարձրանում է լեռն ի վեր՝
 իրենից մեծ մի զանգ առած շալակին,
 եւ յենացուպը... թուրն է հաւլունի:

Յ. Գ.

*Թալէաթը զառ է բռնում, Զօհրասպ,
 բայց էլի ինքն է փանուլ փուռողը,
 անկախ նրանից, թէ
 ում դաշտում է «գնդակը հիմա»:*

ՔԱՄՈՒ ՉԻԵՐ

Ձիեր անցան մտքիս միջով,-
 մենք ընդամենը մեր յիշողությունն ենք,
 այսքանը,
 ոչ ասել, ոչ պակաս:

Անորոշության գիտակցումը
 դեռ վերջնական փրկություն չէ անորոշությունից՝
 եթե չես փնտրում:

Երագները միշտ իջնում են այն ծառի սաղարթներին,
 որի ուրբերը
 խրուած են ամենակուլ խաւարի մէջ:
 Յայտնի չէ աշխարհում եւ ոչ մի աղբիւր,
 նոյնիսկ՝
 եթէ հազար անգամ ջուր եւ խմել ակից:

Տխուր է, երբ դուռը բաց է միշտ կրնկի վրայ
 եւ, սակայն, ոչ ոք
 ներս չի մտնում ոչ մի ժամանակ:

Ես միշտ կասկածում եմ
 հեշտ փրուող բառերի մաքրութեանը,
 մութը չհասցրեց թակարդել
 եւ անկարեկից ու նուիրագուրկ պահից ինձ խլեց քչփչոցը
 նարեկեան ջիթմով խշշացող ծառերի:

Իսկ Կռիլովը ի գուր է սայլը թողել կարապի, ձկան եւ
 խեցգեղնի յոյսին,
 երբ դարաբաղեան մի էշ
 մէնեմենակ կարող էր այն վաղուց փեղ հասցրած լինել:

Մտքեր անցան մտքիս միջով,
 նայեցի նրանց երեսից՝ չճանաչեցի.
 քամու ձիերի ընթացքն էր գարնանագեղ:

ՏԵՐԵՒԸ՝ ԱՂՁԿԱՅ ԱՓԻ ՄԷՉ

Ոչինչ այնքան խոցելի չէ, որքան
 ծառի լռությամբ նոյեմբերին: Պարզապես
 կանգնիր ծառի մօտ, ձեռքդ
 դիր նրա ճիւղին՝ առանց որևէ խօսքի
 (ցանկացած բառ վիրատրական է),
 եւ դիպիր, թէ ինչպէս են կանաչ խայտանքները
 փերեւների հետ չկամօրէն հեռանում,
 թէ ինչպէս են գիժկապակ արեւները
 փերեւների հետ կամաց-կամաց ծրարում,
 թէ ինչպէս են սիրահարների շուկները
 փերեւների հետ զարդարում անցեալի արահետները,
 թէ ինչպէս են վառուող ամպերը
 ընկնող փերեւների հետ սվսվում հազար ու մի գաղտնիքներ,
 թէ ինչպէս են անձրեւները
 փերեւների հետ հին ու չինացած յուշեր քրքրում,
 թէ ինչպէս են ոտնաձայրով գծուած կայծակները
 փերեւների հետ փաթաթում խոտերին,
 թէ ո՛չ աչքերով ինչպէս է փեսնում այն,
 ինչը երբեք չի փեսնում աչքերով,
 թէ ինչպէս է ծառն ընդունում հեւիհեւ մօտեցող աղջկան,
 որն իրեն, ափի մէջ, պարզել է մի փերեւ՝ քամիներից խլած...

Ժպիտը փխրութիւն է՝ եթէ քեզ թում է, թէ
 գեղնապարած փերեւները ուր-որ է
 պիտի գունաւոր թիթեռներ դառնան ոտքերիդ առաջ,
 զարկուելով դէմքիդ, երամներով բարձրանան օդ:

...Երբ հեռանալու լինես,
 ձեռքդ անպայման ծառի ճիւղին դիր նորից,
 իսկ ճանապարհին, եթէ հանդիպես թռուտացի միջով
 քեզ մօտեցող ձիու,
 որի ետեւից, քարերի վրայ զրնգալով, քարշ է գալիս կտրուած
 կապը,
 չմոռանաս, խնդրում եմ, մի կարգին գլուխ փալ նրան:

ԱՆՉՐԵՒՆ ԱՂՋԻԿ Է ՓԱԽՑՆՈՒՄ

Մանուշակ քաղելիս՝ լոյսը մենախօսում է մաքրներիս մեջ: Միրոյ խօսքերից մարդ դառնում է առաւել խոցելի եւ բաց ու, վերջիվերջոյ, մեռնում է:

Ամառը առիթ է փուլել, որ արեգակը լինի բարբարոս, եւ մի քիչ էլ, երեւի, դու ես նպաստել այդ ամենին: Աչքերդ փխտւր են, փեսնես ինչո՞ւ է աշուն:

Այնպեղ, ուր աղբիւր եմ, ծարաւը գեղեցիկ է անդիմադրելի: Իսկ օրիորդ ժենին, Պիեռն է ասում, այժ է դարձել, որ ուրի հարեւանի կաղամբները:

Անդունդ՝ լերան գագաթին: Երբ փիրում են առանց դիմադրութեան, ուրեմն՝ երեխայ չի ծնուելու, առաւել եւս՝ փղայ: Քեզ նայելիս՝ աչքերս դառնում են անապաստան թիթեռներ:

Լուսինը նոր էր դուրս գալիս, երբ դու ասացիր, որ համաձայն ես իմ կինը դառնալ: Ժամանակի մեջ՝ պահերի արտահոսք, եւ սրբից դուրս՝ անմաքուր է սերը:

Անձրեւը աղջիկ է փախցնում: Իսկ յեփածը մեզ փանում է ոչ թէ այնպեղ, ուր գնում էինք, այլեւ այնպեղ, ուր չէինք եւ որպեղից, հազար աւաղ, այլեւս դուրս գալ չի լինում:

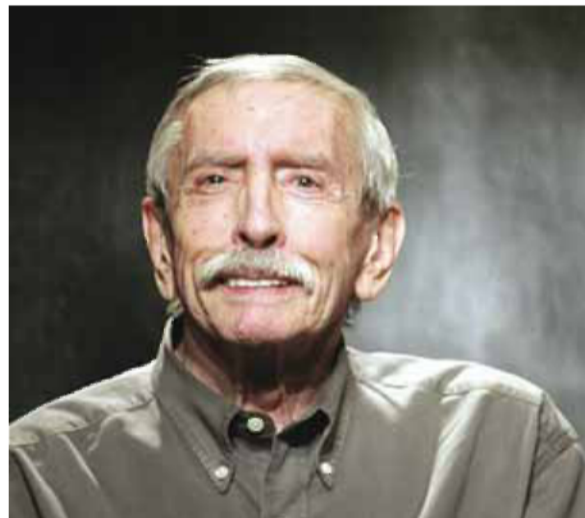
ԿԵՆՌԱՆԱԿԱՆ ՊԱՐՏԷԶԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Նեղինակ՝ Էդուրդր Կլայի
Անգլերենի հայացուց՝ Վարդի Դանիելյան

ԴՈՒՆՈՒՄ

Այս կտորը համակ սիրով կը ձօնեմ մեծ ուսուցիչիս՝
Պողոս Մնայեանին, ուշացած պարտք մը վերջապէս
հատուցած ըլլալու գոհունակութեամբ:

Էդուրդր Կլայի ծնած է 12 Մարտի 1928-ին: Ամերիկայի թատերական աշխարհի կարկառուն դերերէն է եւ արժանացած է միջազգային ճանաչման: 1958-ին, երեք շաբթուան ընթացքին հեղինակած իր առաջին կարտունը, մէկ արարնոց «Կենդանական պարտէզին պարմութիւնը» թատերախաղով ան կը սկսի ճանաչուիլ որպէս «Անհեթեթի թատրոն»-ի հիմնադիրը: Կարելի չէ ընթերցել, կամ դիտել «Կենդանական պարտէզի պարմութիւնը» առանց խորհրդածելու ոչ միայն մարդը մարդուն եւ կամ՝ մարդը կենդանիի հետ հաղորդակցելու անհրաժեշտ պահանջին մասին, այլեւ՝ այն մասին, թէ իրարու հետ յարաբերելու համար օգտագործուած բառն ու խօսքը որքանով կը յաջողին հարազատօրէն արդարապէս մեր միտքերն ու զգացումները: Ըիշոյ

բառերու մեր փնտրտուքը չի՞ մարմնէր խօսքին անբարարութիւնը՝ մեր մտածումներն ու մտահոգութիւնները, մղձաւանջներն ու երագները փորձել մեկնաբանելու համար անբացարեւիին շփոթին մէջ թաւալող այս տիեզերքին մէջ:

*«ԲԱԳԻՆ»-ի յաջորդ համարով ընթերցողի ուշադրութեան կը յանձնենք ուսումնասիրական յօդուած մը հեղինակին եւ անհեթեթի թատրոնի մասին, որմէ քաղուած են այս ծանօթացման տողերը:

2015, 07. ՏԱՄՐ, ԹԻՒՆ 1

Գործող անձեր

Փիթր - Զատասուննոց մարդ մը, ոչ շատ գէր, ոչ շատ նիհար, ոչ շատ գեղեցիկ, ոչ շատ հասարակ: Նագուած է tweed costume մը: Ծխամորճ կը գործածէ եւ լայն ոսկրեայ շրջանակներով ակնոցներ կը կրէ: Նակատակ անոր որ միջին փարիքին կը մօտենայ, իր հագուածքն ու վարուելակերպը զինք ատելի երիտասարդ ցոյց կու տան:

Ճերի - Երեսուննոց մարդ մը, ոչ շատ աղքատիկ հագուածքով, բայց թափթփած: Բնչ որ արեւին պրկուած մկաններով առողջ մարմին էր, տեղի տուած է ճարպին, եւ հիմա, որ ներկայանալի չէ այլեւս, փակասին կը կրէ վաղեմի գեղեցկութեան մը հետքերը: Ֆիզիքական մաշումի այս վիճակը պէտք չէ ենթադրել փայ անբարոյ կեանքի մը հետեւանքը: Աւելի մօտէն դիտուած՝ ան ամբողջական գիտակցութիւնը ունի արոր:

Վայր

Նիւ Եորքի Կեդրոնական Զբօսայգին է: (Central Park) Ամառ: Կիրակի կէսօրէ ետք մը:

Ժամանակ

Ներկայ:

Բեմ

Երկու զբօսայգիի նստարաններ կան բեմին երկու կողմերուն՝ դէպի ժողովուրդը նայող: Անոնց ետին՝ թուփեր, ծառեր, երկինք: Փիթրը նստած է անոնցմէ մէկուն վրայ:

Տեսարան

Վարագոյրը կը բացուի: Փիթրը

նստած է բեմին աջակողմի նստարանին: Գիրք մը կը կարդայ: Կը դադրեցունէ ընթերցումը, կը մաքրէ ակնոցը, կը վերսկսի կարդալ: Կը մտնէ Ճերին:

Ճերի.- Կենդանական պարտէզն էի:

(Փիթրը զինք չի նկատեր) Ըսի՞ կենդանական պարտէզ գացեր էի:

ՊԱՐՈՆ, ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ՊԱՐՏԷԶ ԳԱՑԵՐ ԷԻ:

Փիթր.- Հը՞... Ի՞նչ... Ներողութիւն, ինձի հե՛տ կը խօսէիր:

Ճերի.- Կենդանական պարտէզ գացի եւ յետոյ քալեցի, մինչեւ որ հոս հասայ: Դէպի հիւսիս քալած կ'ըլլամ...

Փիթր.- (Շուտարած) Դէպի հիւսիս... Ես... կը կարծեմ թէ այո: Կեցի՛ր փեսան:

Ճերի.- (Մարդ ժողովուրդին վրայէն անցընելով ցոյց կու տայ փեղ մը) Արիկա 5-րդ պողոտան է:

Փիթր.- Հա՛, այո՛, արիկա է:

Ճերի.- Եւ ո՞րն է 5-րդը խաչածետոյ փողոցը - այդ մէկը, դէպի աջ թեքուողը:

Փիթր.- Արիկա՛: Օհ, արիկա 74-րդ փողոցն է:

Ճերի.- Եւ կենդանական պարտէզը 65-րդ փողոցի շրջակայքը կ'իյնայ: Ուրեմն, ես դէպի հիւսիս քալած կ'ըլլամ:

Փիթր.- (Անհամբեր՝ վերսկսելու իր ընթերցումը) Այո՛, այդպէս ըլլալ կը թուի:

Ճերի.- Մեր գիտցած հիւսիսը...:

Փիթր.- (Թեթեւ խնդալով, առանց կանխամտածելու) Հա՛, հա՛...

Ճերի.- (Պզտիկ դադարէ մը ետք) Բայց ոչ՞ հիւսիս հասնելու համար:

Փիթր.- Ես... դէ՛ լաւ, ո՛չ, ոչ թէ հիւսիս

2015, ԾՂ ՏԱՐԻ, ԹԻ. 1

հասնելու համար..., բայց, մենք... հիսիս կ'ըսենք արդր: Հիսիսային է:

Ճերի.- (Կը դիտել Փիթըրը, որ զինք ամեն գնով անդեսել կը փորձէ, որ իր ծխամորճը կը պարտաստէ): Իսկ դուն թոքերու խլիրդ չէիր ուզեր ունենալ, չէ՛:

Փիթըր.- (Գլուխը վեր կ'ատնէ, կը նայի Ճերիին՝ արքնեղած, յետոյ կը ժպտի) Ո՛հ, պարոն, ո՛չ ասկէ:

Ճերի.- Ո՛հ, պարոն: Մակայն ինչ որ աւելի հաւանական է, բերնի խլիրդն է: Պէտքը պիտի ունենաս սա կզակ պահպանող բաներէն դնելու, անոնցմէ՝ որ Ֆրոյսը դրաւ երբ իր կզակին գլխաւոր մէկ մասը հանեցին... Ի՞նչ կ'ըսենք արդե՞հ...

Փիթըր.- Ծիւնծու անդամ ... Փրոսթիգլիս...

Ճերի.- Ծի՛շո՞ ապիկա: Փրոսթիգլիս մը: Դուն զարգացած մարդ ես, չէ՛: Դուն բժիշկ չես:

Փիթըր.- Օ՛հ, ոչ, ոչ: Այդ մասին փեղ մը կարդացեր եմ: Կարծեմ «Թայմզ»-ի մէջ: (կը վերադառնայ իր գիրքին)

Ճերի.- Դեհ լաւ, «Թայմզ» թերթը դիւրս գլուխներու համար չէ եղած...

Փիթըր.- Չէ, չեմ կարծեր:

Ճերի.- (Դադարէ մը ետք) Հոյակա՛ւ: Ինչ ուրախ եմ, որ արիկա 5-րդ պողոտան է...

Փիթըր.- (Տարտամօրէն) Այո՛...

Ճերի.- Ես այս գրօսայգիին արեւմտեան կողմը շար չեմ սիրեր:

Փիթըր.- Իրա՛ն: (Յետոյ, թեթեւ ձանձրոյթի նշանով, բայց՝ հետաքրքրուած է գիտնալու) Ինչո՞ւ:

Ճերի.- (Անորոշ) Չեմ գիտեր:

Փիթըր.- Օ՛հ... (Կը վերադառնայ իր գիրքին):

Ճերի.- (Բանի մը վայրկեան կը նայի Փիթըրին, որ վերջապէս գլուխը վեր կ'ատնէ գիրքէն, շուարած) Արգելք մը ունի՛ս, որ քիչ մը խօսինք...

Փիթըր.- (Նկարելիօրէն խօսելու սիրտ չունենալով) Ինչո՞ւ... ոչ, ոչ...

Ճերի.- Այո՛, ունի՛ս:

Փիթըր.- (Գիրքը վար կը դնէ, ծխամորճը բերնէն դուրս կը հանէ եւ կը հեռացնէ զայն, ժպտելով) Ո՛հ, իսկապէս արգելք մը չունիմ:

Ճերի.- Այո՛, ունի՛ս...

Փիթըր.- (Վերջապէս վճռական) Ո՛հ, արգելք չունիմ, իրապէս չունիմ:

Ճերի.- Ի՛նչ... ինչ անոյշ օդ է...

Փիթըր.- (Աննպատակ՝ երկինքը կը դիտէ) Այո՛, այո, իսկապէս աղուոր օր է:

Ճերի.- Ես կենդանական պարտէզն էի...

Փիթըր.- Այո՛, կարծեմ այդպէս ալ լսիր, չէ՛...

Ճերի.- Այս մասին վաղը կը կարդաս թերթերուն մէջ, թէ ո՛չ այս գիշեր հեռուստափեմիլը կը դիտես: Հեռուստափեմիլ ունիս, չէ՞...

Փիթըր.- Հա, այո՛: Երկու հար ունիմք: Մէկը՝ պզտիկներուն համար է:

Ճերի.- Ամուսնացած ես:

Փիթըր.- (Նստոյթով շեշտելով) Է՛, այո, անշուշտ:

Ճերի.- Հասարակուած օրէնք մը չէ, Աստուծոյ սիրոյն:

Փիթըր.- Չէ, անշուշտ ոչ:

Ճերի.- Եւ դուն կիւն ունիս:

Փիթըր.- (Զարմանալով այս խօսակցութեան անիմաստութեան վրայ) Այո:

Ճերի.- Զառակներ ալ ունիս:

Փիթրր.- Այո, երկու հասր:

Ճերի.- Մա՛նչ են:

Փիթրր.- Ոչ, աղջիկ... երկուքն ալ:

Ճերի.- Բայց դուն մանչ ուզեր էիր...

Փիթրր.- Է՛, հա, բնականաբար: Ամեն մարդ ալ մանչ զառակ մը կ'ուզէ, բայց...

Ճերի.- *(Թեթև հեզուսկան)* Ահա այդ ձեռով է, որ չոր բլիթը կը փշրուի, ծառը կը չորնայ...

Փիթրր.- *(Վիրաստորուած, զգուած)* Ես այդ պիտի չըսէի:

Ճերի.- *(«Ես գիտեմ»-ի ձեռով)* Եւ դուն ուրիշ զառակներ պիտի չունենաս այլևս, չէ՛:

Փիթրր.- *(Մտածկոյր)* «Ոչ այլևս»... *(Գրգռուած)* Ինչո՞ւ արիկա ըսիր... Ինչպէ՛ս կրնաս այդ մասին գիտնալ:

Ճերի.- Քու ոտքերդ խաչածեւելու ձեռք թերեւս, բան մը՝ ձայնիդ մէջ, եւ կամ թերեւս՝ պարզապէս կը գուշակեն: Կի՞նդ է պարզաբար:

Փիթրր.- *(Զայրացած)* Արիկա քու գործդ չէ: *(Լռութիւն)* կը հասկնամ:

(Ճերին գլուխը կը շարժէ հասարակական, Փիթրրը հանդարտ է հիմա) Դեհ, լա՛ւ, ճիշդ ես: Մենք այլևս զառակ պիտի չունենանք:

Ճերի.- *(Մեղմօրէն)* Ճիշդ ԱՅՂ ձեռով է, որ ծառը կը չորնայ, կամ՝ ինչպէս կ'ըսեն ամերիկացիները՝ that's the way the cookie crumbles...

Փիթրր.- *(Ներողանմանութեամբ)* Այո, ... ես ալ այդպէս կը կարծեմ:

Ճերի.- Դեհ, լաւ. ուրիշ ի՞նչ...

Փիթրր.- Ի՞նչ էր ըսածդ կենդանական պարտեզի մասին... որ ես կարդացեր եմ

այդ մասին, կամ փետեր...

Ճերի.- Հիմա այդ մասին կը պարզեն: Արգելք մը ունի՞ս եթէ քեզի բաներ մը հարցնեն:

Փիթրր.- Չէ, մասնաւորապէս՝ ոչ:

Ճերի.- Զեզի ըսեմ, թէ ինչո՞ւ: Ծառ մարդոց հետ չեմ խօսիր, բացի՝ օրինակի համար, թէ «լուացարանը ո՞ր է», կամ «ժամը քանի՞ն ֆիլմը պիտի սկսի» - կամ «ձեռքերդ քեզի պահէ, ծօ՛»։ գիտես, սասանկ բաներ:

Փիթրր.- Պէտք է ըսել, որ ես չեմ...

Ճերի.- Բայց արեւը մէջ մը կը սիրեմ խօսիլ մէկու մը հետ. իսկապէս խօսիլ, սանկ, փորձել ճանջնալ մէկը, գիտնալ ամեն բան իր մասին:

Փիթրր.- *(Թեթև խնդրով, քակասին քիչ մը անհանգստացած)* Եւ քու այսօրուան թիրախդ ե՛ս եմ:

Ճերի.- Արեւով ողողուած սա Կիրակի կէսօրէն երբի օրով, ո՞վ աւելի յարմար խօսակից է, քան՝ աղուոր, ամուսնացած մարդ մը, երկու աղջիկներու հայր, եւ... ըհ... շուն մըն ալ...

(Փիթրրը գլուխը փխրօրէն կը շարժէ) Չէ՛: Երկու շուն *(Փիթրրը գլուխը կը շարժէ ժրխարական)* Ըմմ... շուն չկա՞յ... *(Փիթրրը գլուխը փխրօրէն կը շարժէ)* Օհ, մե՛ղք: Բայց դուն կենդանի սիրող մարդ կ'երեւիս: Կարունե՞ր... *(Փիթրրը գլուխը կը շարժէ հասարակական)* Կարունե՛ր... Բայց արիկա չի կրնար քու գաղափարդ ըլլալ, ո՛չ, պարոն. Ուրեմն, կի՛նդ եւ աղջիկներդ: *(Փիթրրը գլուխը կը շարժէ հասարակական)* Ուրիշ բան մը կա՞յ, որ պէտք է գիտնամ:

Փիթրր.- *(Կոկորդը պէտք է մաքրէ)* Երկու... երկու թութակ ունի՞նք: Մէկը... ըհ... ամեն մէկը հասր մը ունի:

Ճերի.- Թռչուններ:

Փիթըր.- Աղջիկներս զանոնք կը պահեն իրենց ննջասենեակը, վանդակի մը մէջ:

Ճերի.- Հիւանդութիւն կը փոխանցե՞ն... թռչունները...

Փիթըր.- Չեմ կարծեր:

Ճերի.- Այդ շաք գէշ է: Եթէ հիւանդութիւն փոխանցէին, կրնայիր փանդ մէջ ազար արծակել զիրենք, կարուները զանոնք կ'ուրէին եւ կը մեռնէին... թերեւս:

(Փիթըր շարժուած կը մնայ վայրկեան մը, յետոյ՝ կը խնդայ): Ուրիշ ինչ կար ըսելիք..., հա, ի՞նչ գործ կ'ընես, որ այդ ահագին ընդամենը կը պահես:

Փիթըր.- Ես... ը... ես պարասխանաբու պաշտօն մը ունիմ պզտիկ հրապարակաբան մը մէջ: Մենք... ը... դասագիրքեր կը հրատարակենք:

Ճերի.- Բաւական լաւ կ'երեւի... շա՛ր լաւ: Որքա՞ն կը շահիր:

Փիթըր.- *(Տակասին զուարթ)* Հո՛ն նայէ՛:

Ճերի.- Դեհ, հայրէ, ըսէ՛ քեանեմ:

Փիթըր.- Ըսեմ: Տարեկան 18,000 կը շահիմ, բայց, որեւէ ամիս 40 փողարեւ աւելի գրպանս չեմ պարգներ... որ, եթէ յանկարծ պարահի, որ դուն ... գող մըն ես... հա, հա, հա...

Ճերի.- *(Անտեսելով վերը ըստածները)* Ո՛ր կը բնակիս: *(Փիթըրը կասկածոյ է)* Օհ, հո՛ն նայէ, քեզ պիտի չկողոպտեն, ոչ ալ՝ քու թութակներդ կամ աղջիկներդ պիտի առեւանգեն:

Փիթըր.- *(Շատ բարձր ձայնով)* 74-րդ փողոցը կ'ապրիմ, Լեքսինկթրնի եւ 3-րդ պողոտայի միջեւ:

Ճերի.- Այդքան ալ դժուար չեղաւ, չէ՞...

Փիթըր.- Այդ չէր ըսել ուզածս... ա՛հ, բանն

այն է, որ դուն չես խօսակցիր, դուն միայն հարցեր կու փաս: Եւ ես... ես սովորաբար... խօսող մէկը չեմ: Ինչո՞ւ հող այդպէս կը կենաս:

Ճերի.- Քիչ վերջ պիտի սկսիմ քալել, եւ ի վերջոյ պիտի նստիմ: *(Յիշելով)* Սպասէ՛, մինչեւ որ իր դէմքի արտայայտութիւնը փեսնես:

Փիթըր.- Ի՞նչ, որո՞ւ դէմքը: Հոս նայէ՛, սահկա այդ կենդանական պարտէզին մասին է:

Ճերի.- *(Կորսուած)* Ինչո՞ւ:

Փիթըր.- Կենդանական պարտէզը: Կենդանական պարտէզին մասին բան մըն է:

Ճերի.- Կենդանական պարտէ՞զը:

Փիթըր.- Քանի մը անգամ է, որ կը յիշես:

Ճերի.- *(Տակասին հեռացած վիճակով, բայց յանկարծ իրականութեան գալով)* Կենդանական պարտէ՞զը: Օհ, այո, կենդանական պարտէզը: Հոս գալես առաջ հոն էի, ըսի արդէն քեզի: Կրնա՛ս ըսել, թէ ո՞րն է բաժնող գիծը վերին միջին դասակարգին եւ ստորին խաւի վերին միջին դասակարգին:

Փիթըր.- Սիրելի՛ բարեկամս, ես...

Ճերի.- Ինձի բարեկամ մարեկամ մի՛ ըսեր:

Փիթըր.- *(Տխուր)* Արդեօք քեզ վիրաւորեցի՞: Կարծեմ այո՛: Կը ցախիմ. Բայց, կը փեսնես, դասակարգերուն մասին քու փուստը հարցումդ շփոթեցուց զիս:

Ճերի.- Եւ երբ դուն շփոթիս, այդպէս վերէն նայելո՞ւ կը սկսիս:

Փիթըր.- Ես... ես ինքզինքս լաւ չեմ արտայայտեր... *(Կը փորձէ բառախաղով կարասկ մը շինել ինքն իր անձին վրայով)* Ես հրատարակչութեան մէջ եմ, ոչ թէ գրելուն:

Ճերի.- (Խնդայով, բայց ոչ թե հիւնըրին համար) Թող այդպէս ըլլայ: Ճշմարտութիւնն այս է ... եւ էի վերէն նայողը:

Փիթըր.- Օհ, հիմա պէտք չունիս արանկ բաներ ըսելու:

Ճերի.- (Այս կէտին վրայ է, որ Ճերին կրնայ շրջելու սկսիլ բեմին վրայ, կամնաց կամնաց անլցնելով իր հասարակականութիւնը եւ հեղինակութիւնը, նոյն թափով ձեւնելով, որպէսզի շան մասին իր ընելիք երկար ճառը իր գագաթին հասնի): Ծար լաւ: Որո՞նք են քու նախասիրած գրողներդ: Պոպրլէրն ու Ժան Մարքա՛նը (Baudelaire, Jean-Pierre Marquand) (Ար կրկնէ) Պոպրլէրը եւ Ժան Մարքա՛նը:

Փիթըր.- (Ուշադիր եւ զգոյշ) Լաւ: Ես բաւական մեծ թիւով գրողներ կը սիրեմ: Կրնամ ըսել, որ ես ճաշակի նկարառելի անաչառութիւն մը, լայնամտութիւն մը ունիմ: Այս երկու մարդիկը լաւ են, իւրաքանչիւրը իր ձեւին մէջ առած... (Խանդավառութեամբ):

Պոպրլէրը, անշուշտ... ը՛... երկուքին մէջէն անկասկած որ լաւագոյնն է, բայց Մարքանը րեղ մը ունի՛ ... մեր... ը՛... ազգային...

Ճերի.- Վագ անցի՛ր...

Փիթըր.- Ես ներողութիւն...

Ճերի.- Կենդանական պարտեզ երթալէս առաջ գիտե՛ս ինչ ըրի այսօր: Ուաշինկթըն հրապարակէն, 5-րդ պողոտայէն վեր քալեցի, մինչեւ վերջաւորութիւնը:

Փիթըր.- Օ՛հ, դուն «վիլլէճ» (village) կ'ապրիս: (Այս կարծես կը լուսարանէ Փիթըրը):

Ճերի.- Ո՛չ, «վիլլէճ» չեմ ապրիր: Գերնուդին առի մինչեւ «վիլլէճ», որպէսզի կարենամ ամբողջ 5-րդ պողոտայի երկայնքին

քալել, մինչեւ կենդանական պարտեզ: Այս այն բաներէն մէկն է, որ մարդ պէ՛տք է ընէ: Երբեմն մարդ պէ՛տք է, որ երկար ճամբայ կարէ, իր ուղղութենէն բոլորովին շեղելով, կարճ ճամբով մը ճշգրիտ վերադարձ մը կատարելու համար:

Փիթըր.- (Գրեթէ բարկացած) Օհ, ես կարծեցի, թէ դուն «վիլլէճ» կ'ապրէիր:

Ճերի.- Ի՞նչ կը փորձէիր ընել...: Որեւէ բանի իմաստը քալ: Կարգ ու կանոնի՞ դնել: Ամէն բան իր ճիշդ րեղը դնել փորձել...: Լաւ, դիւրին է արիկա: Ես ահա պիտի ըսեմ քեզի: Կ'ապրիմ չորս յարկանի րան մը սենեակներէն մէկուն մէջ, որ կը գտնուի վերին West Side, Columbus Avenue-ի եւ Western Central-ի միջեւ: Կ'ապրիմ ամենավերի յարկին արեւմտեան կողմին երեսի մասը: Ծիծաղելիօրէն պզտիկ սենեակ մըն է, եւ պարտէս մէկն ալ խաւաքարտէ շինուած է: Այս խաւաքարտ պարտ կը բաժնէ սենեակս ուրիշ մէկ ծիծաղելի պզտիկ սենեակէ մը: Ուրեմն կ'ենթադրեմ, թէ երկու սենեակները ժամանակին մէկ սենեակ եղած ըլլալու էին, կրկին պզտիկ, բայց ոչ այդքան ծիծաղելի: Խաւաքարտէն անդին գտնուող սենեակը սեւամորթ միասեռական «թագուհի» մը կ'ապրի, որ իր սենեակին դուռը միշտ բաց կը պահէ: Դեհ, եթէ ոչ միշտ, գէթ գրեթէ ամէն անգամ, երբ իր յօնքերը կը փեփարէ, որ կ'ընէ պուրպայական կեդրոնացումով մը: Այս սեւամորթ «թագուհին» փրած ակռաներ ունի, որ հագուադէպ է, եւ ունի ճափոնական քիմօնօ մը, որ նոյնպէս եզակի է: Այս քիմօնօն կը հագուի իր լուացարան երթալ գալու արեւն, որ բաւական յաճախադէպ է. Ըսել կ'ուզեմ, որ լուացարան շար կ'երթայ: Զիս բնաւ չի նեղեր, ու մէկն ալ իր սենեակը չի բերեր: Իր միակ ըրած բանը յօնք փեփարել է, իր քիմօնօն հագուիլ եւ լուացարան երթալ է: Իմ յարկաբաժնիս դիմա-

ցի կողմի երկու սենեակները քիչ մը աւելի մեծ են,- կ'ենթադրեմ, բայց անոնք ալ բաւական պզտիկ են նորէն ... Փուէրթօ Ռիքոցի ընթանիք մը կայ մէկուն մէջ, ամուսին մը, կին մը եւ քանի մը պզտիկ, չեմ գիտեր քանի հասր: Այս մարդիկը շարք հիւրեր կ'ընդունին: Հանդիպակաց միւս սենեակին մէջ մէկը կ'ապրի, բայց չեմ գիտեր, թէ ո՞վ է: Բնաւ չեմ տեսած զինք: Բնաւ: Բնաւ երբեք:

Փիթըր.- (Նեղացած) Ինչո՞ւ... դո՞ւն ինչու հոն կ'ապրիս:

Ճերի.- (Նորէն մտածկոյր ու մտքով հեռացած) Հր՞... չեմ գիտեր:

Փիթըր.- Կարծես շարք լաւ տեղ մը չի թուիր ըլլալ այդ քու բնակած տեղը:

Ճերի.- Էհ, ոչ: East Seventies պողոտայի վրայ գրնուող յարկաբաժիններէն մէկը չէ, բայց ինչ որ ալ ըլլայ, ես կին մը, 2 աղջիկ, 2 կատու եւ 2 թութակ չունիմ: Ունեցածս... ընդամենը մաքրուելու, սափրուելու համար պէտք եղած բաներ են, քանի մը ձեռք հագուելիք, օճախ մը, որ սովորաբար պէտք չէ որ ունենամ, այսինքն՝ արգիլուած է, փուփ բանալիք մը, ան, որ գիտես, վրան բանալի մըն ալ ունի: Դանակ մը, 2 պարառաքաղ եւ 2 դգալ, հասր մը մեծ, հասր մը պզտիկ, երեք պնակ, գաւաթ մը, անոր փակի պնակը, ջուրի բաժակ մը, 2 պարկերի շրջանակ, երկուքն ալ պարապ, 8 կամ 9 գիրք, փրցակ մը պոռնկագրական խաղաքարտեր, ձեռք մըն ալ օրինաւոր քարտ, հին Western Union գրամեքենայ մը, որ միայն գլխագիր կը տպէ, եւ պզտիկ երկաթէ, առանց կղպանքի գանձափութի մը, որ կը պարունակէ ... ի՞նչ... քարէն, քանի մը ժայռաքելոյր... ծովէն յղկուած, ողորկ քարեր, որոնք մանկութեանս հաւաքեր էի: Ասոնց ծանրութեան փակ... ճնշուած... կան քանի մը նամակ... «հաճիս»ներով նամակներ... «հաճիս ին-

չո՞ւ չես ընտր, ե՞րբ պիտի ընես պիկա»ներով նամակներ, կան նաեւ «ե՞րբ»ով նամակներ ալ... «ե՞րբ պիտի գրես», «երբ պիտի գաս», «ե՞րբ» - այս վերջին նամակները աւելի նոր են, քան միւսները:

Փիթըր.- (Տխուր, մեխմաղձոյր կերպով կօշիկներուն կը նայի, յետոյ) Հապա այդ 2 պարկերի շրջանակները:

Ճերի.- Չեմ խորհիր, որ անոնք որեւէ բացառութեան կարօտին: Յստակ չէ՞: Որեւէ մէկուն պարկերը չունիմ, որ անցրեմ:

Փիթըր.- Քու ծնողներո՞ւդ... թերեւս ... ընկերուհիի մը...

Ճերի.- Դուն շարք անոյշ մարդ ես եւ իրապէս նախանձելի անմեղութիւն մը ունիս: Բայց իմ անոյշ մայրս ու բարի հայրս մեռած են... գիտես... ես ալ ապով խորտակուած եմ... ըսել կ'ուզեմ իսկապէս խորտակուած ու փառապած եմ: Բայց այդ միջնադարի կարճ թատերակի (vaudeville) յարուկ խաղարկութիւնը կը շարունակուի փակուի մինչեւ հիմա ամպամած օդակի մը մէջ: Տակաւին, կամ աւելի անկեղծ ըլլալու համար, պէտք է ըսեմ, որ մայրս լքեց իմ բարի հայրս, երբ փասնուկէս փարեկան էի, եւ սկսաւ անբարոյական կեանքով լեցուն իր շրջապոյտը՝ հարաւային նահանգներուն մէջ...: Տարի մը փետոյ ճամբորդութիւն մը... եւ իր ամենամօտիկ ընկերակիցը... ուրիշներու շարքին, շարք ուրիշներու շարքին, պարոն Պարլիքօրնն էր (Barleycorn): Առնուագն, այդ էր հօրս պարամածը իր դէպի հարաւ երթէն եւ վերադարձէն ետք, երբ մօրս դիակը հիւսիս բերաւ: Մենք մահուան լուրը սրացեր էինք Ծնունդի եւ Նոր Տարուան միջեւ, կը հասկնաս, չէ՞, թէ խեղճ մայրս իր հոգին աւանդած էր Ալապամայի յետին խորշերէն մէկուն մէջ: Եւ, ուր՝ առանց իր հոգիին նուազ ընդունուած էր... ըսել կ'ու-

զեմ, ինչ էր ինք... դիակ մը, հիւսիսցի դիակ մը: Յամենայն դեպս, հայրս Նոր Տարին փօնեց ուղիղ 2 շաբաթ, եւ յետոյ՝ ինքզինքը նետեց օթօպիսի մը առջև, եւ ձեռով մը այս «ընթանիք-մընթանիք»-ի հարցը մաքրեց: Ո՛հ, այսքանը չէր բաւեր, դեռ կար մօրաքոյրս, որ ոչ ինքզինք փուսած էր մեղքի, ոչ ալ՝ խմիչքի շիշերու մխիթարութեան ապաւինած էր: Գացի մնալու անոր քով: Իմ յիշողութեանս մէջ ալ շատ բան մնացած չէ իրմէ, բացի այն բանէն, որ ամէն ինչ կ'ընէր խստասիրութեամբ ... քնանալ, ուրել, աշխատիլ, աղօթել: Օր մըն ալ մեռած ինկաւ յարկաբաժնի սանդուխներուն վրայ, որ այն ատեն իմ ալ յարկաբաժինս էր, իմ երկրորդականէն (high school) շրջանաւարտ ըլլալու հանդէսին կէտօրէն ետքը... Այս մէկը արդէն ահռելի եւրոպական անեքսթօթ մըն է:

Փիթըր.- Օհ, ի՛նչ Աստուածս... օհ, ի՛նչ...

Ճերի.- Օհ, քու ի՛նչդ...: Բայց արիկա շատոնց պարտաւոր եմ քեզ: Այդ օրերէն մնացած որեւէ բանի մասին ես ոչ մէկ ընդունելի զգացում ունիմ: Թերեւս կրնաս փեսնել թէ ինչո՞ւ իմ խեղճ մայրս ու խեղճ ու կրակ հայրս անշրջանակ մնացած են...: Ի՛նչ է քու անունդ, քու առաջին անունդ:

Փիթըր.- Փիթըր:

Ճերի.- Մոռցեր էի քեզի անունդ հարցնելու: Իմ անունս Ճերի է:

Փիթըր.- (Քիչ մը թեթեւ, ջղային խնդրով) Բարեւ, Ճերի:

Ճերի.- (Գլխով կը բարեւ) Եւ փեսնենք հիմա, թէ ի՛նչ է նպատակը աղջկայ մը նկարը շրջանակի մէջ առնելու, մասնաւորաբար՝ 2 շրջանակի մէջ: Ես 2 պատկերի շրջանակ ունիմ, կը յիշես, չէ՞: Ես այդ անուշիկ պզտիկ փիկիները բնաւ անգամ մը մը աւելի չեմ փեսներ, եւ անոնց մեծ մասը, քամերայով մը կարելի չէ բռնել

նոյն սենեակին մէջ: Տարօրինակ է, եւ ես նոյնիսկ կը փարուիմ ըսելու, թէ փխտուր է:

Փիթըր.- Աղջիկներ:

Ճերի.- Ո՛հ: Կը փարուիմ ըսելու, թէ փխտուր է անոր համար, որ ես այդ պզտիկ փիկիները բնաւ մէկ անգամէն աւելի չեմ փեսներ: Բնաւ չեմ կարողացած անոնց հետ սեռային յարաբերութիւն ունենալ, կամ այսպէս ըսած... սիրաբանած մէկու մը հետ մէկ անգամէն աւելի: Մէկ անգամ եւ վերջ...: Օհ, կեցի՛ր ... ամբողջ մէկուկէս շաբաթ, երբ 15 փարեկան էի... եւ գլուխս միշտ կախ էր արբունքիս ուշացումին պատճառով. այդ արեւները... ես մ-ի-ա-ս-ե-ռ-ա-կ-ա-ն էի: Ըսել կ'ուզեմ միասեռական (*շատ արագ կը կրկնէ*) միասեռական, միասեռական, միասեռական, միասեռական - queer, queer, queer, queer, queer... օդին մէջ դողանշող զանգակներով եւ աչ ու ձախ ճօճուող դրօշակներով, եւ այդ 11 օրերու ընթացքին օրական գէթ 2 անգամ կը փեսնուէի այս Կեդրոնական զբօսայգիի վերահսկիչին փողուն հետ... յոյն փղայ մը, նոյն օրը ծնած, բայց փարիով մը ինձմէ մեծ: Կարծեմ շատ սիրահարուած էի... հաւանաբար՝ միայն սիրաբանութեան հետ: Բայց արիկա փարբեր եղանակ ու ժամանակ էր, փարբեր պանդոկի փարբեր երաժշտութիւն էր, չէ՞: Եւ հիմա, օհ, իրապէս կը սիրեմ այդ պզտիկ փիկիները, իսկապէս կը սիրեմ զիրենք, - մէկ ժամուան համար...

Փիթըր.- Լաւ, կապարելապէս պարզ կը թուի ինձի...

Ճերի.- (Բարկացող) Տեն, դո՛ւն ալ ինձի պիտի ըսես, որ ամուսնանամ եւ թութակներ ունենամ:

Փիթըր.- (Ինքն իր դէմ բարկացած) Մոռցի՛ր թութակները եւ եթէ կ'ուզես՝ ամուսնանալ ... այդ ամէնը իմ գործս չէ - այս խօսակցութիւնը ես չսկսայ...

Ճերի.- Շաք աղէկ, շաք աղէկ: Կը ցաւիմ, ներողութիւն ... եղա՛ւ: Ա՛յ բարկացած չես, չէ՛...:

Փիթըր.- *(Խնդայով)* Չէ, բարկացած չեմ:

Ճերի.- *(Տանգարացած)* Լա՛ւ: *(Վերադառնալով իր նախկին տրամադրութեան)* Հերարքրքրական է, որ դուն պարկերներու շրջանակներուն մասին հարցուցիր, կը խորհէի, որ թերեւս հարցնես պոռնկագրական խաղաքարներուն մասին:

Փիթըր.- *(Գիտցողի ժպիտով)* Օհ, ես այդ քարերը տեսած եմ:

Ճերի.- Այդ չէ հարցը. *(կը խնդայ)* Կ'ենթադրեմ, որ մանկութեանդ դուն եւ ընկերներդ ձեռքէ ձեռք կ'անցընէիք այդ քարերը, կամ դուն ալ քու անձնական քարերդ ունէիր:

Փիթըր.- Էհ, կարծեմ թէ բոլորս ալ նոյն բանը ըրած ենք:

Ճերի.- Եւ դուն ամուսնանալէդ առաջ այդ ամէնը թափեցիր:

Փիթըր.- Օհ, հո՛ն նայէ, ես երբ չափահաս դարձայ, այդպիսի բաներու պէտք չունեցայ:

Ճերի.- Ո՛չ:

Փիթըր.- *(Զգուանքով)* Կը նախընտրեմ արանկ բաներու մասին չխօսիլ:

Ճերի.- Ուրե՛մն... մի՛ խօսիր: Աւելի՛ն ըսեմ. Ես չէի նոյնիսկ փորձեր փորփրել քու յետարբունքային սեռային կեանքդ եւ դժուար ժամանակներդ: Կ'ուզէի տեսնել, թէ կա՛յ արժեւորման փարբերութիւն մը պոռնկագրական խաղաքարներու՝ երբ պարանի ես, եւ պոռնկագրական քարերուն՝ երբ չափահաս ես այլեւս: Երբ պզտիկ ես, քարերը կը փոխարինես շօշափելի փորձառութեամբ եւ երբ չափահաս ես, իրական փորձառութիւնն է, որ

կը գործածես երեւակայութիւն փոխարէն: Բայց կը տեսնեմ, որ դուն աւելի պիտի նախընտրէիր լսել կենդանական պարտէզին մէջ պարահաճին մասին:

Փիթըր.- *(Խանդավառ)* Ահ, այո, կենդանական պարտէզը... *(յետոյ՝ ձախաւեր)* Այո, արիկա... եթէ դուն...

Ճերի.- Չգէ՛ որ պարմեմ, թէ ինչո՛ւ գացի...: Նախ, քեզի քանի մը բան պարմեմ: Ըսի արդէն քեզի այն չորրորդ յարկի սենեակին մասին, ուր ես կ'ապրիմ: Կարծեմ սենեակները հեքզհեքէ աւելի լաւ վիճակի մէջ են, յարկ առ յարկ, վերէն՝ վար: Կարծեմ թէ այդպէս է, չեմ գիտեր: Ես մէկը չեմ ճանչնար երրորդ եւ երկրորդ յարկերէն: Օհ, կեցի՛ր: Գիտեմ, որ երրորդ յարկին վրայ կին մը կ'ապրի, շէնքին առջեւի մասը: Գիտեմ, որովհետեւ մինչեւ վերջ կու լայ: Երբ որ դուրս ելլեմ, կամ ներս գամ, կամ երբ որ իր դրան առջեւէն անցնիմ, միշտ կը լսեմ իր հեծկլտութիւն ձայնը, զսպումը՝ բայց... շաք յարակ: Շաք յարակ լաց մը, իսկապէս: Բայց այն բանը, որուն մասին կ'ուզեմ խօսիլ, փանփիրուհին եւ անոր շան վերաբերեալ բաներն են: Ես չեմ ուզեր գործածել բառեր, որոնք շաք կոպիտ կերպով կը նկարագրեն մարդիկը: Այդ մէկը չեմ սիրեր ընել. բայց փանփիրուհին, գէր, փզէ՛ղ, չար, ապուշ, չլուացուած, մարդաբեաց, հասարակ եւ գինովցած աղբի փոպրակ մըն է, եւ կրնաս նկարագրել ըլլալ, որ ես շաք հագուադէպօրէն սրբապիղծ լեզու մը կը գործածեմ, եւ հետեւաբար՝ չեմ կրնար նկարագրել զինք այնպէս՝ ինչպէս որ կրնայ...

Փիթըր.- Դուն սքանչելիօրէն զինք կը նկարագրես:

Ճերի.- Լաւ, շնորհակալութիւն: Ինչեւէ, այս կինը շուն մը ունի, եւ ես քեզի պիտի պարմեմ շան մասին: Ինքն ու իր շունը իմ բնակարանիս դարպասին պահապան-

ներն են: Կինը բառականին գէշ է, կը սլքայ մուտքի դրան մօտերը լրտեսելու համար իմ ելումուրս, որ մարդիկ կամ բաներ մը հեքս ներս չբերեն: Իր յեմիջօրէի լիմոնահամ «ճինը» խմելէ ետք զիս միշտ կը կեցնէ շէնքին նախասրահին մէջ, կը բռնէ վերարկուիս ծայրը կամ թեւս եւ կը սեղմէ իր գարշելի մարմինը՝ մարմնիս, որպէսզի զիս օղակելով կարենայ հեքս խօսիլ: Մարմնին եւ բերնին գարշահոփութիւնը... չես կրնար երեւակայել... եւ փեղ մը, փեղ մը, այդ ոլոռնի կամ սիսեռի մեծութեամբ իր ուղեղին մէջ գործարան մը կազմուած է, որ միայն բառական է իր ուրելուն, խմելուն եւ արարաքսումին: Ունի ծաղրելի սեռային փենչեր, եւ ես, Փիթըր, իր այս քրտիկնքոտ ու նեխտղ կիրքին առարկան եմ:

Փիթըր.- Այդ որքան գարշելի է... ուղղակի արելի է:

Ճերի.- Բայց ես զինքը ինձմէ հեռու պահելու ձեռք գրած եմ: Երբ հեքս խօսի, երբ իր մարմինը մարմնիս սեղմէ եւ իր սենեակը ինչպէս երթալու մասին բաներ մը մրթմրթայ, ես պարզապէս կ'ըսեմ ... բայց սիրելիս, երէկուանը բառական չէր քեզի համար, եւ առջի օրուանը: Յետոյ ինք կը շփոթի եւ իր մանր աչքերը ճեղքերու կը վերածէ, քիչ մը կ'օրօրուի եւ յետոյ, Փիթըր... եւ այս վայրկեանին է, որ կը մտածեմ, թէ լաւ բան մը կ'ընեմ այդ փառապալից փան մէջ... միամիտ ժպիտ մը կը գծագրուի անոր չերեւակայուելիք դեմքին վրայ, եւ կը սկսի քրքչալ ու քչիչալ, մտածելով երէկուան եւ առջի օրերուն մասին, երբ կը սկսի հաւաքալ եւ ապրիլ այն՝ ինչ բնաւ չպարահեցաւ: Յետոյ, ձեռքով նշան կ'ընէ այդ հսկայ սեւ հրէշին, որ իր շունն է եւ կը վերադառնայ փուն: Եւ ես այս ձեռով կ'ազգարիմ իրմէ մինչեւ մեր յաջորդ հանդիպումը:

Փիթըր.- Այնքան... աներեւակայելի է:

Հաւաքալս չի գար, որ ասանկ մարդիկ կան:

Ճերի.- *(Թեթեւ քնծիծաղով մը)* Որոնց մասին կը կարդանք, չէ՞:

Փիթըր.- *(Լրջօրէն)* Այո:

Ճերի.- Եւ իրականութիւնները նախընտրելի է, որ ձգուին վիպայինին, երեւակայութեան: Ըիշդ ես, Փիթըր: Իսկ ես մտադիր էի քեզի պատմել շունին մասին: Ահաւասիկ:

Փիթըր.- *(Չղայիկ)* Օհ, այո: Շունը: Ճերի: Մի՛ մեկնիր դեռ: Երթալու մասին չէ որ կը մտածես, չէ՞:

Փիթըր.- Ո՛չ, չեմ կարծեր:

Ճերի.- *(Ար խօսի այնպէս՝ ինչպէս պիտի խօսէր մանուկի մը հետ)* Որովհետեւ, շան մասին պատմելու ետք, զիտե՛ս ինչ... յետոյ... յետոյ քեզի պիտի պատմեն, թէ ի՞նչ պարահեցաւ կենդանական պարտեզին մէջ:

Փիթըր.- *(Թեթեւ մը խնդարով)* Դուն... դուն պարամութիւններով լեցուն ես, չէ՞:

Ճերի.- Պարտաւոր չես լսելու: Մէկը քեզ հոս բռնած չէ, յիշէ՛ ափիկա, այդ մէկը լաւ միտքդ պահէ՛:

Փիթըր.- *(Գրգռուած եւ ջղայիկ)* Գիտեմ:

Ճերի.- Գիտե՛ս: Լաւ:

Ճերի.- *(Ներկեւեւայ մենախօսութիւնը ինձի կը թուի, որ պէտք է կատարել շար շարժուն կերպով, որպէսզի կարելի ըլլայ այն մագնիսական ազդեցութիւնը, որ Փիթըրին եւ նաեւ հանդիսականներուն վրայ կ'ունենայ, կ'իրականացուի: Կարգ մը որոշ բեմական շարժումներ առաջարկուած են, բայց բեմադրիչն ու Ճերի խաղացող դերասանը նախընտրելի է, որ իրենք իրենց ձեռք որդեգրեն):*

Ճերի.- ՇԱՏ ԼԱՄԲ: (Ձեռացնել, որ կը կարդայ մեծ ցուցարարախարակէ մը):

ՃԵՐԻԻ ԵՒ ՇԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՄԸ (կրկին բնակսն) Ինչ որ քեզի պիտի պարմեն հիմա կապ ունի այն ըսուածին հետ, թէ ինչպէս, երբեմն, անհրաժեշտ է երկար ճամբայ մը կարել բուն ճամբէն շեղելով, կարենալ գտնելու համար կարճ եւ ճիշդ կերպով վերադարձի ճամբան: Կամ թերեւս, ե՛ն միայն կը կարծեն, թէ այդ երկուքը իրարու հետ կապ ունին: Բայց, ճիշդն ասած՝ ինչո՞ւ այսօր կենդանական պարպեզ գացի, եւ ինչո՞ւ դէպի հիւսիս քալեցի... աւելի ճիշդ հիւսիսակողմ, քան թէ... մինչեւ որ հասայ հոս: Շար լաւ, Շունը, կարծեն ըսի, թէ սեւ, հսկայ հրէշ մըն է, ուղղակի գազան մը, չափէն աւելի մեծ խոշոր գլուխ մը, մանր, շար պզտիկ ականջներ, եւ աչքերը՝ արիւնակալած, վարակուած ալ, թերեւս, եւ մարմին մը... մորթին քակէն լանջավանդակի ոսկորներն ալ կ'երեւին: Շունը սեւ է, ամբողջութեամբ սեւ է, սեփ սեւ, բացի՝ իր արիւնակալած աչքերէն, եւ... հա... բաց վերք մըն ալ ունի իր առջեւի աջ թաթին վրայ ... ան ալ կարմիր է: Եւ, ահ, այո, խեղճ հրէշը, կարծեն ձեր շուն մըն է... վստահաբար շար գէշ կերպով գործածուած... քեզսակ մը միշտ գրգռուած է...: Այդ մէկն ալ ԿԱՐՄԻՐ է: Եւ... դեռ ի՞նչ... ահ, այո, մոխրագոյն-դեղին-ճերմակ գոյներ ալ կան, երբ կը մերկացնէ իր կլափը: Այսպէս... ԿՌՌՌՌՌ... ինչ որ ըրաւ, երբ առաջին անգամ զիս քեզսա...: Այն օրը, երբ եկայ հոն հասարարուելու: Մտախոհեցայ այդ կենդանիով իրեն հանդիպած վայրկեանէս իսկ: Հիմա, ընդունինք, որ կենդանիները չեն մօտենար ինձի այնպէս՝ ինչպէս թռչունները, որոնք մինչեւ վերջ կը թառէին Սուրբ Ֆրանսիսի վրայ: Ըսել կ'ուզեմ, թէ կենդանիները ինձի հանդէպ անարարք են... մարդոց պէս (թէթեւ ժպիտով

մը) ընդհանրապէս: Բայց այս շունը անարարք չէր: Առաջին մէկ վայրկեանէն կը սկսէր ոռնալ եւ կը յարձակէր վրաս արունքներու մէկը բռնելու: Ոչ այնպէս՝ ինչպէս կարդած շուները կ'ընեն, գիտես ինչպէս, փարօրինակ քալուածքով շուն էր ասիկա, բայց չէր կաղար: Բաւական լաւ ցարկելով կաղալու պէս վազք մը ուներ, բայց ես միշտ կըրցած եմ փախչիլ: Տարբեր կտոր մը փրցուց, քեզ, կը քեզսնէս կարկանդակ քեզը, հոս: Այդ կտորը ինքը փրցուց հոն բնակելուս երկրորդ օրը, բայց կից մը քուի ու շուր մը վեր հասայ, եւ ա՛յ այդ եղաւ (շփոթած) դեռ մինչեւ այսօր չեմ հասկնար, թէ ինչպէս միւս սենեկակիցներս կը յաջողին փախչիլ: Բայց գիտես ինչ կը մտածեմ: Կարծեն այդ բանը միայն ինձի հետ է, մտերմիկ բան մըն է: Ինչեւիցէ, այս այսպէս քեզ շարքէ մը աւելի, ՄԻՄՅՆ երբ ես ներս կը մտնէի, բայց ինչ որ բնա՛ւ չէր պարահեր, երբ դուրս կ'ելլէի: Ծիծաղելի է, կամ ծիծաղելի էր: Շան հո՞գն էր, թէ ես կրնայի ծրարս առնել ու փողոցը ապրիլ: Այսպէս, այդ մասին մտածեցի օր մը, սենեակիս մէջ, այն օրերէն մէկը, երբ մազապուրծ կըրցեր էի սենեակս հասնիլ: Որոշումս քուի: Որոշեցի: Նախ պիտի սաքկեցնէի շունը՝ ազնուութեամբ, եւ եթէ այդ մէկը չեղաւ, պարզապէս պիտի սաքկեցնէի զինք: (Փիթըրը կը կծկուի): Մի՛ զգացուիր, Փիթըր, միայն մտիկ ըրէ՛: Ուրեմն, յաջորդ օրը դուրս ելայ եւ քուրակ մը համալրկըր գնեցի ... կիսով միայն եփած, ո՛չ քեզսի, ո՛չ սոխ, եւ քուն վերադարձի ճամբուս վրայ համալրկըրի բոլոր կտոր հացերը թափեցի եւ պահեցի միայն միտերը: (Շարժում յաջորդող մասին համար, թերեւս):

Երբ վերադարձայ, շունը զիս կը սպասէր: Դուրը, որ նախասրահին վրայ կը բացուէր, կէս մը բացի: Հոն էր: Զիս կը սպա-

սեր: Յարակ էր: Ներս մտայ: Շար գգու-
 շութեամբ. Եւ կը յիշես, չէ՛, որ *համալրր-
 կրրներ* ունէի: Բացի փոպրակը, միսը
 գեպին դրի, 12 ուրք մը հեռու՝ ոռնացող
 շունէն: Ճիշդ այդպէս: Ոռնաց: Դադրե-
 ցուց ոռնոցը, հոփուըփաց, կամաց մը
 շարժեցաւ, յետոյ աւելի արագ, յետոյ աւե-
 լի արագ՝ դէպի միսը: Երբ միսին հասաւ,
 կեցաւ ու նայեցաւ ինձի: Ես ժպտացի,
 բայց այդպէս, զինք փորձելու համար, կը
 հասկնաս անշուշտ: Երեսը դարձուց դէպի
 համալրրկրրները, հոփուըփաց քիչ մը եւս
 եւ յետոյ...ՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌ, այն-
 պէս... լափեց: Կարծես իր կեանքին մէջ
 բնա՛ւ, աղբէ զար ուրիշ բան չէր կերած,
 ինչ որ, կրնայ թերեւս ճիշդ ալ ըլլալ: Չեմ
 կարծեր, որ աս փանփիրուհին աղբէ զար
 ուրիշ բան կ'ուտէ: Բայց: Շունը կերաւ բո-
 լոր *համալրրկրրները*, գրեթէ բոլորը՝
 մէկ անգամէն, կնոջ մը պէս կոկորդային
 ձայներ հանելով: Յետոյ, երբ վերջացուց
համալրրկրրները, եւ փորձեց թուղթն
 ալ ուտել, նստաւ ու ժպտաց: Կարծեմ
 ժպտաց: Գիտեմ, որ կատուները կը
 ժպտին: Բայց արոնք քանի մը գոհացու-
 ցիչ վայրկեաններ էին միայն: Յետոյ՝
 Պան, սկսաւ ոռնալ ու վրաս յարձակիլ նո-
 րէն: Այս անգամ ալ չկրցաւ զիս բռնել: Եւ
 այս ձեռով, վեր հասայ, երկարեցայ ան-
 կողմիս վրայ եւ սկսայ նորէն շան մասին
 մտածել: Ճիշդ ասած՝ վիրաւորուած կը
 զգայի եւ շար գայրացած: Ամբողջ 6
համալրրկրր, խոզի միսը քիչ՝ որ համը
 գարշելի չդառնայ...: Վիրաւորուած էի,
 բայց արեւն մը վերջ, որոշեցի փորձել քա-
 նի մը օր եւս: Եթէ այդ մասին մտածելու
 ըլլաս, կը տեսնես, որ այս շունը ինձի
 հանդէպ հակակրանք մը դրսեւորած էր,
 իսկապէ՛ս, եւ ես կը խորհէի, որ թերեւս
 կարենայի այդ հակակրանքը յաղթահա-
 րել, փոխել: Փորձեցի քանի մը օր եւս,
 բայց միշտ ալ նոյնն էր: Ոռնոց, հաչոց,
 մոլորոց, հոփուըփալ, շարժիլ, շարժիլ աւե-

լի արագ, զննել, եւ... լափել՝
 ու...ՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌ, ժպտալ, կրկին
 ոռնալ, ՊԱՄ... : Աղէկ, բայց մինչ այդ Գո-
 լումպոս փողոպան կը ցանցնուէր *համ-
 ալրրկրրի* հացերով, եւ ես աւելի նուազ
 վիրաւորուած կը զգայի քան՝ պժգացած,
 զանաւ...: Որոշեցի սարկեցնել շունը:

(Փիթրըր ձեռքը կը բարձրացնէ ընդդի-
 մադիր) Օհ, այդքան փակն ու վրայ մի՛
 ըլլար, Փիթրը, չյաջողեցայ: Շունը սար-
 կեցնել փորձած օրս, միայն մէկ *համ-
 ալրրկրր* զնեցի եւ կտոր մըն ալ, ինչ որ
 շար ազդու առնէփի թոյն ըլլալ կը թուէր:
 Երբ *համալրրկրրը* զնեցի, մարդուն ըսի,
 որ շար երկա՛ր-բարա՛կ, հացի մէջ չի դնէ,
 իմ ուզածս միսն էր: Սպասեցի, որ մարդը
 զարմանար, փակն ու վրայ ըլլար, օրի-
 նակ՝ բաներ մը ըսէր, թէ... «մենք համալրր-
 կրրը առանց հացի չենք ծախեր», կամ թէ՛
 «ի՛նչ է ընելիքդ, ձեռքերո՛վդ պիտի ու-
 տես»: Բայց ո՛չ, բարի՛-բարի ժպտաց, մոմ-
 ուած թուղթի մէջ փաթթեց *համալրրկր-
 րը* եւ ըսաւ. «Պարտա՞կ մը քու փիսիկի՛դ
 համար...»: Ուզեցի ըսել. «Ոչ, ճիշդը ասի-
 կա ինձի ծանօթ շուն մը թունաւորելու
 ծրագրես մաս մըն է. բայց չես կրնար ըսել
 «ինձի ծանօթ շուն մը» առանց ծիծաղելի
 ըլլալու: Ուրեմն՝ ըսի, կարծեմ քիչ մը շար
 բարձր ձայնով եւ շար պաշտօնական.
 «ԱՅՈ, ՊԱՏԱՌԻԿ ՄԸ ՓԻՍԻԿԻՍ ՀԱ-
 ՄԱՐ»): Մարդիկ ինձի նայեցան: Ասիկա
 միշտ կը պարտաւոր, երբ բառերը պար-
 զացնել փորձեմ: Մարդիկ ինձի կը նային:
 Բայց ասիկա անոր հետ ոչ մէկ կապ ունի,
 եւ ուրեմն, փուն վերադարձի ճամբուս
 վրայ առնէփի թոյնն ու *համալրրկրրը*
 լաւ մը ափերովս շաղեցի, նոյն արեւն
 զգալով նոյնքան փխուր, որքան՝
 զգուանք: Բացի մուրքի դուռը: Հրէշը հոն
 էր, սպասելով առնելու հրամցուածը քիչ
 ետք նորէն վրաս յարձակելու համար:
 Թշուառականը, բնաւ չհասկցաւ, որ այն

վայրկեանին, որ կը ժպտար իմ վրաս յարձակելէն առաջ, բաւական ժամանակ կու տար ինձի իր յարձակման ծիրէն դուրս գալու: ԲԱՅՅ. հոն էր, ռիսակալ եւ գրգռուած, սպասման դիրքին մէջ: Թունաւոր միտք դրի գեպին, գացի դէպի սանդուխները եւ դիտեցի: Խեղճ կենդանին, սովորականին պէս, լափեց ուրելիքը, ժպտաց, որ գրեթէ սիրտս խառնեց, եւ յետոյ՝ ՊԱՄ... բայց ես վեր ցարկեցի եւ սովորականին պէս սլացայ սանդուխներէն վեր, իսկ շունը, սովորականին պէս, չկրցաւ զիս բռնել: Եւ եղև այն՝ որ ԳԱԶԱՆԸ ՄԱՀԱՅՈՒ ՀԻԲԱՆԴ ԷՐ: Արիկա գիտցայ, որովհետեւ շունը այլևս զիս չէր սպասեր, եւ որովհետեւ փանփրուիին այլևս չէր խմեր: Չիս կեցուց նախասրահին մէջ ոճրափորձի օրուան երեկոյեան, եւ ինձի փուստ լուրր, թէ՛ Աստուած մահացու հարուած մը փուստ է իր պզտիկ շնիկին: Մոռցած էր իր փարօրինակ կրքորութիւնը եւ իր աչքերը առաջին անգամ ըլլալով, լայն բացուեր էին. շան աչքերուն կը նմանէին: Աղաչեց ու խնդրեց, որ իր շան համար աղօթեմ: Ուզեցի իրեն ըսել. «Տիկին, ես պէտք է աղօթեմ ինքզինքիս համար, «սեւամորթ թագուհիին» համար, Փուէրթօ Ռիքոցի ընփանցիկին համար, փան յառաջամասի սենեակին մէջ բնակող անձին համար, գոր բնաւ փեսած չեմ, գոց դրան ետին անընդհար լացող կնոջ համար, եւ բոլոր մնացեալ մարդոց համար, որոնք այս մէկ սենեականի շէնքերուն մէջ կը բնակին, յամենայն դէպս չեմ իսկ հասկնար, թէ ինչպէս պէտք է աղօթելու» - բայց... բաները պարզացնելու համար... ըսի որ, «կ'աղօթեմ»: Ինձի նայեցաւ: Ըսաւ, որ սրախօս եմ, եւ թէ ես թերեւս կ'ուզէի, որ շունը մեռնէր: Ըսի իրեն... եւ այնքան ճշմարտութիւն կար ըսածիս մէջ, թէ ես չէի ուզեր որ շունը մեռնէր, իրապէս չէի ուզեր, որովհետեւ նա թունաւորներ էի շունը: Հիմա կարծեմ ես

պէտք է ըսեմ քեզի, թէ կ'ուզէի, որ շունը սպրէր, որ փեսնէի, թէ ո՛ր կամ ինչի՞ պիտի յանգէր մեր յարաբերութիւնը:

Փիթըր.- (Փիթըրը ցոյց կու տայ իր հոգիին մէջ դիզուող դժգոհութիւնը եւ հետզհետէ մեծցող հակասականութիւնը):

Ճերի.- (Կը շարունակէ) Կը խնդրեմ, որ հասկնաս, Փիթըր, այդ փեսակ բանը կարելոր է: Պէտք է, որ հաւաքաս ինձի: Կարելոր է: Պէտք է, որ գիտնանք մեր արարքներուն ազդեցութիւնը... (խորունկ հատուցանք մը եւս) Լա՛ւ, ինչեւէ, շունը առողջացաւ: Չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ, բացի այն բանէն, որ այս շունը դժոխքի կամ այդ փեսակ հանգստարանի մը դռները պահող հսկայ շան մը ձագն է: Ես շարքան չեմ գիտեր դից-ա-բան-ուրեան մասին... դո՛ւն:

Փիթըր.- (Կը սկսի մտածել, բայց ճերի կը շարունակէ)

Ճերի.- Յամենայն դէպս, Փիթըր, դո՛ւն ալ 8000 փոլար արժող հարցումին պատասխան չգտար: Շունը վերագրաւ իր առողջութիւնը, եւ փանփրուիին ալ իր անփոփոխ ծարար՝ իր շանը փրկութենէն ետք: Երբ փուն վերադարձայ սինեմայէ մը, որ 42-րդ փողոցին վրայ կը գտնուէր, ֆիլմ մը, որ փեսած էի արդէն, կամ, որ շարք կը նմանէր այս մէկուն, կամ՝ բազմաթիւ այն միւսներուն, որ փեսած էի արեւին, եւ փանփրուիին հաւասարիացումներէն ետք, որ իր պզտիկ շնիկը աւելի լաւ էր, այնքան կը յուսայի, որ շունը զիս կը սպասէր: Ես... փեսակ մը... ինչպէս բացարեւմտ... կարծես՝ դիւթուա՛մ... հմայուա՛մ... չէ, չեմ կարծեր... սիրտ բզբտող անձկութիւն կ'ապրէի կրկին ամգամ ճակրէ ճակար գալու ընկերոջս հետ:

Փիթըր.- (Ժաղրական հակազդեցութեամբ կը շարժի)

Ճերի.- Այո, Փիթըր, ընկերս: Արիկա յարմարագոյն բառն է: Ես սրբակոտոր անձկութիւն, եւ այլն, կրկին ճակարկ-ճակարկ գալու իմ շուն ընկերոջս հետ: Մտայ դռնէն ներս եւ յառաջացայ, առանց վախնալու, մինչեւ նախասրահին կեդրոնը: Գազանը հոն էր... ինծի կը նայէր: Եւ գիտէ՞ս, թէ աւելի լաւ կ'երեւէր այդ չըլլալիքով օրհնուելէն ետք, անունը չտամ: Կեցայ: Նայեցայ իրեն, ինքը՝ ինծի: Կարծեմ... կարծեմ երկար արեւն մենք այդպէս մնացինք... անշարժ, քարէ արձան... միայն իրարու նայելով...: Ես աւելի շարժեցայ իր դէմքին, քան՝ ինքը նայեցաւ իմ դէմքիս: Ըսել կ'ուզեմ, կրնամ աւելի երկար արեւն կեդրոնանալ նայելով շան մը դէմքին քան՝ շունը կարենայ կեդրոնանալ նայելով իմ դէմքիս, կամ՝ որեւէ անձի դէմքին: Բայց այդ 20 երկվայրկեաններուն կամ 2 ժամուան մէջ, որուն ընթացքին մենք իրարու դէմքի նայեցանք, մենք հաղորդակցութիւն մը ունեցանք: Հիմա: Այս էր, որ կ'ուզէի, որ պատահէր: Ես հիմա սիրեցի շունը, եւ ուզեցի, որ ինքն ալ գիտէր: Ես փորձած էի սիրել, եւ փորձած էի սպաննել, եւ երկու պարագաներուն ալ՝ չէի յաջողած: Յուսացի... եւ չեմ գիտեր, թէ ինչո՞ւ ակնկալեցի, որ շունը հասկնար որեւէ բան, ուր մնաց որ ըմբռնէր դրոշապարճառներս... Յուսացի, որ շունը կարենար հասկնալ:

Փիթըր.- (Մազնիսացած կը թուի):

Ճերի.- Հարցը այն է, թէ... (Ճերին անընկալաբար պրկուած է հիմա) Եթէ չես կրնար մարդոց հետ յարաբերիլ, քեզ մը, ձեռով մը պէտք է այլ քեզ մը սկսիլ: ԿԵՆՂԱՆԻՆԵՐՈՒՄ ՀԵՏ: (Շարժաւոր առաջ, եւ դասադրութիւն մը սարքողի պէս) Չե՞ս քեզ հետ: Մարդ պէտք է ձեռ մը, միջոց մը ունենայ ԲԱՆԻ մը հետ վարուելու համար: Եթէ ոչ՝ մարդոց հետ... եթէ ոչ՝ մարդոց հետ... ԲԱՆԻ ՄԸ ՀԵՏ: Անկողնի

մը հետ, մոծակի մը հետ, հայելիի մը հետ... չէ, այդ մէկը շարժուար է, այդ մէկը ամէնէն վերջին քայլերէն մէկն է: Հետը՝ մոծակի մը, հետը... հետը... հետը՝ կապիկի մը, հետը՝ գորգի մը, հետը՝ լուսացարանի թուղթի մը... չէ, ոչ այդ մէկը... կամ... ար ալ հայելի մըն է. միշտ արեւան հոսքը ստուգել: Կը քեզնէ՞ս որքան դժուար է բաներ գրելը: Փողոցի անկիւն մը, եւ շար լոյսեր, ուր բոլոր գոյները կը ցոլան իւրուրեւ թաց փողոցներուն երկայնքին...: Հետը՝ ծուխի հոսքին, հետը... հետը... պոռնկագրական խաղաքարտերուն, հետը՝ երկաթէ զանձապուփի մը, ՈՐ ԿՂՊԱՆՔ ՉՈՒՆԻ... հետը՝ սիրոյ... հետը՝ փսիսելուն... հետը՝ լացին... հետը՝ բարկութեան, որովհետեւ պզտիկ սիրուն փիկինները պզտիկ սիրուն փիկիններ չեն... հետը՝ մարմինդ ծախելով դրամ շինելուն, որ սիրային արարք մըն է, եւ ես այդ մէկը կրնամ փաստել, հետը՝ գոռալուն, որովհետեւ դեռ կ'սպրիս, հետը՝ Աստուծոյ...: Առ քեզի: ՀԵՏԸ՝ ԱՍՏՈՒԾՈՅ, ՈՐ ՍԵԲԱՍՏՈՒ «ԹԱԳՈՒՀԻ» (QUEEN) ՄԸՆ Է, ՈՐ ՔԻՄՍՈՆՕ ՄԸ ԿԸ ՀԱԳՆԻ ԵՒ ՅՕՆՔԵՐԸ ԿԸ ՓԵՏՏԷ, ՈՐ ԿԻՆ ՄԸՆ Է, ՈՐ ՈՐՈՇԱԾ Է ԼԱՂ ԻՐ ՓԱԿ ԴԵՄՆ ԵՏԻՆ... հետը՝ Աստուծոյ, որուն մասին ինծի կ'ըսուի, թէ շարունակ կրնակը դարձուցած է այս ամէնուն... հետը... օր մը, հետը՝ մարդոց: (Ճերին յաջորդ քառորդ հառաչակով կ'արտասուէ) Մարդոց: Գաղափարի մը հետ, յղացումի մը հետ: Եւ ո՞ր աւելի յարմար, ո՞ր աւելի յարմար, քան՝ այս ստորնացնող յարկին փակ, գոր բանս անգամ կարելի չէ կոչել, ուր աւելի յարմար է հաղորդելու մէկ հարկի պարզամիտ գաղափար մը, քան՝ նախասրահի մը մէջ: Ո՞ր: ՄԿԻՉԲ մը կրնայ ըլլալ: Ո՞ր է, որ աւելի յարմար է սկիզբ մը դնելու... հասկնալու եւ թերեւս հասկցուելու... հասկացողութեան մը սկզբնաւորութիւնը դնելու... քան՝ հետը...

(Նու ճերիկն կը թուի իյնալ զինք սպառնող յոգնութեան մը մէջ) Զան՝ հերը՝ ՇԱՆ ՄԸ: Միայն այդ: ՇԱՆ ՄԸ: (Պահ մը լուսին, որ կարելի է երկարել վայրկեանի մը չափ, յետոյ ճերիկն յոգնածութեանը կը վերջացնէ իր սպարմութիւնը): Շուն մը: Կարարելապէս փրամաբանական գաղափար մը թուեցաւ: Մարդը շան լաւագոյն ընկերն է, կը յիշե՛ս, եւ այդպէս ուրեմն, շունն ու ես զիրար դիպեցինք: Ես՝ շունէն աւելի երկար ապրեմ. եւ ինչ որ այն ապրեմ երկար փեսայ, մնաց նոյնը՝ մինչեւ օրս: Երբ շունն ու ես զիրար փեսանք, երկուքս կը կենանք մեր փեղերը: Մենք երկուքս զիրար կ'ընդունինք փխրութեան եւ կասկածի խառնուրդով մը եւ յետոյ՝ անփառքերութիւն կը ձեւացնենք: Կ'անցնինք իրարու քովէ ապահով: Մենք զիրար կը հասկնանք: Շարք փխուր բան է, բայց պէտք է ընդունիլ, որ հասկացողութիւն մըն է: Մենք շարք անգամներ փորձեցինք իրարու մօտենալ, հաղորդակցիլ, բայց ձախողեցանք: Շունը վերադարձաւ իր աղբին եւ ես, մինակուկ, բայց՝ ազատ մուտք ունենալուս: Ես չեմ վերադարձած: Ըսել կ'ուզեմ, աւելի ճիշդ՝ ես ազատ մուտք ունենալը շահած եմ, եթէ արկէ աւելիին կորուստը կարելի ըլլայ շահ համարել: Սորվեցայ, թէ ո՛չ ազնութիւնը եւ ո՛չ ալ՝ բրպութիւնն ու վայրագութիւնը իրենց էութեան մէջ որեւէ ազդեցութիւն կը գործեն իրենք իրենցմէ դուրս: Եւ ես սորվեցայ, թէ երկուքը միացած՝ նոյն ապրեմ, ուսուցանելու զգացումն են, եւ ինչ որ շահուած է՝ կորուստ է: Եւ ի՞նչ եղած է արդիւնքը: Շունն ու ես հասանք փոխ-համաձայնութեան մը, իրականութեան մէջ, սակարկելու պէս... աւելի ճիշդ է ըսել՝ գոյացուցինք համաձայնութիւն մը: Մենք ոչ կը սիրենք եւ ոչ ալ՝ կը վիրաւորենք, որովհետեւ չենք փորձեր իրարու հասնիլ: Եւ, արդե՛օք փորձել շունը կերակրելը սերէ մղուած արարք մըն

էր: Եւ, թերեւս, արդե՛օք շան զիս խաճնել փորձելը սերէ մղուած արարք մը չէր: Եթէ կրնանք այսքան սխալ հասկնալ, ուրեմն առաջին հերթին ինչո՛ւ «սէր» բառը հնարած ենք:

(Պահ մը լուսին: ճերիկ կ'երթայ դէպի Փիթըրիկն նստարանը եւ քովը կը նստի: Այս առաջին անգամն է, որ ճերիկ կը նստի ամբողջ խաղարկութեան ընթացքին ոտքի մնալէ ետք): Ճերիկն եւ շան պարմութիւնը: Վերջ: (Փիթըրը լուռ է)

Ճերի.- Էհ, Փիթը՛ր: (Ճերիկ յանկարծ գոսարթ է): Լա՛ւ. Փիթը՛ր, կը կարծե՛ս, թէ պարմութիւնս կրնայի Reader's Digest-ին ծախել եւ քանի մը հարիւր փոլար շահիլ «Ամէնէն անմոռանալի փիպարը, որուն հանդիպած եմ»-ի սինակին համար, հը՞: (Ճերիկ շարժարկուն եւ խանդավառ է, բայց Փիթըր՝ խանգարուած) Է՛հ, հայրէ՛ Փիթըր, ըսէ՛, թէ ի՞նչ կը մտածես:

Փիթըր.- (Ապուշցած) Ես... ես չեմ հասկնար, թէ ինչ... չեմ կարծեր, թէ ես... (հիմա գրեթէ արցունքով) Ինչո՛ւ այս ամէնը ինձի պարմեցիր:

Ճերի.- Ինչո՛ւ ոչ:

Փիթըր.- ՉԵՄ ՀԱՍԿՆԱՐ:

Ճերի.- (Շարք քարկացած, բայց՝ շշուկով) Սո՛ւր է:

Փիթըր.- Ո՛չ, ո՛չ, սուր չէ...

Ճերի.- (Նանդարտօրէն) Փորձեցի բացարկել քեզի պարմած ապրեմս: Կամաց կամաց կ'ընթանայի... այս ամբողջ եղածը կը վերաբերի...

Փիթըր.- ԱԲԵԼԻՆ ՉԵՄ ՈՒԶԵՐ ԼՍԵԼ: Ես քեզ չեմ հասկնար, ոչ ալ քու փանփիրուհիդ կամ՝ իր շունը...

Ճերի.- Ի՛Ր ՇՈՒՆԸ... կարծեցի, թէ իմ... ոչ, ոչ: Ճիշդ ես, իր՛ շունն է: (Կը նայի Փիթըր-

րին սեւեռուն, գլուխը շարժելով): Չեմ գիտեր ի՞նչ բանի մասին կը մտածեի, անշուշտ չեմ հասկնար: (Միօրինակ՝ բայց յոգնած) Ես քու փողոցը չեմ բնակիր, ամուսնացած չեմ 2 թուֆակի հետ, կամ ինչ որ քու ընտանեկան սարքը է: Ես յաւիտենական թափառական մըն եմ, եւ իմ փունս Նիւ Եորքի Արեւմտեան կողմը գտնուող գարշելի սենեակներէն մէկն է... Նիւ Եորքը՝ աշխարհի ամենէն հոյակապ քաղաքն է: Ամէն:

Փիթըր.- Կր... կը ներես, նպարակս չէր...

Ճերի.- Մոռցիր: Այնպէս կ'ենթադրեմ, որ դուն ալ չեմ գիտեր թէ, զիս ինչի տեղ պիտի դնես, հէ՛...

Փիթըր.- (Կատարակ մը) Հրապարակչութեան մէջ մենք ամէն տեսակին ալ կը հանդիպինք... (Կը քրքջայ)

Ճերի.- Դուն զուարթախօս, հաճելի մարդ ես, զիտնս (Խնդայ կը փորձէ): Դուն շա՛ր... փարթամօրէն զանազակա՛ն ես:

Փիթըր.- (Նամեստօրէն, բայց հաճոյացած) Օհ, խնդրեմ, այդքան ալ չեմ... (տակահին քրքջայով):

Ճերի.- Փիթըր, ես քեզ կը ձանձրացնե՛մ, կամ արդեօք կը շփոթեցնե՛մ...

Փիթըր.- (Թեթևօրէն) Դեհ, լա՛ւ, պէտք է խոստովանիմ, որ այս տեսակ յետմիջօրէ մը չէի նախապեսեր:

Ճերի.- Ըսել կ'ուզես, որ ես այն կրթուած պարոնը չեմ, որուն կը յուսայիր հանդիպիլ:

Փիթըր.- Ես ոչ ոքի չէի սպասեր:

Ճերի.- Չէ, չեմ կարծեր արիկա, բայց հոս եմ եւ եւ պիտի չմեկնիմ:

Փիթըր.- (Ժամացոյցին նայելով) Լաւ: Դուն կրնաս չմեկնիլ, բայց ես շուտով փունս պէտք է վերադառնամ:

Ճերի.- Օհ, քիչ մըն ալ կեցիր:

Փիթըր.- Իսկապէս ես պէտք է փունս վերադառնամ, փնս...

Ճերի.- (Մարմնէրով Փիթըրին կողերը կը խորհրացնէ) Հայտէ՛, քիչ մըն ալ կեցիր:

Փիթըր.- (Շուտ կը խորհրի- երբ Ճերին կը շարունակէ խորհրացնել, ձայնը կը փոխուի (falsetto) Ոչ, ես... Օհհհ... մի՛րներ, դադրեցուր- դադրեցուր, Օհհ, չէ, չէ... ոչ... ոչ...

Ճերի.- Օհ, քիչ մըն ալ կեցիր:

Փիթըր.- (Ճերի տակահին կը խորհրացնէ) Օհ, հի, հի, հի, հի, պէտք է երթամ: Ես... հի, հի, հի, ... ի վերջոյ... ալ կեցիր, դադրեցուր, հի, հի, հի, ի վերջոյ... քիչ ետք թուֆակները իրենց ընթրիքը պէտք է սպանան, հի, հի,... եւ կապուները սեղանը պարբաստեն: Դադրեցուր, դադրեցուր, ես... մենք (Փիթըրը ինքզինքնէն դուրս ելած է)... եւ մենք... հի, հի, հի,... ըհհհ, հո, հո, հո, հո...

Ճերի.- (Ճերին կը դադրեցնէ խորհրուքը, բայց խորհրուքն ու իր խենթ քնայքը խնդուք կը պարծառեն Փիթըրին: Խնդուքը տակաւ կը շարունակուի, յետոյ կը նուազի: Ճերին զինք կը դիտէ քան մը զննողի սատած ժպիտով մը): Փիթըր:

Փիթըր.- Օհ, հա, հա, հա, հա, հա, հի, հի, հի,... ի՞նչ, ի՞նչ...

Ճերի.- Հիմա մտիկ րրէ՛:

Փիթըր.- Օհ, հո, հո, ի՞նչ... ի՞նչ է Ճերի: Հիմա ի՞նչ...

Ճերի.- (Խորհրդաւոր) Փիթըր, կ'ուզե՛ս զիտնալ թէ ինչ պարահեցաւ կենդանական պարտեզին մէջ:

Փիթըր.- Ահ, հա, հա, հա... ինչը՞... հա,

կենդանական պարտեզը... դեհ, ես իմ անձնական կենդանական պարտեզիս հետ էի վայրկեան մը... հի, հի, հի... թու-թակները ընթրիքի պարասպություն կը փնտնեն հիմա, ես ... ը, ը, ը... բաները... հա, հա, հա... սպիկա ինչ որ էր, բանը...

Ճերի.- (Նանդարտ) Այո, սպիկա շաք գուարձալի էր, Փիթըր: Ես չէի կրնար սպանկ բան ակնկալել: Բայց դուն կ'ու-զե՞ս լսել, թե ի՞նչ պարահեցաւ կենդանա-կան պարտեզին մէջ թէ ոչ:

Փիթըր.- Այո՛, այո՛, անպայման: Ըսէ՛ ինչ պարահեցաւ հոն: Օհ, Աստուած իմ, չեմ գիտեր, թէ ինչ եղաւ ինձի:

Ճերի.- Հիմա կը պարմեմ, թէ ինչ պարա-հեցաւ կենդանական պարտեզին մէջ: Բայց նախ պէտք է ըսեմ, թէ ինչո՞ւ կենդա-նական պարտեզ գացի:

Գացի՝ փնտնելու համար, թէ մարդիկ եւ կենդանիներ ինչպէ՛ս կ'ապրին իրարու հետ, նաեւ՝ միւս կողմէն, թէ կենդանիները ինչպէս կ'ապրին իրարու հետ ու նաեւ՝ մարդոց հետ ապրելու, գոյակցելու ձեւը: Հաւանաբար, արդար չէր այդ քննելու ձե-ւը, այն իմաստով, որ բոլորը իրարմէ բաժնուած են երկաթեայ ձողերով, կեն-դանիները՝ իրարմէ՝ մեծաւ մասամբ, եւ մարդիկը՝ միշտ եւ ամէն փեղ՝ բաժնուած՝ կենդանիներէն: Բայց եթէ կենդանական պարտեզ է, այդ է նաեւ ձեւը:

(Փիթըրին թելը մխարելով) Անդին գնա՛:

Փիթըր.- Կը ներես, բաւական նստելիք փեղ չունի՛ս ... (Քիչ մը անդին կ'երթայ)

Ճերի.- (Թեթեւ ժպտելով) Բոլոր կենդա-նիները հոն են: Բոլոր մարդիկն ալ հոն են: Օրը Կիրակի է, բոլոր մանուկներն ալ հոն են: (Նորէն Փիթըրը մխարելով) Ան-դին գնա՛:

Փիթըր.- (Նամբերուրթեամբ, փակասին

բարեկամաբար) Շաք աղէկ: (Քիչ մը եւս անդին կ'երթայ եւ Ճերին իրեն պէտք եղած փեղը կը գտնէ):

Ճերի.- Ես փաք օր մըն է: Ուրեմն հոն է նաեւ քրտինքի գէշ հոպը, բոլոր փուշիկ ծախողները, բոլոր պաղպաղակ ծախող-ները, բոլոր փոկերը կը հաչեն, եւ բոլոր թռչունները կը ճչան: (Աւելի ամուր կը մխարէ Փիթըրին թելը) Անդին գնա՛:

Փիթըր.- (Կը սկսի նեղանալ) Հո՛ն նայէ, պէտք եղածէն աւելի փեղ ունիս: (Բայց քիչ մը ատելի անդին կ'երթայ, եւ հիմա գրեթէ կծկուած է նստարանին ծայրին վրայ):

Ճերի.- Ես, ես հոն եմ: Առիւծներու գառա-գեղին մէջ, զանոնք կերակրելու ժամն է: Առիւծները խնամողը կը մտնէ գառագեղ-ներէն մէկուն մէջ կերակրելու համար առիւծներէն մին: (Փիթըրին թելը ամուր կը մխարէ) ԱՆԴԻՆ ԳՆԱ՛:

Փիթըր.- (Շաք զայրացած) Աւելի ան-դին չեմ կրնար երթալ, եւ կը բաւէ զար-նես: Ի՞նչ եղաւ քեզի:

Ճերի.- Կ'ուզե՞ս լսել պարմութիւնը: (Կրկին կը մխարէ Փիթըրին թելը):

Փիթըր.- (Ապշահար) Շաք ալ վարահ չեմ: Վստահաբար չեմ ուզեր, որ թեւս մխարես:

Ճերի.- (Կրկին կը մխարէ Փիթըրին թելը) Այդպէ՛ս:

Փիթըր.- Դադրեցո՛ւր ըսինք, ի՞նչ ունիս:

Ճերի.- Ես խենթ եմ, դեռ չհասկցա՛ր, փի՛ճ:

Փիթըր.- Խնդալիք չէ:

Ճերի.- Փիթըր, զիս մտիկ ըրէ: Ես աս նստարանը կ'ուզեմ: Դուն գնա՛ ար նստարանին վրայ նստէ եւ եթէ խելօք կե-նաս, քեզի պարմութեան շարունակու-թիւնը պիտի պարմեմ:

Փիթըր.- (Չղագրգրուած) Բայց... ինչո՞ւ համար: Ի՞նչ եղաւ քեզի: Տակաւին չեմ ալ հասկնար, թէ ինչո՞ւ ես այս նստարանէն պէտք է հեռանամ: Ես գրեթէ ամէն Կիրակի կէտօրէ ետք այս նստարանին վրայ կը նստիմ, երբ օղը լաւ է: Հոս մեկուսացուած անկիւն է: Երբեք մէկը ասոր վրայ չի նստիր եւ այսպէս, նստարանը ամբողջութեամբ ինձի կը մնայ:

Ճերի.- (Մեղմօրէն) Փիթըր, այս նստարանէն ե՛լ, ես ա՛ն կ'ուզեմ:

Փիթըր.- (Քիթին տակէն զանգարելով) Ո՛չ:

Ճերի.- Ես քեզի ըսի ԱՍ ՆՍՏԱՐԱՆԸ կ'ուզեմ եւ ուրեմն՝ պիտի ունենամ: Հիմա հո՞ն գնա:

Փիթըր.- Մարդիկ չեն կրնար իրենց ամէն ուզած բաները ունենալ: Պէտք է, որ գիտնաս ապիկա: Մարդիկ իրենց ուզածներէն քանի մը բան կրնան ունենալ, բայց ոչ ամէն բան:

Ճերի.- (Կը խնդայ) Ապո՛ւշ: Գլուխդ խելք չկայ:

Փիթըր.- Դադրեցո՛ւր:

Ճերի.- Դուն խոտր ես: Գնա՛ գետիներ պառկէ՛:

Փիթըր.- (Բորբոքած, բայց զուսայ) Իսկ հիմա դո՞ւն զիս մտիկ ըրէ՛: Ամբողջ կէտօրէ ետք քեզ հանդուրժեցի:

Ճերի.- Ո՛չ բոլորովին:

Փիթըր.- ԲԱԲԱԿԱՆ ԵՐԿԱՐ ԱՏԵՆ: Պէտք եղածին չափ քեզ հանդուրժեցի: Քեզ մտիկ ըրի, որովհետեւ ինձի կը թուէր, թէ... ինչ ըսեմ... որովհետեւ խորհեցայ, թէ մէկու մը հետ խօսիլ կ'ուզէիր:

Ճերի.- Բաւական լաւ ձեռով կը ներկայացնես բաները, բառերու խնայողութեամբ, եւ, տակաւին... օհ, ինչպէս կ'ըսեն,

ինչ էր բառը... կ'ուզեմ արդար ըլլալ քու...: ՅԻՍՈՒՄ ԶՐԻՍՏՈՍ, դուն սիրտս կը խառնես...: Ե՛լ աստեղէն եւ իմ նստարանս ինձի տո՛ւր:

Փիթըր.- ԻՄ ՆՍՏԱՐԱՆՍ...

Ճերի.- (Փիթըրը գրեթէ կը հրէ նստարանէն անդին, բայց ոչ բոլորովին) Կորսուէ՛ աչքիս առջեւէն:

Փիթըր.- (Նսիկին տեղը վերագրելով) Գորո՞ղր փանի քեզ: Ալ կը բաւէ: Առնելիքս առի քեզմէ: Ես այս նստարանէն չեմ հրաժարիր: Չես կրնար առնել եւ վերջ: Հիմա՛ հեռացի՛ր: (Ճերի ջղայնօրէն եւ աղմկոտ կը շնչէ, բայց չի շարժիր) Հեռացի՛ր, ըսի քեզի: (Ճերի չի շարժիր): Հեռու գնա՛ այստեղէն: Եթէ չշարժիս... փսմար մըն ես... սհա թէ ինչ ես... Եթէ չերթաս, ոստիկան կը կանչեն եւ քեզ հեռացնել կու տան:

(Ճերի կը խնդայ: Կը մնայ իր տեղը):

Կը զգուշացնեն քեզ, ոստիկան պիտի կանչեն:

Ճերի.- (Մեղմօրէն) Այս կողմերը ոստիկան չես գրնէր: Անոնք բոլորն ալ զբօսայգիին արեւմտեան կողմն են, ծառերն ի վար կամ թուփերու ետին պարիկներ կը հալածեն: Այդ է իրենց ամբողջ ըրածը: Այդ է իրենց գործը: Ուրեմն, կրցածիդ չափ պոռայ, բանի մը պիտի չծառայէ:

Փիթըր.- ՈՍՏԻԿԱՆ... Կը զգուշացնեն քեզ: Քեզ ձերբակալել պիտի տան: ՈՍՏԻԿԱՆ... ըսի... (դադար մը) ՈՍՏԻԿԱՆ (դադար մը) ինքզինքս ծիծաղելի կը գրնեն:

Ճերի.- Ծիծաղելի կ'երեւիս: Չափահաս մարդ, զբօսայգիին մէջ, Կիրակի օրով ոստիկան կը կանչէ, երբ ոչ ոք քեզի վնասած ունի: Եթէ ոստիկան մը իր օրուան ընկերները ըրած ըլլար, ու փնտրուէն այս կող-

մերը գար, հաւանարար քեզ որպէս «փախուկ» արգելափակէր:

Փիթըր.- *(Զգուած ու անկարող)* Տէր Աստուած, ես հոս կարդալու եկայ, եւ հիմա դուն կ'ուզես, որ ես հեռանամ նստարանէս: Դուն խեղճ ես:

Ճերի.- Հէ՛յ, եւ ահաւասիկ, ինչպէս կ'ըսեն՝ վերջին լուրը: Ես քու թանկագին նստարանիդ վրայ եմ, եւ անգամ մըն ալ զայն դուն-քեզի համար պիտի չունենաս:

Փիթըր.- *(Զղային, բորբոքած)* Հո՛ն նայէ, ե՛լ նստարանիս վրայէն: Հոգս իսկ չէ, թէ փրամաբանական է սա, թէ՛ ոչ: Այս նստարանը ես կ'ուզեմ ինքզինքիս համար, եւ կ'ուզեմ, որ դուն անկէ ելլես:

Ճերի.- *(Վրասն խնդալով)* Ooooh, փես թէ ո՛վ է խենթը...:

Փիթըր.- Գնա՛ հոսկէ: Հեռացի՛ր:

Ճերի.- Ո՛չ:

Փիթըր.- Կը զգուշացնեմ քեզ:

Ճերի.- Գիտե՛ս որքան ծիծաղելի կ'երևիս հիմա:

Փիթըր.- *(Եր բարկութիւնն ու ինքնագիտակցութիւնը զինք կլանած են)* Կարելոր չէ... *(գրեթէ լացակումած)* ԻՄ ՆՍՏԱ-ՐԱՆԷՍ ՀԵՌՈՒԲ ԳՆԱ՛:

Ճերի.- Ինչո՞ւ: Աշխարհի վրայ ամէն ուզած բաներդ ունիս: Ինծի պատմեցիր քու փանդ, ընդամենիդ եւ քու պզտիկ կենդանական պարտեզիդ մասին: Դուն ամէն բան ունիս, եւ հիմա ալ՝ այս նստարանը կ'ուզես: Ատ՛նք են այն բաները, որոնց մասին մարդիկ կը կռուին: Ըսէ՛ Փիթըր, այս նստարանն է, այս երկաթն ու փա՛յտը, ա՛յս է քու պատիւդ: Այ՛ն է ան բանը, որուն համար դուն պիտի կռուէիր: Կրնա՛ս աւելի անհեթեթ բանի մը մասին մտածել:

Փիթըր.- Անհեթե՛թ: Տե՛ս: Ես քեզի պատուոյ մասին պիտի չխօսիմ, ոչ ալ պիտի փորձեմ բացատրել արիկա քեզի: Յամենայն դեպս, պատուոյ հարց չէ, բայց նոյնիսկ եթէ ըլլար ալ, դո՛ւն պիտի չհասկընայիր:

Ճերի.- *(Գոռոզարար)* - Դուն չես գիտեր նոյնիսկ, թէ ի՞նչ կ'ըսես, չէ՛: Այս առաջին անգամն է թերեւս, երբ կատուիդ աղբին փուփը մաքրելէ քարքեր եւ աւելի սիրտ հարցնող բանի մը հետ գործ ունեցար: Ապո՛ւշ: Դուն արդեօք նուազագոյն գաղափար մը ունի՞ս, թէ ուրիշ մարդիկ ինչերո՞ւ պէտք ունին:

Փիթըր.- Վայ, վայ, վայ... կը լսե՛ս, թէ ինչ կ'ըսես: Դուն այս նստարանին պէտք չունիս, այդ մէկը գոնէ յստակ է:

Ճերի.- Այո, այո, պէտք ունիմ:

Փիթըր.- *(Բողոքալի)* Ես փարիներով հոս եկած եմ, ժամերով հաճոյք ու մեծ գոհունակութիւն ստացած եմ, ճի՛շդ հոս: Եւ այդ կարելոր է մարդու մը համար: Ես պատասխանատու անձ եմ եւ ՉԱՓԱՀԱՍ: Այս իմ նստարանս է, եւ դուն որեւէ իրաւունք չունիս արիկա ինձմէ խլելու:

Ճերի.- Ուրեմն, պայքարէ՛ արոր համար: Պաշտպանէ՛ ինքզինքդ, պաշտպանէ՛ քու նստարանդ:

Փիթըր.- Դո՛ւն ես զիս հրահրողը... ե՛լ եւ կռուէ՛:

Ճերի.- Տղամարդու պէ՛ս:

Փիթըր.- *(Տակաւին բարկացած)* Այո, փղամարդու պէս, եթէ շարունակես զիս ծաղրել:

Ճերի.- Ես քեզի մէկ բանի համար պէտք է որ արժենի՞շ փամ: Դուն խոտր մըն ես, եւ կը խորհիմ, քիչ մըն ալ կարճատես:

Փիթըր.- Ա՛ ԿԸ ԲԱԷԷ՛:

Ճերի.-...Բայց, գիտես, ինչպես միշտ կ'ըսեն հեռուստատեսիլին ... գիտես չէ՞ - ըսել կ'ուզեմ, Փիթըր, որ դուն որոշ արժանապատուություն մը ունիս, որ զիս կը զարմացնէ...

Փիթըր.- ԴԱԴԴԵՅՈՒՐ...:

Ճերի.- (Ծուլօրէն կ'ելլէ) Շար լաւ, Փիթըր, պիտի ճակարհինք նստարանին համար: Բայց մենք իրարու հաւասար ուժեր չենք (կը հասնէ տղեղ դանակ եւ... քիթ, կը բանայ):

Փիթըր.- (Յանկարծակիի գայով երևոյթին իրական բնոյթէն) Դուն խենթ ես: Ահռելի՛ խենթ մը... Դուն ԶԻՍ ՊԻՏԻ ՍՊԱՆՆԵՍ:

Ճերի.- (Բայց Փիթըրին մտածելու առիթ չտուած, Ճերի դանակը կը նետէ Փիթըրի ոտքերուն առջեւ): Ա՜ն քեզի: Վերցնո՛ր: Դուն առ դանակը, եւ մենք հիմա աւելի իրարհաւասար կ'ըլլանք:

Փիթըր.- (Մարտասիւս) Ո՛չ:

Ճերի.- (Կը խոյանայ Փիթըրին վրայ, կը բռնէ օձիքէն, Փիթըրը կը կանգնի, դէմքերը գրեթէ իրարու կը հպին) Հիմա այդ դանակը վերցնո՛ր եւ կռուիք հերս: Կռու՛ք քու արժանապատուութեանդ համար, կռու՛ք քու անիծեալ նստարանիդ համար:

Փիթըր.- (Դիմադրելով) Ո՛չ, ձգէ՛... թոյլ տուր սա օձիքս... օգ... օգնութիւն...

Ճերի.- (Բարաբանցիտ «կռուէ» բառին կ'ապրակէ Փիթըրը) Կռու՛ք թշուառական, կռու՛ք այդ նստարանին համար, կռու՛իք թութակներուդ համար, կռու՛ք քու կապուներուդ համար, կռու՛ք քու երկու աղջիկներուդ համար, կռու՛ք կնոջդ համար, կռու՛ք քու առնականութեանդ համար, դուն, ողբալի պզգիկ խոբ... (կը թքնէ Փիթըրի դէմքին) դուն չես կրցած

նոյնիսկ կնոջդ մանչ զաւակ մը տալ...:

Փիթըր.- (Կը ձերբազարուի, կատաղած) Կէներու հարց է եւ ոչ թէ առնականութեան: Դուն... դուն, հրէ՛շ: (Կը խոյանայ դանակին վրայ, կ'առնէ դանակը եւ կը քաշուի դէպի ետ, ծանր կը շնչէ) Քեզի վերջին առիթ մը պիտի տամ: Հեռացիր հոսկէ եւ զիս առանձին ձգէ: (Դանակը աւուր կը բռնէ, բայց կը պահէ իրմէ հեռու, դէպ առաջ, ոչ թէ յարձակելու, այլ՝ պաշտպանուելու):

Ճերի.- (Ծանր կը հասցնէ) Թող այդպէս ըլլայ: (Յարձակումով մը Ճերին ինքզինքը կը նետէ դանակին վրայ: Պարկեր: Միայն վայրկեանի մը համար լռութիւն: Ճերին դանակին միտում Փիթըրի տակաւին անշարժ թելին վրայ: Յետոյ Փիթըր կը պոռայ, ետ կը քաշուի, դանակը Ճերիին մէջ միտում ձգելով: Ճերին անշարժ է: Յետոյ ինք ալ կը պոռայ, եւ ձայնը պէտք է կատաղած եւ մահացու վիրաւոր կենդանիի մը ձայնին նմանի: Դանակը տակաւին իր մարմնին մէջ, կը փլի, կը գայթի նստարանին վրայ, որ Փիթըրը ձգած էր, կը կծկուի ինքն իր վրայ, նստած, դէմքը Փիթըրին, աչքերը ցաւէն լայն բացած, բերանը բաց):

Փիթըր.- (Շշնջալով) Օ՛հ, Աստուած իմ, Աստուած իմ, Աստուած իմ... (այս բառերը կը կրկնէ արագ-արագ, քանի մը անգամ):

Ճերի.- (Ճերի մտնելու վրայ է, բայց դէմքին արտայայտութիւնը կը թուի փոխուած ըլլալ: Դէմքին զիծերը կը հանգչին, եւ երբ տակաւին ձայնը կը փոխուի, երբեմն՝ ցաւէն, ընդհանրապէս սակայն կը թուի հեռացած ըլլալ իր մահէն ... կը ժպտի): Շնորհակալ եմ Փիթըր: Հիմա, իսկապէս որ այս ըսել կ'ուզեմ ... շար շնորհակալ եմ: (Փիթըրի բե-

բանը բաց կը մնայ ... չի կրնար շարժիլ: Մտած է սպառնալ:

Ճերի.- Օհ, Փիթըր, այնքան կը վախնայի, որ քեզ կրնայի հեռացնել: *(Կը խնդայ այնքան որ կրնայ):* Չես գիտեր որքան կը վախնայի, որ կ'երթայիր եւ զիս կը ձգէիր: Ես հիմա պիտի պարմեմ քեզի, թէ ինչ պարահեցաւ կենդանական պարտեզին մէջ: Կարծեմ... կարծեմ այս էր, որ պարահեցաւ կենդանական պարտեզին մէջ...: Կը կարծեմ, որ երբ փակուին կենդանական պարտեզին մէջ էի, որոշեցի, որ կրնայի քայլել դէպի հիւսիս... հիւսիսակողմ, աւելի ճիշդ... մինչեւ որ քեզ գրայ... կամ ուրիշ մէկը... եւ որոշեցի, որ քեզի հետ պիտի խօսէի... քեզի բաներ պիտի ըսէի... եւ բաները, որ պիտի ըսէի քեզի, եւ դուն պիտի... դէ, լաւ, ահաւասիկ հոս հասանք: Կը փեսանս: Հոս ենք: Բայց... չեմ գիտեր... թէ կրնայի՞ այս բոլորը ծրագրած ըլլալ: Ոչ... ոչ, չէի կրնար ծրագրած ըլլալ: Բայց կարծեմ, ըրի, եւ հիմա ըսի քեզի ինչ որ դուն կ'ուզէիր իմանալ, այնպէս չէ': Եւ հիմա գիտես ամէն բանի մասին, որ պարահեցաւ կենդանական պարտեզը: Եւ հիմա դուն ալ գիտես, թէ ինչ պիտի փեսանես հեռուստատեսիլիդ պաստառին վրայ, եւ դէմքը, որուն մասին քեզի պարմեցի... կը յիշես... դէմքը, որուն մասին ըսի քեզի... իմ դէմքս, դէմքը, որ կը փեսանես հիմա: Փիթըր... Փիթըր... Փիթըր... շնորհակալ եմ: Ես քեզի եկայ, ես քու վրադ ինկայ... *(կը խնդայ շար մտած ձայնով)* եւ դուն զիս հանգստացուցիր, սիրելի Փիթըր:

Փիթըր.- *(Գրեթէ մարտնչով)* Օհ, Աստուած իմ...

Ճերի.- Աւելի լաւ կ'ըլլայ, որ երթաս հիմա: Կրնայ մէկը գալ եւ դուն պէտք չէ որ հոս ըլլաս երբ որեւէ մէկը գայ:

Փիթըր.- *(Չի շարժիր, բայց կը սկսի*

լալ) Օհ, Աստուած իմ, Աստուած իմ:

Ճերի.- *(Շար մտած ձայնով, հիմա մտաւորապէս շար մտած է):* Այլեւս հոս պիտի չգաս դուն Փիթըր: Դուն այլեւս այսպէս չես պարկանիր: Կորսնցուցիր քու նստարանդ, բայց պաշտպանեցիր քու պարիսպ եւ, Փիթըր, հիմա քեզի բան մը պիտի ըսեմ. Դուն իրապէս խոսք մը չես, հոգ չէ, դուն կենդանի մըն ես: Դուն եւս կենդանի մըն ես, բայց հիմա աւելի լաւ է, որ աճապարես, Փիթըր, շուր, աւելի լաւ է, որ երթաս... կը հասկնամ: *(Ճերին թաշկինակ մը կ'առնէ եւ մեծ ճիգով ու ցաւով դանակին կոթը կը սրբէ մարմնէրուն հետքերը անհետացնելու համար):* Աճապարէ՛ հեռացիր Փիթըր:

(Փիթըրը կը սկսի մոլորուն քայլել, հեռանալով)

Ճերի.- Կեցի՛ր... կեցի՛ր, Փիթըր: Ան գիրքդ... գիրքդ: Ճիշդ հոս է... քովս... քովս նստարանիդ վրայ... աւելի ճիշդ՝ իմ նստարանիս... եկո՛ւր... ա՛ն քու գիրքդ: *(Փիթըրը արագ կ'երթայ դէպի նստարանը, կ'առնէ գիրքը եւ կը քաշուի):* Շար լաւ, Փիթըր... շար լաւ... հիմա... հեռացիր, շուր: *(Փիթըրը կը փախանայ վայրկեան մը, յետոյ կը փախչի բեմին ձախ կողմէն):* Հեռացի՛ր շուր... *(աչքերը փակ են հիմա)* հեռացի՛ր, քու թութակներդ ընթրիք կը պարտաստեն... կարունները սեղան կը սարքեն...

Փիթըր.- *(Բեմին դուրսէն խղճացող ողբով մը)* Օհ, Աստուած իմ...

Ճերի.- *(Աչքերը փակուին փակ, գլուխը կը շարժէ եւ կը խօսի: Դէմքի շարժումներով արուած արգահատանքի, աղաչանքի եւ արհամարհող դէմքի ծանածոթիւններու խառնուրդով):* Օհ, Աստուած իմ... *(կը մեռնի):*

ՈՃԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ Շրջում եւ խաչաձեւում

Ամեն ընթերցող կամ ունկնդիր պետք է նկատած ըլլայ, որ գրաբարի մէջ կան բառերու այնպիսի դասաւորումներ, որոնք փարբեր հնչեղութիւն, փարբեր հմայք ու գրաւչութիւն ունին. օրինակ՝ **առաւօր լուսոյ, աշխարհ ամենայն, Տէր ամենակալ, որդի Աստուծոյ** եւ այլն: Հիմա բաղդաբանք ասոնք աշխարհաբարեան արդի դասաւորութեամբ եւ իսկոյն պիտի նկատենք փարբերութիւնը՝ **լոյսի առաւօր, ամբողջ աշխարհի, ամենակալ փրկիչ, Աստուծոյ որդի:** Նկատելի է, թէ որքան բան կորսնցուցին առաջին խումբի բառակապակցութիւնները՝ դասաւորուելով աշխարհաբարեան կարգով:

Բաղդաբանք նաեւ Չարենցի մէկ քառաբողոք՝
Միրում եմ մեր **երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լիճր լուսե,**
Արեւն ամռան ու ձմեռուան վիշապաձայն **բուքր վսեմ.**
Մթնում կորած խրճիթների անհիւրընկալ **պապերքը սեւ**
Ու հնամեայ քաղաքների հազարամեայ քարն **եմ սիրում...**:

Անոր աշխարհաբարեան դասաւորութեամբ.
Միրում եմ մեր **մուգ երկինքը, ջինջ ջրերը, լուսե լիճր,**
Ամռան արեւն ու ձմեռուան վիշապաձայն **վսեմ բուքր.**
Մթնում կորած խրճիթների անհիւրընկալ **սեւ պապերը**
Ու հնամեայ քաղաքների հազարամեայ քարը **սիրում եմ:**

Անշուշտ ոչ մէկ բառ փոխուած է երկրորդ փարբերակին մէջ. փոխուած է միայն բառերու դասաւորումը, որ յարուկ է աշխարհաբարի խօսակցական ու գրաւոր ոճին կամ շարադասութեան եւ որը այնքան խեղճ է, անկենդան ու անարփայլալից:

Բերում բոլոր օրինակներուն մէջ շրջեցինք միայն ամական-գոյական կամ որոշիչ որոշեալ շարադասութիւնն ու յարկացուցիչ-յարկացեալ շարադասութիւնը: Գրաբարը եւ աշխարհաբար ուրանաւորը փակաւին կը կիրարկեն ուրիշ կարգի՝ աւելի բարդ շրջումներ եւս. օրինակ՝ Չարենցի առաջին փողը կը սկսի **«սիրում եմ»**-ով, մինչ չորրորդ փողը կը վերջանայ **«եմ սիրում»**-ով. սակայն ասոնց բոլորին չենք կրնար անդրադառնալ՝ փաղպկալի չդառնալու համար: Այսուհանդերձ եղածն ալ բաւարար է հասարակելու համար ոճաբանական-գեղարուեստական այն մեծ արժէքը, որ ունի շրջումը հայերէնի մէջ:

Արդ, հարց է, թէ ինչո՞ւ այսպէս է. ինչո՞ւ **«մայր իմ»**-ը աւելի բարեհունչ ու հանդիսաւոր կը հնչէ բաղդաբար **«իմ մայրս»**-ին: Ո՛ր է ասոր գաղտնիքը: Խոսքովանինք, որ չենք գիտեր, ոչ մէկ գոհացուցիչ պատասխան փրում է մինչեւ հիմա: Բայց այս այսպէս է:

Ուրեմն մեր քերականագիտութեան մէջ **շրջում** եզրով կը բնորոշենք վերոնշեալները միայն:

Ստորեւ պիտի խօսինք շրջումի այլ փեսակի մը մասին:

Արդարեւ, լեզուներու մէջ լայնօրէն կը գործէ շրջումի **այլ տեսակ մը** եւս, որ յապուկ է թէ՛ արձակին, թէ՛ ուրանաւորին, թէ՛ աշխարհարարին, թէ՛ գրաբարին հաւասարապէս եւ ունի ընդհանրական նկարագիր. **խաչաձեւում** բնուածն է այդ, յունարէն՝ **խիասմոս** կամ **քիասմոս**, որուն թարգմանութիւնն է մեր եզրը:

Խաչաձեւումը գրական-գեղարուեստական հնարք մըն է, որ կը կայանայ բառակապակցութեան մը շրջումին, այսինքն՝ հակադիր դասաւորումին մէջ՝ յարաբերաբար իրեն անմիջականօրէն կանխող այլ բառակապակցութեան մը. օրինակ՝

Որուն քիւին **կը մնջեն (Ա) աղանիներ(Բ) փարփակէզ(Գ),**

Եւ պարերու երկայնքին **վառ (Գ) կակաչներ(Բ) կը ծաղկին(Ա):**

Դ. Վարուժանի այս երկփողին մէջ խաչաձեւումն են՝ **կը մնջեն աղանիներ փարփակէզ** եւ **վառ կակաչներ կը ծաղկին** բառակապակցութիւնները, որոնց մէջ շարահիւսական իւրաքանչիւր բաղադրիչ ունի միւսին հակադիր դասաւորումը՝ **կը մնջեն** ստորոգիչը հակադրուած է **կը ծաղկին**-ին, **աղանիներ** ենթական հակադրուած է կակաչներ ենթակային, իսկ **փարփակէզ** յեփադաս որոշիչը հակադրուած է **վառ** նախադաս որոշիչին: Եթէ ասոնցմէ առաջինը պարկերացնենք ԱԲԳ փարագով, ապա երկրորդը կը պարզէ ճիշդ հակառակը՝ ԳԲԱ փարագը. ուրեմն՝ ԱԲԳ-ԳԲԱ. ահա այս է խաչաձեւումը: Խաչաձեւումը ոճական միօրինակութենէ խուսափելու շարք արդիւնաւէտ հնարք մըն է, պայմանաւ որ չարաշահուի ան. անոր արժէքին լիովին պիտի անդրադառնանք, եթէ երկրորդ հարուածին փանք առաջինին շարադասութիւնը, այսինքն՝ երկուքն ալ ունենան ԱԲԳ շարադասութիւնը. ահաւասիկ՝

Որուն քիւին **կը մնջեն աղանիներ փարփակէզ,**

Եւ պարերու երկայնքին **կը ծաղկին կակաչներ վառ:**

Ինչպէս կը նկատենք, երկփողին հրապոյրը ուղղակի ցնդեցաւ, այսուհանդերձ ոչ բառամթերք խախտեցինք, ոչ յանգ, ոչ ուրք, այլ խօսքով՝ անփոփոխ պահեցինք ուրանաւորին նիւթական ամբողջ արադձը, եւ հակառակ ասոր՝ գեղարուեստականօրէն փուլ եկաւ ան. սա՛ խաչաձեւումի պարզեւած հմայքն էր, որուն սքանչելիօրէն կը փրապկեպէ Վարուժան: Վերստին կարդանք փարբերակները, բազմիցս կարդանք ու կամաց-կամաց պիտի անդրադառնանք, եթէ նոյնիսկ առաջին ընթերցումով չանդրադարձանք փարբերութեան:

Բերում երկփողի երաժշտականութեան մեծապէս կը նպաստեն իւրաքանչիւր փողի սկիզբը կազմող **որուն քիւին եւ պարերու երկայնքին** բառակապակցութիւնները, ինչպէս նաեւ ասոնց վերջայանգերու նոյնութիւնը՝ **քիւին** եւ **երկայնքին**, որ իր կարգին կը նոյնանայ փողի վերջին բառի վերջայանգով՝ կը ծաղկին:

Խաչաձեւումի վարպետներէն էր Վահան Տէրեանը, որ գիպէր առաւելագոյնը օգտուող գեղարուեստական այս եզակի հնարքէն. օրինակ՝

Մնաք բարով (Ա), ասում եմ ես (Բ), բոլոր մարդկանց չար ու բարի (Գ),

Տանջուող ու որք Աղամորդուն (Գ) ասում եմ ես (Բ) մնաս բարով (Ա):

Սա անշուշտ աւելի բարդ ու ընդգրկուն խաչաձեւում մըն է, ուր Տէրեան անբեկանելի համաչափութեամբ հակադրած է, մէկ կողմէ՝ ստորոգիչ-հեղինակի խօսք-անուղղակի խնդիր-յեփադաս որոշիչ, միւս կողմէ՝ նախադաս որոշիչ-անուղղակի խնդիր- հեղինակի խօսք-ստորոգիչ հարուածները:

Դարձեալ Տէրեանէն՝

**Այս մութ գիշերում (Ա) այնքան կայ(Բ) թախիծ (Գ),
Այնքան փրփունջ ու գանգափ (Գ) կայ (Բ) հիմա (Ա):**

Օրինակ մրն ալ Սարմէնէն՝

Մեր արտերը (Ա) ո՛վ է ցանում (Բ), ո՛վ է քաղում (Բ) վարդերը մեր (Ա)...:

Բոլորովին ուրոյն խաչածնում մը կը գրնենք Թեքէեանի «Տաղ հայերէն լեզուին»
հնչեակին մէջ: Այս գրութիւնը կը սկսի հերեւեալ փողով՝

Քեզ, հա՛յ լեզու, կը սիրեմ մրգաստանի մը նման...:

Երբ կը հասնի երկրորդ փունին, ան բառացի կը կրկնէ այս նոյն նախադասութիւնը՝
առանց յովոր մը փոխելու անկէ, սակայն լրիւ շրջելով գայն:

Մրգաստանի մը նման կը սիրեմ քեզ, հա՛յ լեզու...:

Այս շրջումն ալ փրկած է քերթուածը, որ առանց արտը պիտի ուղղակի խորհրակ-
ուէր կրկնաբանութեան ծանր բեռին փակ, եւ ոչ միայն փրկած է, այլև անոր պարզե-
ւած է մտքի բոլորովին իւրայայտուկ ուժգնութիւն մը, որով կը շեշտուի բանաստեղծին՝
հայոց լեզուի հանդէպ փածած սիրոյ խորութիւնը:

Թեքէեան շար լաւ գիտէ օգտագործել խաչածնումի սովորական փիպը եւս. օրի-
նակը կը բերուի «Մէկ հափիկս»-էն, որուն իւրաքանչիւր փողը մէկ խաչածնում է:

- Այնուհետեւ (Ա) չարթնցա՛ւ (Բ), չխօսեցաւ (Բ) ան երբեք (Ա):

- Վերջէն (Ա) փեսար զինքը (Բ) դուն (Գ), ան (Գ) չփեսա՛ւ քեզ(Բ) բնաւ (Ա):

Բանաստեղծի կեանքին հերազայ ընթացքը դրոշմող ողբերգութիւնը առաւելագոյն
թելադրականութիւնը կը գրնէ շնորհիւ գոյգ խաչածնումներուն, որոնց առաջինը՝ ժա-
մանակի պարագայ-ստորոգիչ եւ ստորոգիչ-ժամանակի պարագայ շրջումն է, իսկ երկ-
րորդը՝ աւելի ճոխ, ժամանակի պարագայ-ստորոգիչ-ուղիղ խնդիր-ենթակայ եւ ենթա-
կայ-ստորոգիչ-ուղիղ խնդիր-ժամանակի պարագայ շրջումը:

Դանիէլ Վարուժան իր կարգին յաճախ կիրարկած է նոյն բառերու մասնակի կամ
ամբողջական կրկնութեամբ խաչածնումները. օրինակ՝

- Կու գան-կ'անցնին գիւղին քաջերը համակ.

Մշակը կ'անցնի, կ'անցնի կովարծը վսեմ...:

- Քնարդ կ'ուզեմ, կ'ուզեմ քնարդ, երկնցո՛ւր...:

Ո՛վ սուրբ Մուսա, Մուսա՛ մաքաղ, լանջաբաց...:

- Անոր վրայ պիտի հալի խանդն հոգոյս,

Անոր վրայ պիտի սիրփս յար քրքնի...:

Խաչածնումի շար ուշագրաւ օրինակ մրն է Տէրեանի հերեւեալ հափուածը.

- Բարակ ամպերը մաղում են ոսկի,

Ջրերը անուշ հեքիաթ են ասում:

Բանաստեղծը նախ խաչածնեւած է իւրաքանչիւր փողի ենթակաները՝ **բարակ ամպե-
րը** (որոշիչ-որոշեալ) եւ **ջրերը անուշ** (որոշեալ-որոշիչ), ապա բայ-ուղիղ խնդիր կապակ-
ցութիւնները՝ **մաղում են ոսկի** (բայ-ուղիղ խնդիր) եւ **հեքիաթ են ասում** (ուղիղ խնդիր-
բայ): Գեղարուեստական այս հոյակապ կառոյցը պիտի քայքայուէր, եթէ ջնջէինք
շրջումներն ու խաչածնումը. ահաւասիկ՝

- **Բարակ ամպերը ոսկի մաղում են,**

Անուշ ջրերը հեքիաթ ասում են:

Մինչև այսօր, ուրեմն, մենք նկատի ունեցանք խաչածեւոտող բառակապակցութիւններու քերականական պաշտօնը. այսպիսիները կը կոչուին **շարահիսական խաչածեւում**, այսինքն՝ խաչածեւում, ուր հակադրուող բառերը ունին շարահիսական նոյն պաշտօնը:

Կայ խաչածեւումի երկրորդ տեսակ մըն ալ՝ **հականշային խաչածեւումը**, որ իբրև մեկնակէտ կ'առնէ հակադրուող բառերու ոչ թէ պաշտօնը, այլ իմաստը. այլ խօսքով՝ այսօր կը հակադրուին **հականիշներ**. օրինակ՝ «Մահ ոչ-իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է» (Եղիշէ): Ուրեմն իրարու գոյգ-գոյգ հակադրուած են, մէկ կողմէ՝ **ոչ-իմացեալ** եւ **իմացեալ** հականիշները, միւս կողմէ՝ **մահ** եւ **անմահութիւն** հականիշները:

Յուլիոս Կեսարի կը վերագրուի հետեւեալը. «Կը նախընտրեմ առաջին ըլլալ գիւղի մը մէջ, քան թէ երկրորդ՝ Հռոմի մէջ».-ուր իրարու կը հակադրուին՝ մէկ կողմէ՝ **առաջին** եւ **երկրորդ**, միւս կողմէ՝ **գիւղը** (իր փոքրութեամբ) եւ **Հռոմը** (իր մեծութեամբ): Դժուար թէ լեզուական որեւէ այլ հնարք կարենար այսքան ուժգնութեամբ շեշտել Կեսարի փառասիրութիւնը:

Յիսուս եւս կը սիրէր կիրարկել հականշային խաչածեւումը. օրինակ՝ «Ամենայն որ **բարձրացուցանէ** զանձն իր՝ **խոնարհեցի**, եւ որ **խոնարհեցուցանէ** զանձն՝ **բարձրացի**» (Ղուկաս, Ժր/14): Նաեւ՝ «Եւ ահա իցեն յեփինք, որ եղիցին առաջինք, եւ իցեն **առաջինք**, որ լինիցին **յեփինք**» (անդ, Ժգ/30):

Մովսէսի կը պարկանի հետեւեալ խաչածեւումը. «Կը նախընտրեմ **հանգստաւոր մտլութիւն** մը, քան **ձանձրացուցիչ առաքինութիւնը**» (հանգստաւոր-ձանձրացուցիչ եւ մտլութիւն-առաքինութիւն):

Մեր մամուլէն կը քաղենք հականշային խաչածեւումի հետեւեալ գեղեցիկ օրինակը. «**Ազգայութիւնը սփիւռքի** մէջ աւելի **կոպորեց**, քան **չկոպորեց հայրենիքի** մէջ **բռնութիւնը**»: Այս օրինակը միաժամանակ շարահիսական է, քանի հարուածներու բաղադրիչները քերականօրէն եւս հակադրուած են իրարու: Հակադրուած են՝ **ազգայութիւն-սփիւռք-կոպորեց** եւ **չկոպորեց-հայրենիք-բռնութիւն**, հաւասարապէս ենթակայ են՝ **ազգայութիւն-բռնութիւն**, տեղի պարագայ են՝ **սփիւռք-հայրենիք**, սպորտգիչ են՝ **կոպորեց-չկոպորեց**:

Այլ օրինակներ՝

Եւ կեղծ առաքեալի ձեռքերուն թափ փայով՝

Մէկով կ'օրհնէր մեզ եւ **կ'անիծէր միսով** (Հանրի Մորիէ):

Սա ի՞ր կարգին խառն խաչածեւումի օրինակ է՝ հականշային եւ շարահիսական միաժամանակ:

Նաեւ՝ «Խաղաղութեան մէջ զաւակները կը թաղեն իրենց հայրերը, իսկ պարերագմի մէջ հայրերը կը թաղեն իրենց զաւակները» (Հերոդոտոս):

Կայ խաչածեւումի երրորդ տեսակ մըն ալ, որ բոլորովին բառային է. այսինքն՝ իրարու կը հակադրուին պարզապէս բառեր, որոնք ոչ շարահիսական նոյն պաշտօնը կը կատարեն, ոչ ալ հականիշ են իրարու՝ նախորդ երկուքին պէս: Օրինակ՝ «Պէտք է ուրել՝ ապրելու համար եւ ոչ թէ ապրիլ՝ ուրելու համար» (Կիկերոն): Խաչածեւումը են **ուրել** եւ **ապրիլ** բառերը, որոնցմէ առաջինը առաջին հարուածին մէջ ենթակայ է, իսկ երկրորդին մէջ՝ նպատակի պարագայ, մինչ երկրորդը՝ առաջին հարուածին մէջ նպատակի պարագայ է, իսկ երկրորդ հարուածին մէջ՝ ենթակայ: Բաց ասորի այս երկուքը ոչ մէկ հականշութիւն կը ներկայացնեն: Այսպիսիները կը կոչուին **իմաստաբանական խաչածեւում**:

Նիկոլ Աղբալեան կը սիրէր ըսել. «Սուրբ չճգեց, որ երգիչ դառնամ, գրիչը չճգեց, որ մարտիկ դառնամ»: Թէեւ չորս փարբեր բառերով՝ **սուր, երգիչ, գրիչ, մարտիկ**, խաչաձևում մը կը ձևացնէ այս նախադասութիւնը, սակայն խորքին մէջ սուրը կը խորհրդանշէ մարտիկը եւ կը նոյնանայ անոր հետ, իսկ գրիչը կը խորհրդանշէ երգիչը եւ կը նոյնանայ անոր հետ: Նաեւ՝ « Գիպոթիւնը առանց կրօնքի կաղ է, իսկ կրօնքը առանց գիպոթեան կոյր է» (Ալպեր Այնշպայն):

Ստորեւ յաջող խաչաձևումներու փունջ մը հայ եւ օտար աղբիւրներէ.

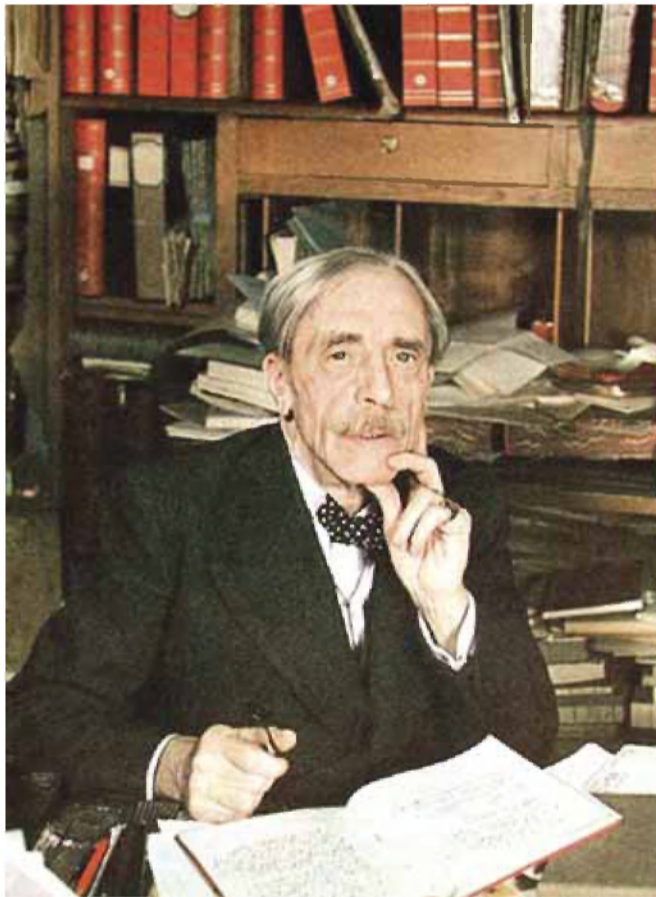
- Արեւմտահայը կը փորձէ փրկել իր լեզուն եւ չի կրնար, մինչ արեւելահայը կրնայ փրկել իր լեզուն եւ չի փորձեր (Մամուլ):
- Երկրասարդ փարիներուս կ'ուզէի ամուսնանալ եւ չէի կրնար, իսկ հիմա կրնամ ամուսնանալ եւ չեմ ուզեր (Em. Kant):
- Երկրասարդները պիտի ուզէին հասարակիւմ ըլլալ, սակայն չեն յաջողիր, մինչ ծերերը պիտի ուզէին սայթաքիլ եւ չեն կրնար (Oscar Wilde):
- Մեր կեանքի երեք քառորդը կ'անցնի ցանկալով բաներ, որ չենք կրնար ընել, եւ ընելով բաներ, որ չենք ցանկալու» (Andrոn Malraux):
- Յոռեպեսը դժուարութիւն կը տեսնէ ամեն առիթի մէջ, իսկ լատարեսը առիթ կը տեսնէ ամեն դժուարութեան մէջ:
- Մարդկութիւնը փարտի վերջ մը դնել պատերազմին, այլապէս պատերազմը պիտի վերջ դնէ մարդկութեան (John Kennedy):
- Մի՛ հարցներ, թէ ի՞նչ կրնայ փայ հայրենիքդ քեզի, այլ հարցո՛ւր, թէ ի՞նչ կրնաս դո՛ւն փայ հայրենիքիդ (John Kennedy):
- Երբ ազգերը զօրաւոր են, անոնք արդար չեն միշտ, իսկ երբ կը մտադեն արդար ըլլալ, ընդհանրապէս դադրած կ'ըլլան զօրաւոր ըլլալէ (Winston Churchill):
- Տղամարդիկ կը նախընտրեն շէկերը, որովհետեւ շէկերը կը ճանչնան արդամարդոց նախասիրութիւնը (Marilyn Monroe):
- Անոնք, որ համոզուած են, թէ դրամը կրնայ ամէն բան ընել, դիւրաւ պիտի ընեն ամէն բան դրամի համար (Georges Saville):
- Ինչ որ ճշմարիտ է միշտ ճշմարտանման չէ, իսկ ինչ որ ճշմարտանման է միշտ ճշմարիտ չէ:
- Սուրը կը մաշեցնէ պատեանը, սակայն պատեանն ալ կը մաշեցնէ սուրը:
- Ինչ որ մէկը կը սրանայ առանց աշխատելու, ուրիշ մը պիտի աշխատի՝ առանց սրանալու զայն:
- Նախընտրելի է, որ իմաստուն մը առաջնորդէ յիմարները, քան թէ յիմար մը առաջնորդէ իմաստունները:
- Կատալարողը ակելի կարիքը ունի իմաստունի մը, քան իմաստունը՝ կատալարողի մը:
- Կարելի չէ ձուածեղ ուրել առանց հակիթ կոտրելու, սակայն կարելի է հակիթ կոտրել՝ առանց ձուածեղ ուրելու:
- Կը յայտարարեն, թէ սուրճը արգելք է քունին, բայց կը մոռնան, թէ քունն ալ արգելք է սուրճին:

ՓՈԼ ՎԱԼԵՐԻ ԿԸ ԽՕՍԻ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԸՄՔՈՆՄԱՆ ԵՒ ՉԱՅՆ ՆՍԵՄԱՑՆՈՂ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

...մենք կը քափառեինք տեսութիւններէ տեսութիւն

ՆՈՐԻՆ ԱՆՀԵԹԵԹ ՆԱԽԱՊԱՇԱՐՈՒՄԸ

Մեր շուրջ կը նկատենք, մարդոց եւ սպեղծագործութիւններու մէջ, ինչպէս նաեւ կ'ապրինք մեր մէջ, ազդեցութիւնները շփոթի եւ ցրուածութեան, զորս մեզի կը պարտադրէ արդի աշխարհի: Արուեստները չեն պարզաճիր աճապարանքին: Մեր իրելները փաստ փարի կը տեսնեն: Նորին (նորածեւութեան իմաստով, Յ.Պ.) անհեթեթ նախապաշարումը, որ ցաւալի կերպով փոխարինած է հին եւ սքանչելի հաւաքքը ապագայի դատումին նկատմամբ, - ճիգերու համար կը սահմանէ ամենէն խաբուսիկ նպատակը եւ զանոնք կը գործադրէ սպեղծելու համար ինչ որ իր էութեամբ իսկ ամենէն աւելի կորնչական է. նորի զգայնութիւնը: Բոլոր արժէքները ապականած են ծանուցման հնարքներով, որոնք այդ արժէքները կ'ենթարկեն ծփանքի՝ այնպէս ինչպէս Սակարանը կ'արձանագրէ ամեն օր: Անցեալին սպեղծագործութիւններու գնահատումը կը պարկանէր քանի մը հարիւր դժուարահաճ եւ արուեստի բուռն սէր ունեցող անձերու,

Փոլ Վալերի (1871-1945), քանասպեղծ, քննադատ, Ակադեմիոյ անդամ, Բոլեժ քր Ֆրանսի դասախօս

բնակիչներ ոստաններու, որոնք հսկայական քաղաքներ չէին. Աթենք, Ֆլորանս (Ֆիրենզե) կամ Ամսթերվամ: Այդ սահմանափակ եւ ողջմիտ միջավայրերը Արուեստին կը հրամցնէին այն, որմէ Արուեստը բնաւ չի կրնար հրաժարիլ. մեծագոյն հեղափոխութիւն, իրաւ յանձնառութիւն, անկեղծ վիճարկումներ, եւ անմիջական զգացումը անոր կարեւորութեան: Արուեստի մեծ պահերը կը նկատուին միայն սեղմ շրջանակներու մէջ (microcosme), ուր գեղեցիկ բաներու ջերմը սքանչելիօրէն կը բարձրանայ: Ճաշակը, խանդավառութիւնը, քննադատական զգայարանքը հոն կը յայտնուին յարաճուն գրգռուածութեամբ: Կը խորհիմ, որ յղանալու եւ սրեղծելու համար ծնած օժտուած մարդիկ անպակաս են, բայց անոնց յաճախ կը պակսին,... այսօր եզակիօրէն անոնց կը պակսի,- այս կենդանի պայմանները, այս սիրողները եւ անկաշառ գիտականները, որոնց մօտ ոչ յոյսը յաջողակ գործառնութիւն մը ընելու, ոչ գրիչի հմայքը, ոչ ալ փառասիրութիւնը կանխելու նորութիւնը կամ անոր հեղեղելու, կը խանգարէր հեղափոխութիւնը իրենց անձնական հեղափոխութիւնը եւ իրականացումը իրենց ինքնատիպ ուշիմութեան:

Նպատակի պարզութիւնը նուազ անհրաժեշտ չէ, որքան ազատ ժամանակը ամենէն գեղեցիկ բաներու պատրաստութեան համար: Այն է, որ բոլոր արուեստները պարտին բաւարարել միաժամանակ ներկայացող եւ անկախ պահանջներ, եւ որ գործադրութեան ողբերգութեան ընթացքին, գործողութեան միութիւնը բնախօսական կերպով էական է: Բանաստեղծութիւնը իր կարելիութեան լաւագոյնով կը յօրինէ ձայնը եւ խօսքին իմաստը: Նկարչութիւնը կը խաղայ, նուրբ դաշնութեամբ, առարկաներու նմանութեան միջեւ, հաճոյք կամ իրայայտուկ յուզում եւ

անոր մտային թրթռացումները: Բայց ինչպէս ռազմավարութեան մը պարագային, նոյնիսկ ամենազօր գիտնականին համար, ոչինչ աւելի կարեւոր է ամէն բանէ առաջ, քան այն, որ կ'ուզուի եւ միանգամընդմիջ կ'արտայայտուի քիչ բառերով,- յստակօրէն սահմանուած մէկ առարկայ հեղափոխելու եղանակով եւ անոր ընծայելով միջոցներու այլազանութիւնը,- այդպէս է իւրաքանչիւր գործի մէջ, գործերու գործին մէջ, արուեստագէտի ասպարէզին եւ ամբողջ զարգացման ընթացքին: Արդ, այս էր, որ կար եւ այլևս չկայ: Արուեստագէտներու մեծ մասին միտքը դարձած է ինքզինքին դէմ: Իրենք իրենց համար կը սրեղծեն համակարգեր, որոնք իրարու զօրավիգ կ'ըլլան որոշ ժամանակ մը՝ մասնայայտուկ գրականութեամբ մը: Բայց Թիթիւն, ոչ Վորոնէզ, ոչ ալ Ռոպիւսթի լը Թիթիւնը կարիք չունէին, որ զիրենք ներկայացնէին: Իրենց կը բաւէր, որ իրենք զիրենք պարտադրէին: Իրենց հնչեակներ կը ձօնուէին, զիրենք չէին բացատրեր: Միտումներ չէին հրամցրներ, այլ հրաշքներ, իրենք զիրենք երբեք շուարումի չէին մասններ փարբեր համակարգով մը, քան այն որ իրենց կու փար իրենց կարողութեան հզօր զգայնութիւնը, որուն դէմ փեւքար կը կանգնէին: Ի՞նչը աւելի պարզ է իր նպատակին մէջ եւ աւելի սպոյզ իր հեղեղանքներուն, քան դիմանկար մը գուր Ռաֆայելի: Միջոցին՝ մենք կը թափառինք փեսութիւններէ փեսութիւն:

Ինչ որ կ'ըսենք չի միտիւր այս վարպետները կապկելու մղելու: Իրենց փեսանելու եւ ընելու կերպերը հաւանօրէն քիչ մը շար հեղեղողներ ունեցան եւ վերարտադրուեցան: Բայց յայտնութիւններն են, զորս կ'ենթադրէ եւ կը պահանջէ անոնց փիրապետութիւնը, փափաք պէտք է յառաջացնեն եւ մղեն մտածելու: Անոնցմէ ոչ

մէկը կայ հոս, որ չզգանք որ պէտք է ըլլայ կամ ինքզինք դարձնէ կատարեալ մարդ: Անոնցմէ ոչ մէկը մտածեց, որ իր արուեստի արհեստի կատարեալ տիրապետումը կրնար մեղմացնել իր կիրքը, ուսումնասիրութիւնը եւ ճշգրիտ խորհրդածութիւնը արգելք հանդիսանան ինքնուրոյն ըլլալու. այդ կը պատահի փոփոխութեամբ, որոնք կարեւոր չեն: Անոնցմէ ոչ մէկը հաւատաց, որ իրաքանչիւր արուեստագետ ստիպուի ինքնիրեն համար ստեղծել գեղագիտական ուրոյն ըմբռնում եւ բնութեան ձեւափոխում մը ընել, որ միայն իրեն պատկանի: Անոնք իրենք զիրենք բնաւ չէին ուսումնասիրեր ուշադրութիւն գրաւելու համար, բայց կ'ընէին այնպէս, որ զիրենք երկարօրէն դիտէին,- ինչ որ շատ քիչ էր: Չարմացնել երկար չի տեսեր, ցնցել հեռու փանող նպատակ մը չէ: Ընել այնպէս՝ որ կրկին պահանջեն յիշողութեամբ, յառաջացնել կրկին տեսնելու մեծ ցանկութիւն, այդ նպատակադրել է ոչ ակնթարթը մարդուն՝ որ կ'անցնի, այլ խորութիւնն իսկ անոր էութեան: Ստեղծագործութիւն

մը, որ մարդիկ դէպի իրեն կը կանչէ, անելի հզօր է, քան միւսը, որ անոնց մարտահրաւեր կ'ուղղէ: Ասիկա ճիշդ է ամէն բանի համար: Ինչ կը վերաբերի ինծի, գիրքերը կը դասաւորեն ըստ զանոնք վերստին կարդալու պահանջի, որ զիս առաւել կամ նուազ ներշնչած ըլլան: Արդ հոս ինչ որ կը տեսնենք, վայելուած է, հմայած է, գրաւած է դարերու ընթացքին, եւ այդ ամբողջ փառքը մեզի հոգեկան պարզութեամբ կ'ըսէ. Ես ոչինչով նոր եմ: Ժամանակը կրնայ փճացնել նիւթը, գոր ես փոխ առած եմ, բայց այնքան արեւն որ ան զիս չէ քանդած, ես չեմ կրնար ջրլլալ էակը անպարբերութեամբ կամ արհամարհանքով, մարդ՝ այդ անուան արժանի:

Նախուած՝ իրախական արուեստի ցուցահանդէսին նուիրուած հասարակ մը ներածականէն:

Bibliothèque de la Pléiade, tome II
Նայացուց՝ Յ.Պ.

ԱՐԹՕ ՈՒԹՍՈՒՆԷՆ ԱՆԴԻՆ (ԱՐԹՕ ՉԱՔՄԱՔՃԵԱՆ)

ԱՐԹՕ ՉԱՔՄԱՔՃԵԱՆ ծնած է Գահիրե, Եգիպտոս, 1933-ին: Մոր և ևեթոր հետ 1948-ին կը ներգաղթէ Նայաստան: Նոյն տարին կը մտնէ Թերիստեզեանի անուան գեղարուեստի դպրոցը, կ'ուսանի նկարչություն և քանդակագործություն: 1953-ին կ'աւարտէ և կը սկսի քանդակի աշխարհին մէջ իր փնտրութիւններուն առաջին փորձերը կատարելով դուրս գալու Սոցիալիստական իրապաշտութեան կադապարներէն: 1962-ին Փրակայի մէջ, խեցեգործական գործերու ցուցահանդէսին պատուով յիշատակութեան կարճակատայ իր «Երկարած կերպար» գործին համար: Նայրենի երկրին մէջ ճամբորդելով կ'ուսումնասիրէ հայկական եկեղեցիներու հարթաքանդակները: Նաւարուած նիւթերը լոյս կը տեսնեն *The Decorative Art in the Medieval Armenia* հատորին մէջ, Լենինկրապ, 1971-ին: Այս շրջանի գործերէն են «Նամբոյրը» և «Նայուհին»: 1964-էն 1969, առիթ կ'ունենայ մնալու Ռիկա, Լաթվիա, ուր իր մտքին մէջ հերզհերէ կը բիրեղանայ իր քանդակի յղացքը, որ կը մաքրուի

զարդարանքային տարրերէն և կը ձգտի կերպարի ներքին ճշմարտութեան բացայայտման: Այս շրջանի գործերէն են «Մայրը», «Տիրոջիման», առաջին «Կոմիտաս»-ները և «Նարեկացի»:

1964-էն սկսեալ, բնագէտ սկա-

դեմիկոս Արարեմ Ալիխանեան կարեւոր դեր կը խաղայ իր գործերու ծանօթացման եւ փարսածման մէջ: «Նիրոշիմա» քանդակը առաջին մրցանակը կը շահի նոյն փառքին Մոսկուայի Խաղաղութեան յանձնախումբի մրցոյթին: Խորհ. Միութեան եւ Ըսփոնի բարդ յարաբերութիւնները արգելք կ'ըլլան նախապեսուած 17 մեթր քարձրութեամբ քանդակը հոն տեղադրելու: Գործին բնօրինակը կը գրնուի Ըսփոն: 1967-ին՝ ցուցահանդէս կը բացուի Մոֆիայի մէջ: Յաջորդ փառքին Խորհ. Միութեան Երիտասարդական Կազմակերպութեան ոսկի մետալին կ'արժանանայ տեսողական արուեստի մարզին մէջ՝ իր «Մայրը» եւ «Յօրինող Անձ Պապազանեան» գործերուն համար: Գործերը կը գնէ Մոսկուայի Տրետիաքով թանգարանը: 1970-ին իր Երեսնեան ցուցահանդէսը կը բացուի հնագիտութեան հասարակութեան ցուցասրահին մէջ:

1975-ին կը գաղթէ Գանապրա: Յաջորդ փառքին ցուցահանդէս կը կազմակերպուի Պալիոյ Քալէնի մէջ, Օբսֆորք, Անգլիա, աւելի ուշ՝ հոն կը հանդիպի Նանի Մուրի: Տիրոյթի, Ռոսիինի (Վիրճինիա), Մոնթրէալի, Նիւ Ըրրզիի, Թորոնթոյի եւ Լաւալի մէջ մեծ քանդակներ կը զեպեղէ, ինչպէս նաեւ կարգ մը կարեւոր անձնատրութիւններու դիմաքանդակները կը պատրաստէ, ինչպէս՝ նուպէլեան մրցանակակիր Սըր Փիթր Մրատարի եւ Ուիլֆրիտ Փելլեթի (Մոնթրէալի Փլաս տէ գ'արի ամենամեծ սրահի մուտքին): Արթօ ցուցահանդէսներ տուած է Նիւսիային Ամերիկայի եւ Եւրոպայի կարեւոր կեդրոններուն մէջ: Նրա փարսակած է չորս ալպոմներ:

Կլոր թուականները անպայման յարուկ իմաստ մը չունին արուեստագէտներու կեանքին մէջ, - անոնց համար աւելի կարեւոր են մրայդացումներու իրագործումը, մրածման նոր հորիզոններու գիտքը, կամ կեանքի ու արուեստի մասնաւոր հանգրուանները, որոնք կնիք ձգած են իրենց սրեղծագործութեան վրայ: Թերեւս մեզի համար կարեւոր են նման թուականներ՝ վերստին նայելու իրենց վաստակին, քննարկելու զայն, վերլուծելու, խորհրդածելու կամ վերարժեւորելու եւ, ինչո՞ւ չէ, վերըմբողջանելու այն արուեստի հաճոյքը, զոր այդ արուեստագէտները պարզեւած են մեզի:

Հոս չեն ուզեր լուսարձակի փակ առնել

այն գրականութիւնը, որով օքար թէ հայ արուեստաբաններ, փասնամեակներ ամբողջ անդրադարձած են Արթոյի ժառանգութեան՝ փարբեր մակարդակներու վրայ եւ փարբեր խորացումներով: Անոնք յաճախ հարուստ տեղեկութիւններ կը բերեն արուեստագէտի վաստակին մասին, իսկ հարցազոյցները լուսամտեր կը բանան իր կարգ մը գործերուն ու մրածողութեան կապակցութեամբ:

Բարեբախտաբար վերջին փասնամեակին ալպոմներու շարք մը եկաւ աւելի ամբողջական պատկերացում մը փալտ մեր արդի քանդակի եւ կերպարուեստի մէկ կարեւոր ազդակը կազմող այս ժառանգութեան, որուն մէկ մասին արուեստագէտները կը բացուի հնագիտութեան հասարակութեան ցուցասրահին մէջ:

Տիրոշինա

Երեք մատներ

փաստերն էր հանդիպած կրնային ըլլալ այս կամ այն ցուցահանդէսի ընթացքին, սակայն ամբողջական պատկերացում մը կազմելու համար պէտք էր զանոնք փեսնել, առաւել՝ հետեւիլ այս հարուստ արուեստի փարբեր հանգրուաններուն ու բազմաշերտ ծալքերուն:

Ուրկէ՞ կու գար այս արուեստը, որ Սոցիալիստական Իրապաշարութեան փեսութեան փարիներուն սկսաւ ձեռն առնել Խորհրդային Հայաստանի մէջ եւ խորքային կերպով կը հակադրուէր անոր: Ասոր պատճառները բազմաթիւ են եւ կարելի չէ սպառիչ կերպով անդրադառնալ բոլորին, սակայն շահեկան է խորհրդածել անոնցմէ մէկ քանիին մասին:

Նախ՝ պէտք չէ մոռնալ, որ Արթօ մօրը եւ եղբօրը հետ Եգիպտոսէն, այսինքն՝ Սփիւռքէն կ'երթար Հայաստան պատանի փարիքին: Բնականաբար իր դիմաց կը բացուէր փարբեր բարքերու եւ ընկերային պայմաններու աշխարհ մը, որուն մէջ մեծցած չէր, սակայն առիթը պիտի փար իրեն աւելի առարկայական ձեռով դիպելու այս ծանօթ-անծանօթ շրջապատը:

Իր քանդակներուն եւ գծանկարներուն մէջ կրկնուող թեմաներէն մէկն է՝ **Մէկը եւ ուրիշները** կամ **Մէկը եւ ամբոխը**. մէկը օտարուն սպրոդ անհարն ու արուեստագէտն է, որ մաս կը կազմէ այդ ընկերութեան, սակայն որոշ հեռադրութենէ մը կը դիպէ զայն: Հեղաքրքրականօրէն եթէ

այս մեկը ճշմարիտ էր Հայաստան ներգաղթյալները (վերջ ի վերջոյ որեւէ երկրէ այլ երկիր մը հասարակութիւնը գաղթի ձեռն մըն է, նոյնիսկ եթէ այդ մեկը հայրենիքը ըլլայ), նոյնը կը կրկնուի փաստամեակներ ետք, երբ Արթօ կը դառնայ Գանապոլի քաղաքացի, որովհետեւ փարբեր ընկերային, մշակութային ու քաղաքական կառոյցով ընկերութեան մը մաս պիտի կազմէ, ուրեմն զարմանալի չէ որ **Մէկը եւ ուրիշները** իր գծանկարներուն ու քանդակներուն մէջ շարունակեն երեւիլ:

Անշուշտ սխալ պիտի ըլլար այս արուեստի ձեւաորումը վերագրել առանձին ազգակի մը: Նոյն շրջանին երկրին մէջ կային արքայազնական կազմաորումը այլ արուեստագետներ, որոնցմէ մեկը Յարութիւն Կալենցն էր, որուն հետ սերտ շփումի մէջ էր երիտասարդ քանդակագործը: Առաւել՝ մշակոյթի մարզին մէջ նոր խնդիրներ փնտրելու կ'ունենային ամբողջ Խորհրդային Միութեան փարածքին: Մինաւ Աւերիսեանի յայտնութիւնը նկարչական մարզին մէջ ասոր դրսեւորումներէն մեկն է: Արթօյի սերտ քարեկամներէն՝ Հրանտ Մաթեոսեան գրականութեան մէջ, իսկ Տիգրան Մանսուրեան երաժշտական գաւառին մէջ նոր հորիզոններ կը փնտրէին, եւ այս շարքը կարելի է երկարել՝ ցոյց տալու համար այն ուժական մթնոլորտը, որուն մէջ կը կազմաորուէր երիտասարդ քանդակագործը:

Արթօ մեկ կողմէ պիտի երթար անցեալի ակունքներուն՝ հայկական արուեստի արմատներուն մէջ փնտրելու իր ուղին, նոյնիսկ աւելի անդին՝ Սումերական քանդակային արքայապարտիւններէն փարբեր պիտի վերցնէր. օրինակ՝ այն ցցուն աչքերը, որոնք այդ շրջանի գործերուն մէջ յաճախ կ'երեւին: Միւս կողմէ պիտի նայէր արեւմտեան աշխարհի քանդակի նոր ուղղութիւններուն, որոնցմէ Հանրի Մուրի եւ Ճիաքոմէթի փնտրութիւններն ու

նուաճումները հարազատ էին իրեն եւ կրնային իյնալ իր որոնումներու շրջագիծին մէջ:

Անհաւաքալիօրէն դաժան անկեղծութիւն մը կայ այս շրջանի գծանկարներուն մէջ, որոնք խորհրդային իրականութիւնը կը ներկայացնեն: 2010-ին, Փարիզի ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի կեդրոնին մէջ ցուցադրուեցան 1966-էն 1974 ժամանակաշրջանի Արթօյի գլխաւորաբար չինական մեղանով կարարած գծանկարները: Այս առթիւ Գալուստ Կիւպէնկեան հասարակութիւնը կը հրատարակէր 32 առանձնապիւնկարներով ալպոմ մը, որ ոչ միայն իր պարկերացումը կը ներկայացնէ այդ ընկերութեան, այլեւ իսկական արուեստի յեղափոխութիւն մը կը կազմէ գծանկարներու արքայապարտեան ձեւին մէջ: Հոն ներկայացուած բոլոր մարմինները ձեւափոխուած, աղճատուած են, չըսելու համար՝ նոյնիսկ երբեմն այլանդակուած են: Ինչպէս ամէն իսկական արուեստ, գործերը առաջին նայուածքով կը ցնցեն դիտողը, շփոթի կը մաքնեն զայն, սակայն ցնցումին կը յաջորդէ պարզ գիտակցումը, թէ կրնա՞ր փարբեր ըլլալ արուեստագետին հակազդեցութիւնը իր ապրած դաժան, յաճախ այլանդակութեան ու անհեթեթի հասնող իրականութեան դիմաց: **Ամբոխը, Ամբոխն ու իր կուռքը** կամ **Միաձայնութիւնը** եթէ ընկերային-քաղաքական երեսը կը շեշտեն այս իրականութեան, **Ադամն ու Եան, Լքումը, Նեթանոս պարը** կամ **Նոգ/սրբամաշտօքը** կը բերեն անհարի առօրեան, որ կաշկանդուած է դաժան ժամանակաշրջանի մը պայմաններուն մէջ: Տակաւին հոն դիմակներ կան, թակարդներ, նաեւ՝ գոհողութիւններ, նոյնիսկ **Խաչելութիւնը** նոյն ոճին մէջ կը ներկայացուի: Իսկ դէպի լոյս, արեւ հասնելու բաղձանքը մարդկային հոգին չկորսնցուցած անհարին մէջ դեռ կը պլպլայ: Հեղափոխականը այն է, որ

արուեստագետը կր փեսան է մեկ կողմէ մարդու կամ վարչակարգի դաժանութիւնը մարդուն հանդէպ, միւս կողմէ խորունկ սէր մը կը փածէ իր փիլապարներուն նկատմամբ,- ճիշդ է, որ մարդը գազանային կերպար մը առած, այլանդակուած է, սակայն կացութեան մը մէջ է, որուն լծակները իր ձեռքը չեն: Աչքերու փեղ կլոր խոռոչներ կը փեսները յաճախ, որոնք կը յիշեցնեն հին հայկական կարասներու բռնիչները, այսինքն՝ իր կապը այդ ընկերութեան ու հայկականին հետ: Ալպոմին առաջին գծանկարը արուեստագետին մէկ ինքնադիմանկարն է, նոյն շրջագիծին մէջ ներկայացուած, ուր մէկ աչքը միւսէն աւելի փոքր բացուած է, իսկ բերանը չկայ: Ըստ իս՝ արուեստագետը կը փեսնէ այս ահաւոր իրականութիւնը, սակայն չի կրնար խօսիլ, այսպէս իր բողոքը իրականութեան անկեղծ արձանագրումն է: Սակայն նոյն արեւն՝ արուեստագետ-անհաւոր լուռ բախումի ու հակամարտութեան (conflict) մէջ է ո՛չ միայն պեղծութեան հետ, այլևս ապրած ընկերութեան, նոյնիսկ՝ ինքնիրեն հետ, եւ այս պարզապէս պարտաւար լարուածութիւն մը կը փրկէ արուեստագետի սրեղծագործութիւններուն մէջ՝ ընդհանրապէս:

Արթոյին ամենագործող գործերը իր քանդակներն ու գծանկարներն են, սակայն այսպէս գծանկարն է, որ աւելի յանդուգն, յեղափոխական բնոյթ ունի, որովհետեւ հաւանաբար կը մնայ անձնական օրագրի ձեւին մէջ, ինքնիրեն համար կամ մտերիմներու շրջանակի մը մարչելի: Քանդակը աւելի «հրապարակային» բնոյթ ունի, յաճախ հրապարակներու վրայ փեղադրելի, եւ բնականաբար այդ օրերուն յաճախ պատուէրներով կը պարտաւարուի ու կը փեղադրուի: Յարկապէս կոթողային գործերու նկատմամբ վարչակարգը աւելի խիստ է ու աշատուրջ: Արթո-

յի **Կոմիպաս-Ղոն Բիշոթի** նկատմամբ եւ մասնաւորաբար կրօնական սքեմով Կոմիպասին նկատմամբ պեղծական յանձնախումբերու ու մարմիններու վերաբերումը (այս վերջինը Կոմիպաս թաղամասի վրայ փեղադրուելէ ետք՝ բերուած ու նեպուած-փշրուած էր արուեստագետի արուեստանոցին դիմաց) պերճախօս է այս կապակցութեամբ:

Կաւէ ու պրոնզէ աւելի փոքր գործեր կրնային իրենց կեանքը ապրիլ, նոյնիսկ եթէ անոնց մէջ այլաձեւումներով զարգացած ներքին ճշմարտութիւն մը կը հետազօտուէր արուեստագետին կողմէ: Պէտք չէ մոռնալ, որ անոնց «յաճախորդութիւն»ն ալ ուրիշ էր, գլխաւորաբար կազմուած գիտնականներու եւ զարգացած նոր խաւի մը կողմէ, որոնք յաճախ կը ծանօթանային իր արուեստին ակադեմիկոս Արտեմ Ալիխանեանի միջոցով, որ իր պաշտպանութեան փակ առած էր երիտասարդ քանդակագործը:

Բնականաբար, նման կացութեան մէջ արուեստագետին նայուածքը դէպի ներս, իր ներաշխարհը պիտի դառնար եւ այս ներքին անդրարարձումը ներկայացնող կերպար մը փնտրէր: Ասոր առաջին կարեւոր դրսեւորումը Նարեկացիի քանդակը կը բերէ, ուր դէմքէն ներս խորացող ձեռքն ու մինչեւ աչքը հասնող մաշկ մրածողական ինքնաքննարկումի, ինքնիր մէջ շրջուելու կացութիւնը կը մարմնաւորեն: Սակայն, ժամանակի ընթացքին, Կոմիպասն է, որ կարծէք արուեստագետի միւս եսին, alter ego-ին դրսեւորումը կը դառնայ: Յաջորդող փաստամեակներու ընթացքին, Արթոյի կեանքի փարբեր հանգրուաններուն կը յօրինուին հարիւրի հասնող փարբեր չափի ու ձեւի Կոմիպասի քանդակներ ու գծանկարներ, որոնց թերեւս փասնէն փասնիցին ծանօթ է հասարակութիւնը իր հապորներուն ու քանդակներուն ընդմէջէն: Այս կոմիպաս-

Վերածնունդ

ները կրնան փարրեր փագնապներ ու հոգեվիճակներ դրսևորել, նոյնիսկ՝ ներքին երկփեղկում, սակայն անկեղծ երկխոսություններ են արուեստագետին ու Կոմիտաս կերպարին միջև, նոյնիսկ՝ ներքին մենախոսություններ են, կեանքի անհեթեթին դիմաց պարասխաններ փնտռող:

Արթո փաստորեն կը սիրէ թեմայի մը փարրերակները պեղել: Ունի Կոմիտասի նման խաչելութեան նուիրուած փաստակներով փարրեր խաչելութիւններ, որոնց մէկ մասը կրնանք տեսնել Croix et Fictions ալպոմին մէջ, 2012-ին լոյս տեսած իր գաւկին՝ Սուրեն Չաքմաքճեանի խմբագրութեամբ: Կրնայ խաչելութիւնը իր ամենապարզ ձեւին մէջ, նուագագոյն

Յոյս

գիծերով ներկայացուիլ՝ ինչպէս հապորի կագմին վրայ կը տեսնենք, կրնայ Քրիստոս խաչին մէջ ընդելուգուած ըլլալ եւ անոր հետ մէկ ամրոջութիւն կագմել, կրնայ ընկանտալ խաչի մը մէջ Խաչեալը ներկայացնել, կամ կերպար մը ըլլալ խաչածեւ ֆորմի մէջ, կարելիութիւնները անսահման են, բոլոր կարելիութիւնները շարունակ կը պեղուին, նոյնիսկ երբեմն անվերնագիր կոչուելով:

Նուագ ծանօթ շարք մը արուեստագետին մօրը նուիրուած թեման է: Արթոյի մօրը դիմաքանդակը Հայաստանի օրերէն իր ոճի ինքնարպտութիւնը բնորոշող առաջին գործերէն մէկն է: Իր իսկ հասարակունով, Արթօ իր մօրը նուիրուած դիմանկար

մը գծած է անոր իրաքանչիւր փարեղարձին, որմէ մէկը, յաճախ փպագրուած, յառաջացած փարիքի կին մը, որուն դէմքին ու աչքերուն մէջ ամբողջ գոյութենական փագնապը կարելի է կարդալ (Արթօ Չաքմաքչեան Դիմապարկերներ, Երևան, 2006, էջ 63): Ուրիշ շահեկան շարք մը կը ներկայացնեն իր ինքնադիմանկարները, որոնք առանձին ուսումնասիրութեան նիւթ են, փարբեր շրջաններու փարբեր ոճերով գծուած, ուր կը փեսնենք թէ ինչպէս կը փոխուի արուեստագէտին ինքնապարկերացումը կեանքի այլ հանգրուաններուն եւ փարբեր հոգեվիճակներու ու կացութեանց մէջ,- կրնայ ամբողջ ինքնավստահութիւն եւ ուժականութիւն մարմնաւորել, կրնայ նաեւ շար փխրուն ու նուրբ հոգեվիճակ մը մաքնել: Նոյն ձեւով կը փոխուին Նայիրին (իր կնոջ- «Բ.») ներկայացնող դիմանկարները՝ հետեւելով անոր կեանքի փարբեր հանգրուաններուն եւ արուեստագէտի ոճի փոփոխութիւններուն: Երկու պարագաներուն ալ սակայն՝ թէ՛ մայրը, եւ թէ՛ կինը ներշնչման մնայուն աղբիւր կը դառնան:

Մերկերու, սեռականութեան կամ էրոսի, հեշտանքի դրսեւորումը նոյնպէս բաւական լայն փեղ կը գրնէ քանդակի ու գծանկարներու ձեւով Croix et Fictions հապորին մէջ, երբեմն՝ մաքուր գիծերով, երբեմն ալ՝ հարուստ թելադրականութեամբ ուրիշ աշխարհ մը բացող:

Ամէն պարագայի, ինչպէս թեման, նոյնպէս օգտագործուած նիւթի փոփոխութիւնը փարբեր իմաստ ու ձեւ կու փայ ստեղծագործութիւններուն: Արթոյի նախասիրած նիւթը պրոնզն է քանդակներու պարագային, հակառակ անոր որ փոփն ու կան ալ բաւական լայնօրէն օգտագործուած են հայաստանեան շրջանի գործերուն մէջ: Սակայն Arto Retrospective ալպոմին մէջ (Մոնթրէալ, 2003) կը հանդիպինք թաղիքանման նիւթով մը ստեղծ-

ուած կերպարներու, որոնք ամբողջովին փարբեր փպաւորութիւն կը ձգեն դիպորդին վրայ: Եթէ պրոնզը իր խտութեամբ ու ծանրութեամբ մնայունի, հասարակական կամ անփոփոխի փպաւորութիւն կը թողու, այս գործերը կը ձգեն աւելի փխրուն, խոցելի կամ ծփանուր իրականութեան մը փպաւորութիւնը, որ աւելի հարազատ կը թուի մեր խոցելի իրականութեան կամ անկայուն ու յարափոփոխ ժամանակներուն: Այս շարքի **Յաղթանակը, Անկումը, Վենիսը, Չեռքը, Մայր ու որդին, Փիեթան**, նոյնիսկ իր յաճախ կրկնուող թեմաներէն **Կոմիքասն ու Խաչելութիւնը** այլ թելադրականութիւն կը ստանան, շեշտելով քսաներորդ դարու այն փեսութիւնը, որ նիւթը կը դառնայ գործը իմաստաւորող հիմնական փարբերէն մին:

Սակայն պրոնզը կը մնայ Արթոյի քանդակին հիմնական նիւթը. Արթօ պրոնզով կը սփածէ, ինչպէս ուրիշներ մարմարով կրնան մփածել իրենց մփայղացումները: Հոն յաճախ ներքնապէս պարապ կամ արուեստագէտին կողմէ պարպուած կերպարներու կը հանդիպինք, որոնք իր փեսած իրականութիւնը եւ այդ իրականութեան ստեղծած անդրադարձը կը դրսեւորեն: Անշուշտ հոն են **Ադամն ու Եան, Երկարած մարմինները, Կանգնած կերպարը, Չոյզը, Մայրը, Յղի կինը**, կամ **Կոստան Զարեանի** նման մփայղակական մը դիմաքանդակը, սակայն **Նաւասարակշռութիւն, Ներքին աքսոր, Մարդկային կացութիւն** (որ կապուած-կաշկանդուած կերպար մըն է), **Եռակի ծալուած կերպար, Առկախուած կամ ճիշդ խորագրուած քանդակները** յաճախ անհասարապ, անկայուն կամ վփանգուած իրականութիւն մը կը մաքնեն: Շրջանակը կ'ամբողջանայ. փաստօրէն **Մէկը եւ ուրիշները**-էն մինչեւ **Ներքին աքսոր, Անանուններէն, Ամբոխը եւ իր կուռքը**-

Չախեն աջ՝ Արթուր Չաքմաքան, Տիգրան Մանասրեան և Պերճ Զէյթունցեան «Նարեկացի» արուեստի կեդրոնին մէջ, Արթոյի «Մեր Կոմիտասը» քանդակին հետ, 2014

էն, **Տիրոջիմայէն** մինչեւ խոցուած, քարածութեան մէջ կտրատուած կամ այլանդակուած ու աղճափուած կերպարները դաժան դարու մը փորձառութիւնը կը ցուցնեն, որ յարկանշուած է ամբողջափրական վարչակարգերով, մարդու ազատութեան կաշկանդումով, հիւլեական մղձաւանջով, ցեղասպանութեամբ եւ նման անդոհանքներով:

Այսպէս, համամարդկայինն ու ազգայինը ընդելուզուած են իրարու՝ ցոյց փալով, որ անոնք մէկ ամբողջութիւն կը կազմեն բազմամակարդակ իրագործումներու պարագային: Այսպէս, **Տիրոջիման**, որ Արթոյի սրեղծագործական կեանքի առաջին շրջանին Ճափոնի մէջ առաջին մրցանքին արժանացած էր, Ճափոնի ժո-

ղովուրդին ողբերգութիւնը չի բերեր միայն, այլ համամարդկային մտաւախութիւն մը կը դրսեւորէ, իսկ **Երեք մապնէրը**, որ ցեղասպանութեան զոհի մը հողէն դուրս եկած ձեռքի մը մէկ մասը կրնայ ըլլալ՝ մապնէրի միացնող հորիզոնականին ներքեւ երկու պարսպ աչքեր ձեւացնելով, ո՛չ միայն Հայոց Ցեղասպանութեան յուշակոթողի մը նախագիծը կը ներկայացնէ, այլեւ մարդկութիւնը յուզող բոլոր ողբերգութիւնները արփայտափող փագնապներուն մարմնացեալ ճիշդ կրնայ նկարուիլ:

Ինչպէս կը փեսնենք՝ համարեա՛ր բոլոր կենսական հարցերուն անդրադարձած է արուեստագէտը: Բարեբախտաբար Սփիւռքը առիթը փութած է իրեն ինչպէս

Մէկն ու ուրիշները

Կոմիտասը գեղեցիկու Տիթրոյի ամենակարեւոր հրապարակներէն մէկուն վրայ, նոյնպէս եւ Յեղասպանութեան փաստին արձագանգելու կոթողային երկու արձաններով: Անոնցմէ առաջինը Թորոնթոյի Հայ Կեդրոնի մուտքին գեղեցուած **Վերածնունդն** է, ձեռքերը բացած՝ վերասլաց իր կերպարով, միւսը 2014-ին Գանապայի Լաուալ քաղաքին մէջ բարձրացած **Յոյսն** է, իր կտրապուած մարմինով, ձեռքերը վեր, գրեթէ իրարու միացուցած կերպարն է, որ ամրոտջութեան մէջ խաչի ձեւ առած է: Երկուքն ալ հարուածուած, բայց պայքարող կերպարներ են, իրենց մարդկային արժանապատուութիւնը պահած «անձնատրուութիւններ» են՝ հայ ժողովուրդի ապրած ահաւոր ողբեր-

գութիւնն ու գոյաբեւելու կամքը մարմնատրոդ:

Իրրեւ իր ինքնապիպ խօսքը ըսած քանդակագործ՝ Արթօ իր նորարար, քսաներորդ դարու շունչով բազմաշերտ ու հարուստ արուեստը բերած է մեզի: Իր վերջին շրջանի հարցագրոյցներուն մէջ յարակօրէն կը ցոյայ արդար ցանկութիւն մը՝ իր ժառանգութեան բնորոշ, ներկայացուցական մէկ բաժինը փոխանցելու Հայաստան, որ իր ներդրումը պիտի ըլլայ այսօրուան հայրենի արուեստին, որուն շունչին մէջ ներած է իր առաջին քայլերը եւ կազմաւորուած իրրեւ անհատ եւ արուեստագէտ: Յուսանք այդ առիթը կընձայուի իրեն եւ մեր հայրենի ժողովուրդին:

«ՇԱՀԱՏԱԹ ԼՈՒՊՆԱՆԻՅԱ ՖԻ ԱԼԻՊԱՏԱ ԱԼԱՐՄԱՆԻՅԱ»
 (Լիբանանեան վկայութիւններ՝ Հայոց Յեղասպանութեան մասին)
 Զեղինակ՝ Դոկտ. Սալըի Չահր Էլ Տին
 Անթիլիաս, 2015

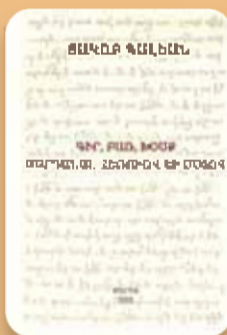
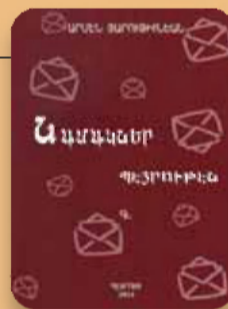
«ԱՎԱՆՆԵԱԼ ԶԱՅՆԵՐ»
 Զեղինակ՝ Սարգիս Կիրակոսեան
 Անթիլիաս, 2015

«ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ԿԵԱՆՔԻ»
 Զեղինակ՝ Գրիգոր Էպս. Զիֆթեան
 Թաւրիզ, 2015

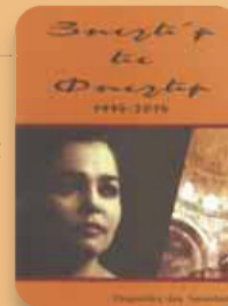
«ՊՏՈՅՏ ՄԸ ՀԱՅՈՅ ԼԵՃՈՒԻ ԲԱՌԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ» - 2. ՀԱՏՈՐ
 Զեղինակ՝ Ռ. Հատտեճեան
 Պոլիս, 2014

«ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՊԵՅՐՈՒԹԵՆ - Գ.»
 Զեղինակ՝ Արմեն Յարութիւնեան
 Պէյրութ, 2014

«ԳԻՐ, ԲԱՌ, ԽՕՍՔ ՄԱՐԴԱՆԱԼ՝ ԶԵՌՈՒՈՎ ԵՒ ՄՕՏՈՎ»
 Զեղինակ՝ Յակոբ Պալեան
 Փարիզ, 2015

«ՅՈՒՇԵՐ ԵՒ ՓՈՒՇԵՐ» - 1994-2014
 Զեղինակ՝ Անդրանիկ վրդ. Կռանեան
 Պէյրութ, 2014

ԿԱՐԵՒՐՈՒԹԵԱՄԲ ՄԵՐ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԿԸ ՑԱՆՁՆԵՆՔ ԶԵՏԵԻՏԱԸ.

ԿԸ ԽՆԴՐԵՆՔ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ՉՂՐԿԵԼ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՈՐՈՆՔ ՆԱԽԱՊԵՍ ԼՈՑՍ ՏԵՍԱԾ ԵՆ ԳԻՐՔՈՎ, ՍԱՄՈՒԼՈՎ ԿԱՄ ՀԱՄԱՑԱՆՅՈՎ:

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ
ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ
